

I DIE DAGBOEK AS GESKIEDSKRYWING EN LITERÊRE ARTEFAK

We are much more than in former times ... a civilization of the written word.¹

Roland Barthes

Lees maar, er staat niet wat er staat.²

Marthinus Nijhoff in "Awater"

In 'n bespreking van Hayden White se *The content of the form*, vestig Nancy Partner³ die aandag op wat sy as die beste grap in White, een van dié invloedrykste geskiedenis-teoretici van ons tyd, se oeuvre teëgekom het.⁴ White bespreek 'n jaarboek, of geskiedrol, wat gedurende die agtste eeu deur 'n monnik van St. Gall gehou is. Die annale bevat die opeenvolgende jaartalle met 'n enkele opmerking slegs teenoor sekere daarvan. By heel party jare is niks ingeskryf nie, sodat die leser in duister verwondering gehou word oor wat in daardie jaar kon gebeur het. Die meeste jaartalle word opgesom met 'n gebeurtenis wat 'n invloed op die landbou gehad het: soms vloede, soms 'n harde winter. Ander kere was die afsterwe van 'n persoon die gebeurtenis van die jaar. Dit wil voorkom of daar in hierdie jaarboek geen storielyn, geen kousale opeenvolging van gebeure is nie. White wil-wil dit beskryf as volkome vormlose geskiedskrywing: historiese inhoud waaraan daar geen vorm gegee is nie; geen sentrale onderwerp, geen begin, middel en einde nie – maar dán is daar 'n inskrywing: "Harde winter. Hertog Gottfried het gesterf". Vorm verskyn in die skynbaar vormlose; 'n storiëtjie waar daar geen bedoeling was om storie te vertel nie, selfs waar die struktuur van die teks dit glad nie ondersteun het nie. Vir White bevestig dit die "inexorable slide of history into narrative..."⁵ en soos Partner dit verwoord: "[t]he fact that history is a complex linguistic form, [which] always in the end consummates its irresistible attraction to coherence, connection, and meaning ..."⁶ So illustreer White dat vorm 'n kragtige determinant, 'n wesenlike element, is van kennis wat deur taal oorgedra word.⁷ Historiese betekenis kom nie op die vlak van die individuele stelling tot stand nie, maar deur die wyse waarop die historiese feite in 'n historiese teks geïntegreer word.

1. Aangehaal deur J. Hambidge, Tekstualiteit, in T.T. Cloete (red.), *Literêre terme en teorieë*, p. 531.
2. In C.J. Aarts & M.C. van Etten (reds.), *Domweg gelukkig in de Dapperstraat. Die bekendste gedichten uit de Nederlandse literatuur*, p. 161.
3. Partner, verbonde aan McGill-universiteit, is 'n kenner van Hayden White se oeuvre en het heelwat dááror én oor postmodernistiese geskiedskrywing in die algemeen, gepubliseer.
4. N. Partner, Hayden White: The form of the content, *History and Theory* 37, 1998, pp. 162-172.
5. N. Partner, Hayden White: The form of the content, *History and Theory* 37, 1998, p. 167.
6. N. Partner, Hayden White: The form of the content, *History and Theory* 37, 1998, p. 167.
7. N. Partner, Hayden White: The form of the content, *History and Theory* 37, 1998, p. 162.

Tekstualiteit

Waarskynlik een van die sinvolste gewaarwordings wat vir geskiedskrywing uit die postmoderne debat van die afgelope dekades voortgevloei het, is dat die toegang wat ons, hier, in die hede, tot die verlede het, volledig gekondisioneer word deur tekstualiteit. Met die konsep *tekstualiteit* word daarop gewys dat geen enkele teks⁸ se betekenis finaal vasgepen óf bepaalbaar is nie. Geskiedskrywing moenie verwar word met die verlede waarvan dit vertel nie, maar gesien word as die mensgemaakte konstruksie wat dit is.⁹ Omdat daar geen noodwendige ooreenstemming (*correspondence*) tussen bepaalde woorde en bepaalde dinge, of dan taal en die verlede werklikheid is nie, kan die historiese teks slegs skakel met ander historiese tekste en sy betekenis verkry via hierdie ander tekste.¹⁰ Die verlede kan op geen ander manier geken word as via tekste nie: dokumente as teks; oorleweringe as teks; ooggetuie-weergawes as teks - selfs die instellings en sosiale gebruike van die verlede kan soos tekste geïnterpreteer word. Vervolgens is die uitset van die historikus, geskiedskrywing insigself, ook 'n teks, waarin bogenoemde tekste (bewysmateriaal) as intertekste geïntegreer word. Historiese betekenis kom as't ware intertekstueel tot stand. Tekstualiteit kan beskou word as teks- of betekenisproduksie.¹¹ Die historiese aktiwiteit van interpretasie kan dan gesien word as die vertaling van een teks (die verlede, soos tekstueel voorgestel in die bewysmateriaal) in 'n nuwe narratiewe weergawe wat 'n ander teks, en wel die historikus se skepping (geskiedskrywing), is.¹²

Vir 'n historikus om te vra na die waarheid van inligting, is dus nie dieselfde ondersoeksroete as om te vra na die betekenis en geloofwaardigheid van 'n stuk geskiedskrywing nie. In 'n teks word betekenis tot stand gebring deur die wyse waarop die verteller die feite (intertekste) orden – die storie aanmekaarsit – maar ook maak/skep deur seleksie en die keuse van 'n metode waarvolgens die stuk verlede verduidelik gaan word. Frank Ankersmit¹³ onderskei tussen beskrywings, waarin 'n

8. Vir die doeleindes van hierdie ondersoek word 'n teks beskou as 'n stuk taalgebruik wat sintakties, semanties en pragmaties 'n samehangende eenheid vorm. Sien R. Johl, *Teks en konteks* in T.T. Cloete (red.), *Literêre terme en teorieë*, pp. 530-531. Te oordeel aan die parallelle tussen (verbale) tekste en prente, of beelde (*images*), soos bespreek deur Frank Ankersmit in sy bydrae (*Statements, texts and pictures*) tot H. Kellner & F. Ankersmit, *A new Philosophy of history*, pp. 212-240, sou 'n teks: as 'n betekenisdraende eenheid ook in veel breër terme omskryf kon word. 'n Skildery, 'n stuk choreografie, 'n ritueel of 'n situasie kan ook as 'n teks 'gelees' word.

9. L. Hutcheon, *A poetics of postmodernism. History, theory, fiction*, p. 16.

10. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 142.

11. R. Johl, *Teks en konteks* in T.T. Cloete (red.), *Literêre terme en teorieë*, pp. 530-531.

12. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 143.

13. F.R. Ankersmit is professor in Intellektuele Geskiedenis en Geskiedenis teorie aan die Universiteit van Groningen in Nederland.

onderwerp verwys na die werklikheid, en voorstelling (*representation*): ‘n stel beskrywings, wat as geheel gaan oor (“to be about”) die werklikheid. “And where ‘reference’ is fixed objectively, i.e. by an object in reality denoted by the subject-term of the description, ‘being about’ is essentially unstable and unfixed because it is in the case of each representation differently defined by the descriptions contained by the text.”¹⁴ Die diskussie in geskiedenis gaan volgens hom oor watter stel beskrywings (soos beliggaam in ‘n voorstelling/*representation*) ‘n stuk verlede werklikheid die beste voorstel/*represent*. Die historikus streef volgens Ankersmit na die weergawe wat die ‘karakter’ van ‘n bepaalde tyd die beste verwoord; wat die suksesvolste is “in meaningfully interrelating as many different aspects of the period in question”.¹⁵ Dit spreek vanself dat nie alle historici eenstemmigheid sal hê oor watter weergawe die suksesvolste sal wees nie. Soos met die teks self, sal historici (en daar sal hopelik ook méér lesers wees) se keuse van watter teks die suksesvolste is, beïnvloed word deur die sosiale en kulturele konteks waarbinne hulle staan. Dit bring ‘n mens terug by tekstualiteit: die omgaan met historiese tekste is ‘n voortdurende proses van betekenisproduksie.

Die sogenaamde *linguistic turn* wat dan ongeveer dertig jaar gelede met Hayden White aan die voorpunt in geskiedenis teorie teweeggebring is, was in ‘n groot mate ‘n wegdraai van die sterk fokus op die historiese feite as sodanig ten gunste van ‘n ondersoek na hoe hierdie feite in ‘n historiese teks geïntegreer word. In sy ekstreme vorm “[i]t is at this point that the historian disobeys the traditional rules by replacing the authority of the source with the form of its organisation.”¹⁶ Die gewaarwording was dat ons verstaan van die verlede nie alleen bepaal word deur hoe die verlede wás nie, maar ook deur die taal wat die historikus gebruik om daarvoor te praat. Die *linguistic turn* was in ‘n groot mate ‘n ontugtering met die sogenaamde *Quellenkritik*: “the technical and detailed study of the sources through the process of verification, comparison and colligation.”¹⁷ Kritiek is ingebring teen die empiristiese geloof dat die verklarende waarde van die bewysmateriaal toeneem soos wat die vergrotingslens van die *Quellenkritik*-mikroskoop al sterker gestel word. Daar is gevind dat dit nie logies daarop volg dat ons al meer en meer van die waarheid te siene sal kry hoe nader aan die bewysmateriaal ons kom nie. Frank Ankersmit het voorgestel dat historici, in plaas daarvan om elke teël van bewysmateriaal op te tel

14. F.R. Ankersmit, The linguistic turn, literary theory and historical theory, *Historia* 45(2), November 2000, p. 281.

15. F.R. Ankersmit, The linguistic turn, literary theory and historical theory, *Historia* 45(2), November 2000, p. 279.

16. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 165.

17. A. Munslow, *Deconstructing history*, pp. 168-169.

om te sien wat daaronder aangaan, eerder horisontaal van teël tot teël moes spring ten einde die pad waarlangs betekenis tot stand gebring is, te probeer volg.¹⁸

Die bewuswording van die tekstualiteit van historiese kennis en die narrativistiese en dekonstruksionistiese benadering tot die geskiedenis wat daaruit voortgespruit het, was (ten minste vir wat Ankersmit “*sensible*” *deconstructionists* noem), nogtans nooit veronderstel om ‘n honderd-en-tagtig grade wegdraai, ‘n negering van wat die afgelope dertig jaar voorafgegaan het, te gewees het nie. Alun Munslow,¹⁹ wat ‘n deeglike studie van die nuwer tendens gemaak het, stel dit soos volg:

Deconstructionist historians do not automatically doubt the truth of individual referential statements, nor do they claim that it is impossible to demonstrate that certain events did or did not happen, that people were not short or tall, that decisions were or were not made, or that millions of Jews in the early part of the twentieth century were murdered by the German Nazi regime. But the deconstructive emphasis is upon the procedure for creating historical knowledge when we deal with the evidence. We are aware that we take simple verifiable statements, which we compose into a narrative so that they become meaningful (not necessarily the same as truthful). This operation is one of the historian’s imaginative/fictive power.²⁰

Die eerste gedeelte van Hayden White se nou-reeds oorbekende stelling oor historiese tekste (synde dat dit ‘n literêre artefak is met ‘n inhoud “*as much invented as found*”)²¹ was aanvanklik skynbaar só opspraakwekkend dat kritici sowel as aanhangers daarvan uit die oog kon verloor het dat hy ‘n ‘en-en’, en nie ‘n ‘en-of’ benadering nie, voorgestel het.²² Nancy Partner beklemtoon dit dat White nêrens in sy werk die afskeep van bewyse en argumente goedpraat nie. Munslow bevestig dit:

... we historians, while we tell stories, have little of the imaginative freedom exercised by writers of fiction because we are in the business of the retrospective emplotment of historical events and narratives. While the historical account is a figurative exercise in the sense of being a product of the literary imagination, its relativism remains limited by the nature of the evidence.²³

18. F.R. Ankersmit, Historiography and postmodernism, *History and theory* 28, 1989, p. 146.

19. Munslow doseer Geskiedenis aan Staffordshire-Universiteit in Brittanje.

20. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 149.

21. H. White, The historical text as literary artefact, *Tropics of discourse. Essays in cultural criticism*, pp. 81-82.

22. F.R. Ankersmit, The linguistic turn, literary theory and historical theory, *Historia* 45(2), November 2000, p. 292.

23. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 74.

Munslow gaan selfs sover om te beweer dat die benadering van die historiese teks as 'n literêre skepping die ondersoeker noop om juis méér eerder as minder aandag aan die bewysmateriaal-as-intertekste te gee.

Hierdie insigte hou enersyds implikasies in vir die skryf van geskiedenis, andersyds vir die lees van geskiedskrywing. As skrywer moet die historikus voortdurend bewus wees van die gekonstrueerdheid van sy bewysmateriaal-as-tekste; dat briewe, verslae en mondelinge getuienis nie 'n spieëlbeeld van die werklikheid is nie. Elk verteenwoordig 'n bepaalde literêre vorm (genre) wat die betekenis van die talige inhoud beïnvloed.²⁴ Vir Roland Barthes²⁵ stel bewysmateriaal kettings van interpretasies voor, 'n "unending roundabout of meaning"²⁶: historici kan nie die bedoelings van die outeur van 'n bron as 'n vaste waarheid vasstel nie, omdat woorde geen vaste, of 'meester'-betekenisse het nie. Elke interpretasie open die moontlikheid vir 'n volgende interpretasie. Hayden White is meer besorg oor wat vir hom die onvermydelike ideologiese dimensie aan die interpretasie van bewysmateriaal is. Met sy standpunt dat daar geen enkele korrekte siening is van enige voorwerp wat 'n mens kan bestudeer nie, verskuif hy die fokus van die empiriese historici se jarelange strewe na dié objektiewe representasie, na 'n blootlegging van die subjektiewe aard van alle representasies.²⁷ Op hierdie punt is 'n redelike lang aanhaling van Alun Munslow die moeite werd:

Hopefully the narrative in a deconstructionist essay will be coherent and sensible, but it will not be epistemologically self-assured. This lack of certainty arises because of the doubts harboured about correspondences [tussen 'n stelling en die 'werklikheid' waarna dit veronderstel is om te verwys ten einde die stelling waar te maak]. How can we readily differentiate truth-effect plausibility from fact? How may we disentangle social theory arguments from low-level descriptions of events? How can we unpick ideologically inspired gaps and silences or unravel the collapsed signifier-referent? [Roland Barthes se sg. "death of the author" – dat die intensies van 'n outeur nie uit sy teks afgelei kan word nie omdat woorde nie meester-betekenis het nie.] For every history that aims to get to the past as it actually happened, there is always another version, which, like the first, is by definition another fiction. As to what

-
24. J. Tosh, *In pursuit of history. Aims, methods and new directions in the study of modern history* (Third edition), p. 184.
25. Roland Barthes is 'n bekende figuur in twintigste-eeuse literêre teorie. Met sy post-strukturalistiese literatuurbeskouing word hy soms beskryf as semioloog (*semiologie*: die wetenskap van tekens, tekensisteme en betekenisproduksie). Hy besin veral oor *tekstualiteit*. Van sy bekendste werke sluit in *Elements of Semiology* (1967), *S/Z* (1974) en *Le plaisir du texte* (*The pleasure of the text*, 1975). Sien J. Hambidge, *Tekstualiteit*, in T.T. Cloete (red.), *Literêre terme en teorieë*, pp. 531-532.
26. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 63.
27. Wat lynreg ingaan teen die empiriste se strewe na objektiwiteit, is die aanvaarding van die dekonstruksioniste dat "all composed, written narratives are supported by a philosophy or ideology, often buried so deep that no amount of conscious historical awareness can eliminate it." A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 70.

constitutes good history then, it is that which is self-reflexive enough to acknowledge its limits, especially aware that the writing of history is far more precarious and speculative than empiricists usually admit. Deconstructionist history openly accepts a dissenting role for the historian as someone who must challenge the established notions of authority within contemporary society by refusing to 'tidy up' the past by ascribing origins and causes with the claim to evidentially certified truth.²⁸

Vir die leser van historiese narratiewe, hou Munslow se uiteensetting dan die implikasie in dat hy/sy op die uitkyk moet wees vir pogings om die verlede met té netjiese oorsake en gevolge 'op te ruim'. Geskiedenis moet gelees word met die gewaarwording waartoe die annale van St. Gall Hayden White gelaat het, dat geskiedskrywing die geneigdheid het om asof meedoënloos 'n narratiewe vorm aan te neem, "[which] imprisons history in the arms of law, political and social authority, the legitimate state of which the subjects of history are citizen-subjects."²⁹ Wanneer geskiedskrywing bestudeer word, is die uitdaging om die proses waardeur die narratief gekonstrueer is, tesame met die narratief self te volg. Die seleksie en ordening van stellings in die jaarboek van St. Gall was bepalend vir die wyse waarop betekenis daarin gekonstrueer is. Die monnik-outeur het gekonformeer aan die konvensies van sy besondere genre maar tegelykertyd onnadenkend, onintensioneel, begin interpreteer: feite georden om kousaliteit te impliseer. Wanneer die organisasie van bewysmateriaal op so 'n basiese vlak reeds betekenis skeppend kan wees, hoeveel te meer moet die konstruksie van die narratief nie by die lees van 'n dagboek met 'n meer komplekse vorm, in ag geneem word nie.

Dekonstruksie en intertekstualiteit

Die doel van hierdie studie is om twee dagboeke wat oor min of meer dieselfde stel gebeure handel en wat die afgelope dekade op verskeie wyse by geskiedskrywing oor dié gebeure betrek is, vergelykend as stukke geskiedskrywing te dekonstrueer. Gedeeltes uit die dagboeke van onderskeidelik Christoph Sonntag en Colin Rae is in verskeie artikels en verhandelinge oor die 1894-konflik wat hulle tussen die Boere en die Hananwa van Blouberg waargeneem het, opgeneem. Die wyse waarop betekenis in die twee tekste as geskiedskrywing, as 'historiese werke' in eie reg, tot stand gekom het, is tot dusver grootliks verwaarloos. Uittreksels uit Rae en Sonntag se weergawes van die 1894-oorlog is tot dusver redelik argeloos deur navorsers in hulle eie narratiewe ingeskuif. Die inligting in die twee egodokumente is telkens deur

28. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 71.

29. N. Partner, Hayden White: The form of the content, *History and theory* 37, 1998, p. 167.

navorsers diensbaar gemaak aan die ideologie wat die eie ondersoek gelei het, maar die ideologieë wat binne elke egodokument werkzaam is, is nog nouliks ondersoek. Dit is my oortuiging dat 'n dekonstruksie van die dagboeke as literêre tekste, die diep-gelaagdheid van die onderskeie voorstellings sal blootlê en die leser onder die indruk sal bring van die wyse waarop betekenis tydens die konstruksieproses in elk van hierdie lae ingebed is. Met die dekonstruksie sal klem gelê word op die wyse waarop die mense wat in die twee narratiewe aan die woord kom, hulle eie wêreld(e) ervaar en interpreteer het. Dit sal veral beklemtoon word dat die wêreld van hierdie onderskeie getuies nie net onderling skerp verskil het nie, maar verskillend is van die wêreld waaruit ons vandag oor hulle lees.³⁰ Die dekonstruksie sal onderneem word deur sover as moontlik van insigte uit die literêre teorie gebruik te maak, maar tog binne die parameters wat die historiese bewysmateriaal my toelaat, te bly.

Skepties soos wat Frank Ankersmit is oor die vermoë van literêre teorie om enigsins by te dra tot historiese teorie,³¹ gee hy toe dat “[w]hoever wants to write the history of historical writing can no longer afford to ignore literary theory” – “the historiographer’s main auxiliary science.”³² Literêre teorie is nie net 'n hulpmiddel by die lees en verstaan van 'n historiese teks nie, dit maak die leser ook bewus van die hoë graad van kompleksiteit van die historiese teks as genereerder van tekstuele betekenis. Die aanwending van literêre teorie in hierdie ondersoek is baie eklekties en probeer nie eers voorgee om 'n bepaalde skool in die literatuurstudie aan te hang nie. In die ondersoek het ek veral kennis geneem van die denkrigtings en spesifieke literêre terme wat reeds deur ander historiese navorsers op die lees van historiese tekste toegepas is. My ondervinding was dat van die bruikbaarste terme uit die strukturalisme, post-strukturalisme, of dekonstruktivisme, en resepsie-estetika afgelei is.

Dekonstruktivisme as filosofiese denkrigting en literêre teorie soos beoefen deur Roland Barthes, Jacques Derrida en Richard Rorty het, soos reeds uit die voorafgaande kon blyk, 'n omwenteling – die *linguistic turn* – in die denke rondom geskiedskrywing veroorsaak. Soos ook reeds genoem, is 'n deurlopende tema in die

30. J. Rüsen, Lo(o)s(en)ing the order of history: some aspects of historical studies at the intersection of modernity, postmodernity and the discussion on memory, *Historia* 45 (2), November 2000, p. 266.

31. In 'n neutedop, behels Ankersmit se argument dat die objek van studie in literêre teorie die literêre teks is, wat nuttig is wanneer historici hulle eie literêre tekste, geskiedskrywing, bestudeer. Literêre teorie het egter geen bydrae om te lewer op die terrein van historiese teorie nie. Historiese teorie behels volgens hom nie die bestudering van tekste nie, maar die histories-filosofiese probleem van die korrespondensie (of nie) tussen taal en werklikheid, of anders gestel, die verhouding tussen die tekstuele representasies van die verlede en die verlede self. Sien F.R. Ankersmit, The linguistic turn, literary theory and historical theory, *Historia* 45(2), November 2000, pp. 301-304 & 309-310.

32. F.R. Ankersmit, The linguistic turn, literary theory and historical theory, *Historia* 45(2), November 2000, p. 310.

dekonstruksionistiese filosowe en letterkundiges se werk die agterdog oor die vermoë van taal om na die werklikheid te verwys. Vir wát hierdie denkrigting vir historici impliseer het, wend ek my vir die doeleindes van hierdie ondersoek hoofsaaklik tot die resultate van Alun Munslow se ondersoek na kontemporêre historiese teorie. Sy kriptiese samevatting van wat dekonstruksionistiese geskiedenis behels, is 'n werkbare vertrekpunt. Dekonstruksionistiese geskiedenis, is volgens Munslow:

... a model of study that questions the traditional assumptions of empiricism couched as factualism, disinterested analysis, objectivity, truth, and the continuing division between history, ideology, fiction and perspective. Instead, deconstructionist history accepts that language constitutes history's content as well as the concepts and categories deployed to order and explain historical evidence through our linguistic power of figuration.³³

Literêre teoretikus A. Mertens se definisie van *dekonstruksie* was ook besonder nuttig weens die wyse waarop hy dit spesifiek gekoppel het aan sy besinning oor tekstualiteit en intertekstualiteit wat, soos binnekort sal blyk, twee sleutelkonsepte in die beoogde ondersoek sal wees:

Deconstructie beteken hier dat een tekst word opgevat als een constructie en de lezing ervan dient om na te gaan van welk materiaal men zich bij die constructie heeft bediend, welke beslissingen men tijdens het constructie heeft genomen, volgens welk plan men daarbij te werk is gegaan.³⁴

Vir die doeleindes van hierdie ondersoek, hou dit in dat die proses wat deurloop moes word om die uiteindelijke gepubliseerde konstruksies van Colin Rae en Christoph Sonntag tot stand te gebring het, nagespeur word. Hopelik sal dit antwoorde op die volgende vrae bied: Wat hét die leser in hierdie twee 'geskiedenis' / tekste? Watter bestanddele - oertekste en intertekste - is daarin vervat en op watter wyse is dit in 'n storie, of narratief, gerangskik? Wat word in die tekste verswyg – en waarom?

Alun Munslow waarsku dat die historikus so 'n dekonstruksieproses nie met die verwagting moet onderneem dat die 'ware bedoeling' van die outeurs van die tekste 'ontdek' sal kan word nie. Hy beskryf dekonstruksie as historiese metode wel as die "de-layering of [...] constructed meanings and interpretations"; as 'n "peeling-back process [which] seeks out that which is repressed in the text (primary or secondary)",³⁵

33. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 181.

34. A. Mertens, Intertekstualiteit. Een inleiding, in A. Mertens & K. Beekman (red.), *Intertekstualiteit in teorie en praktijk*, p. 19.

35. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 102.

maar herinner ook aan Hayden White se insig dat “historians have to use language as they undertake this task, thus employing the same poor conductor of meaning as their sources.”³⁶ Gevolglik: “Historians can never strip the evidence of its accumulated meanings, nor by placing it in its context expect to rediscover its original author’s meaning.”³⁷ Die historikus kan hoogstens aspireer om uit te wys “that which is present in the text that runs against the grain of what, at first blush, it appears to assert.”³⁸ “Historians might, as a consequence, do well to conceive of evidence - texts and their intertextuality - as being ultimately determined by forces that are a highly complex mix of the cultural, the metaphoric and the narrativist.”³⁹ Frank Ankersmit wys daarop dat die literêre teorie baie behulpsaam kan wees in die uitwys van “hidden meanings”, of verskuilde betekenis, in tekste: betekenis wat oorgedra is sonder dat dit die outeur se bedoeling was en waarvan die belang ook nie deur die lesers van sy tyd begryp is nie.⁴⁰ Vir Munslow is dit juis daardie dinge wat die teks, dikwels in die naam van objektiwiteit en rasionaliteit, onverskillig of belangeloos teenoor staan, waarvoor die historikus op die uitkyk moet wees.⁴¹

Munslow, Ankersmit en Burke se verwysings na daardie aspekte in die teks wat teen die grein ingaan van wat dit met die eerste oogopslag probeer bevestig, is ‘n baie belangrike punt. Daar moet in gedagte gehou word dat die dagboeke wat vir hierdie ondersoek geselekteer is, voorstellings / *representations* maak van en kommentaar lewer op die Hananwa, ‘n swart gemeenskap wat op die punt gestaan het om gekoloniseer te word deur die eerste koloniseerders waaronder die dagboekskrywers self ook sorteer het, lede van die “civilization of the written word” waarna Roland Barthes verwys. Die dagboeke, soos by verre die oorgrote meerderheid geskrewe tekste in laat-negentiende-eeuse Suid-Afrika, is koloniale dokumente. Hoewel dit te veel gevra sou wees om van ‘n koloniale dokument te verwag om die standpunt van die gekoloniseerde te stel, kan veel van die koloniseerders se opmerkings, maniërismes, uitlatings en stiltes in die teks ‘teen die grein in’ gelees word om ten minste ‘n beter indruk te vorm van die houdings waarmee die gekoloniseerdes gekonfronteer is. Hierdie kwessie kom weer ter sprake wanneer die vergelykende metode wat vir die ondersoek gekies is, gemotiveer word, sowel as wanneer verder uitgebrei word op die koloniseerders se “othering” van die gekoloniseerdes in hulle tekste.

36. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 107.

37. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 107.

38. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 102.

39. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 106.

40. F.R. Ankersmit, The linguistic turn, literary theory and historical theory, *Historia* 45(2), November 2000, p. 304.

41. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 102.

‘n Leenkonsep uit die literêre teorie wat herhaaldelik reeds ter sprake gekom het en met groot vrug in die ondersoek benut sal word, is *intertekstualiteit*. Die beginsel daaragter is dat betekenis tot stand kom deur die verhouding van tekste met vroeëre tekste, deur die verhouding met dit wat alreeds betekenis het.⁴² Vir die kultuurhistorikus wat sy taak, soos Roger Chartier, sien as die bestudering van die proses waardeur betekenis gekonstrueer word,⁴³ is kennisname van hierdie literêre konsep dus onontbeerlik. Mertens definieer *intertekstualiteit* kortweg soos volg: “verskijnsel waarin auteurs in hun werk naar andere teksten verwijzen of waarin zij andere teksten verwerken.”⁴⁴ Anders gestel: “Die literêre teks is naamlik soos ‘n ‘mosaïek van sitate’ opgebou waarin ‘n onbeperkte aantal vroeëre en tydgenootlike tekste opgeneem en verwerk is. Elke deel van ‘n teks is repliek op ‘n ander teks.”⁴⁵

Mertens beklemtoon dat strukturalis en semioloog Julia Kristeva, toe sy die term *intertekstualiteit* in die laat 1960’s gemunt het, veel enger toepassingsmootlikhede daarmee beoog het as waarbinne dit tans benut word. Tans word die beskouing van die intertekstualiteitsbenadering as synde ‘n aanvulling tot die filologies-hermeneutiese ondersoek van bronne, ook aanvaar. Mertens bespreek die intertekstuele benadering as streng behorende tot die literatuurstudie – teenoor historiese ondersoek. Die besef van die tekstualiteit, die mensgemaaktheid, van geskrewe ‘geskiedenis’, Hayden White se argument dat geskiedenis “as much invented as found” is, hef die argument ten gunste van sulke rigoristiese kompartementalisering in ‘n groot mate op. Soos reeds gesien, huiwer Alun Munslow ook nie om dit ten opsigte van geskiedskrywing met verwysing na bewysmateriaal ter sprake te bring nie.

Die konsep *intertekstualiteit* impliseer ‘n aktiewe rol vir die leser van ‘n bepaalde teks. Wanneer ‘n leser ‘n teks ter hand neem, het h/sy sekere leesverwagtinge wat reeds geskep is deur ander tekste wat h/sy gelees het. Die wyse waarop ‘n leser ‘n teks interpreteer, en of h/sy hoegenaamd in staat is om ‘n teks te interpreteer, hang derhalwe in ‘n groot mate daarvan af of die leser die bevoegdheid of ervaring het om verskillende intertekste in die bepaalde teks te herken. Daarop volg dit dat verskillende generasies lesers, na mate insig in bepaalde intertekste vervaag of

42. M. Meijer, *In tekst gevat: inleiding tot een kritiek van representatie*, p. 18.

43. R. Chartier (translator L.G. Cochrane), *Cultural History. Between practices and representations*, p. 14. Roger Chartier was ten tye van die publikasie van hierdie bundel, waarvoor ‘n keur uit sy Franse navorsing in Engels vertaal is, *Directeur d’Études* aan die *École des Hautes Études en Sciences Sociales* in Parys.

44. A. Mertens, Intertekstualiteit. Een inleiding, in A. Mertens & K. Beekman, *Intertekstualiteit in theorie en praktijk*, pp. 2-3.

45. M. Hardt, Julia Kristeva, in W. Lange (Hrsg.), *Französische Literaturkritik der Gegenwart in Einzeldarstellungen*, soos oorgeneem deur R. Malan, Intertekstualiteit, in T.T. Cloete (red.), *Literêre terme en teorieë*, p. 187.

verbeter, 'n bepaalde teks telkens verskillend sal interpreteer en in die proses nuwe tekste sal genereer. Betekenis(se) word meervoudig en soms selfs teenstrydig.⁴⁶ Dit is hierdie onvastheid, die onbepaalbaarheid van die betekenis van 'n teks, waarna die post-strukturaliste as *tekstualiteit* verwys: “teksproduksie of betekenisproduksie as ‘n metodologies selfbewuste strategie of aktiwiteit waarin die prosesse van skryf en lees ‘saamgedink’ word”.⁴⁷ Dit sal daarom sinvol wees om in die ondersoek na Rae en Sonntag se dagboeke ook kers op te steek by die benaderings in die literatuurstudie wat spesifiek gemoeid is met lesers se resepsie van literêre werke.

Die *resepsie-estetika* soos in die laat jare sestig van die twintigste eeu deur Hans Robert Jauss en Wolfgang Iser⁴⁸ bekendgestel, bied insigte wat met groot vrug vir hierdie ondersoek aangepas kon word. Met my benutting van die konsepte *verwagtingshorison* en *implisiete leser* gee ek nie eers voor om die kompleksiteit waarmee dit deur onderskeidelik Jauss en Iser uitgewerk is, te deurgrond nie. Die blote kennisname van die mees elementêre implikasies van hierdie konsepte, het vir my nuwe roetes voorgestel om persoonlike dokumente as ‘n sub-genre van geskiedskrywing, beter te benut. Mabel Rossouw⁴⁹ se verheldering van Jauss en Iser se teorieë was besonder nuttig: Jauss het in sy ondersoek veral gefokus op die resepsie van tekste deur ‘werklike lesers’, vandaar sy term *verwagtingshorison*,⁵⁰ waarmee bedoel word die verwagting wat ‘n leser van ‘n teks het op grond van die genrenorme aan hom/haar bekend, sy/haar kennis en ervaring van reeds gelese tekste uit dieselfde tydperk en die teenstelling teks/werklikheid. Jauss onderskei die verwagtingshorison wat in die sisteem van die literêre werk self vervat is en dié wat vanuit lewenservaring deur die leser in die werk ingedra word. Iser weer, het sterker gefokus op die “werking van literêre tekste, d.w.s. die wyse waarop die resepsie gerig word deur bepaalde tekseienskappe en strategieë, wat as ‘n leserrol in die teks self beslote lê.”⁵¹ Met sy konsep *implisiete leser* bedoel Iser dan die ideële of hipotetiese leserrol waarin alle tekstuele aanwysings vervat is – alle aanduidings in die teks van daardie leser wat die outeur in gedagte gehad het toe h/sy die teks gekonstrueer het.

46. R. Chartier (translator L.G. Cochrane), *Cultural History. Between practices and representations*, p. 14.

47. R. Johl, Teks en konteks in T.T. Cloete (red.), *Literêre terme en teorieë*, p. 530.

48. Beide Duitse literêre teoretici van die sogenaamde *Konstanzer Schule*, wat vanuit die nalatenskap van die strukturalisme die fokus in die bestudering van tekste na die rol van die leser verskuif het.

49. Letterkundige, ten tye van die publikasie van Cloete se *Literêre terme en teorieë* verbonde aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat.

50. Die term *verwagtingshorison* is oorspronklik deur die sosioloog Karl Mannheim gemunt. Sien M.A. Rossouw, *Resepsieteorie* in T.T. Cloete (red.), *Literêre terme en teorieë*, p. 427.

51. M.A. Rossouw, *Resepsieteorie* in T.T. Cloete (red.), *Literêre terme en teorieë*, p. 428.

Die ekstrateks: konteks en biografiese besonderhede

As leser van 'n historiese teks uit 'n periode met ander kodes en konvensies as dié waarvolgens ek tans lewe, sou ek die 'verwagtingshorison' van hierdie 'implisiete leser' as 'n deurslaggewende interteks beskou vir die betekenis wat ek uiteindelik aan die historiese dagboekteks sal heg. Met erkenning aan die post-strukturaliste se agterdog oor ons onvermoë om 'n outeur se oorspronklike bedoelings te agterhaal, moet toegegee word dat so 'n interteks insigself ook 'n konstruksie van die ondersoeker is. Die Russiese semioloog Jurij M. Lotman se konsep *ekstrateks* kom hiervoor handig te pas. Volgens Lotman kan geen teks los van sy ekstrateks benader word nie. Die moontlikhede vir die spesifieke organisasie van 'n teks bestaan volgens hom ekstratekstueel. Met die *ekstrateks* verwys Lotman na die 'werklikheid' waarna die teks (volgens die post-strukturaliste: probeer) verwys (eerder: voorstel/*represent*): die kulturele en maatskaplike konteks waarbinne die teks teen die tyd dat dit geskryf is, funksioneer het en die biografiese besonderhede van die skrywer.⁵²

Intertekstualiteit sal deurlopend tydens hierdie ondersoek ter sprake kom, maar in die volgende twee hoofstukke word veral die sogenaamde *ekstrateks* onder die loep geneem. In hoofstukke twee en drie word probeer om 'n indruk te gee van die 'strukturele en konjunktorele' konteks waarbinne die 1894-konflik tussen die Boere en die Hananwa uitgebreek het. Daaronder word gereken die Hananwa-politie; die gebied wat dit beslaan het, die aard van die terrein, die inwoners en die wyse waarop hulle 'n bestaan gemaak het en waarop magsverhoudinge tussen hulle gereël is. Daar word ook gekyk na die stand van sake in die Zuid-Afrikaanse Republiek teen die 1890's, beide wat betref die Boereregering se verhouding tot buitelandse moondhede én plaaslike gemeenskappe, swart sowel as wit. Die onderstrominge wat die politieke intrige op die oppervlak beïnvloed het, word dus aangeroer. Die meester in die voorstelling van sodanige konteks vir die tipe 'gebeuregeskiedenis' wat verderaan in hierdie ondersoek sal volg, was natuurlik Fernand Braudel, leier van die tweede generasie Franse *Annalistes*. Ongeag al die voorbehoude oor sy deterministiese, kwantitatiewe aanpak wat vir kultuur en mentaliteit bloot voorsiening maak as skuim op die kruin van die historiese golf, blyk dit tog sinvol om Braudel se beskouing van die gelaagdheid van historiese tyd minstens te heroorweeg.⁵³ Steeds aan die hand van

52. R. Malan, Intertekstualiteit in T.T. Cloete (red.), *Literêre terme en teorieë*, p. 188.

53. Vir besprekings van Fernand Braudel en die Franse *Annales*-skool, sien P. Vries, De zegetocht van de *Annales*, in H. Beliën en G.J. van Setten (reds.), *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind*, pp. 181-122; P. Burke, *The French historical revolution. The Annales School 1929-89*, pp. 32-79; L. Hunt, Introduction: History, culture and text, in L. Hunt (ed.), *The new cultural history*, pp. 1-20.

die belang wat Lotman aan die *ekstrateks* heg, word die biografiese besonderhede van die twee persone waaraan die outeursreg van die twee gepubliseerde dagboeke gekoppel is, in hoofstuk vier behandel ten einde 'n indruk te skep van die aard van die wêreld wat hulle houdings en beskouings gevorm het.

Outeurs en lesers; manuskripte en publikasies

Na aanleiding van Mertens se definisie van intertekstualiteit, naamlik outeurs se verwysing na en verwerking van ander tekste, verwys ek na die volgende twee hoofstukke as 'n 'redaksionele dekonstruksie' van die gepubliseerde dagboeke van Colin Rae en Christoph Sonntag. Hoewel nog ter sprake, word die fokus geleidelik verskuif vanaf die *ekstrateks* en met die literêre kommunikasieproses⁵⁴ in gedagte, word die twee komponente *outeur* en *leser* onderskeidelik in hoofstukke vyf en ses ondersoek. In hoofstuk vyf word die outeurskap en die kategorisering van die twee publikasies as dagboeke geïnterpreteer aan die hand van die intertekste wat in beide werke onderskei word. Daar sal aangedui word dat beide publikasies die produk was van 'n ywerige redakteur wat in die vertellersrol ingegryp het en verreikende veranderinge aan ouer manuskripte en koerantberigte aangebring het. In hoofstuk ses word die fokus verskuif van die vertellersrol ten einde die lesers en die lees van die Rae- en Sonntagtekste te vergelyk. Daar word gepoog om die veranderinge in die verwagtingshorisonne van opeenvolgende geslagte lesers te illustreer. Beide Jauss se fokus op 'werklike lesers' en Iser se fokus op die lesersrol in die teks, word benut.

Die twee tekste wat primêr in hierdie vergelykende ondersoek teenoor mekaar gestel word, is *My friend Maleboch, chief of the Blue mountains*, die 1983-publikasie van sendeling Christoph Sonntag se dagboek, en Colin Rae se 1898-publikasie, *Malaboch, or notes from my dairy on the Boer campaign of 1894 against the chief Malaboch of Blaauwberg, district Zoutpansberg, South African Republic to which is appended a synopsis of the Johannesburg crisis of 1896*. *My friend Maleboch* is Konrad Sonntag se vertaling en verwerking van sy vader se manuskrip wat tans in die Suid-Afrikaanse Nasionale Argief bewaar word.⁵⁵ *My friend* is ook 'n repliek op

54. Sien M.A. Rossouw, Resepsieteorie in T.T. Cloete (red.), *Literêre terme en teorieë*, p. 427 vir Roman Jakobson se model vir talige kommunikasie: outeur – literêre teks – leser.

55. Suid-Afrikaanse Nasionale Argief, Transvaalse Argiefbewaarplek (TAB), Pretoria: A. 1281, Sendeling Christoph Sonntag, 1886-1895. 'n Volledige getikte transkripsie van hierdie dokument, wat in opdrag van wyle G. Sonntag (dogter van die sendeling) voltooi is, is goedgegunstig deur haar skoonsuster, Isolde Sonntag, aan my beskikbaar gestel. Sien C. Sonntag, *Notizen aus dem täglichen Leben, Missionar ... 1886-1895*.

Colin Rae se teks, soos wat vertalende redakteur Konrad Sonntag in die voorwoord tot sy publikasie aangedui het. Colin Rae se teks is op sy beurt 'n verwerking van dagboeknotas wat hy skynbaar gedurende die 1894-veldtog gemaak het. Anders as Christoph Sonntag se dagboek wat deur sy familie aan die Nasionale Argief geskenk is, kon geen manuskrip van Rae opgespoor word nie. Terwyl Rae se eie notas slegs in die verwysings daarna in die 1898-publikasie bestaan, was sy ander interteks, die berigte uit die Transvaalse koerant *The Press*, wel vir die ondersoeker toeganklik.

Naas die manuskrip van die Sonntag-dagboek wat tans in die Nasionale Argiefbewaarpark in Pretoria bewaar word en vroeër in die persoonlike besit van sendeling Christoph Sonntag (en na sy dood sy familie) gebly het, is daar ook die kopieë wat die sendeling van sy eie dagboek gemaak het en na sy superintendent deurgestuur het. Hierdie kopieë (waarin Sonntag minder doodgetrek het en die blou potloodmerke en handtekening van superintendent Oswald Krause⁵⁶ duidelik onderskei kan word) word tans in die *Evangelisches Archivzentrum* in Berlyn, Duitsland bewaar.⁵⁷ (Sien Figuur 1). Vertaler Konrad Sonntag het nie vir sy 1983-publikasie toegang tot hierdie manuskrip gehad het nie, sodat dit geen effek kon gehad het op die implisiete lesersrol wat hy in sy 1983-verwerking ingebou het nie. Vir die Duitse weergawe van die dagboek⁵⁸ wat Konrad Sonntag in 1999 as medewerker van dr. Ulrich van der Heyden⁵⁹ gepubliseer het, het die twee redakteurs wel toegang tot die Pretoria Argief- sowel as die Berlyn-manuskrip gehad. Tog lyk dit of die verskille tussen die 1983-Engelse en die 1999-Duitse publikasies eerder op die vlak van redaksionele verwerking lê as wat dit teweeggebring is deur 'nuwe inligting' wat die Berlyn-manuskrip sou kon bied.

-
56. Oswald Robert Paul Krause is in 1892, 'n paar maande nadat Christoph Sonntag na Blaubeurg verhuis het, as superintendent van die Noord-Transvaalse sinodale streek van die Berlynse Sendinggenootskap (BSG), op Mphome, aangestel. Hy is onthou as 'n "getrou[e] en onopsigtelik[e]" werker, wat "nooit na eie roem en eer gestrewe het nie." Sien L. Zöllner & J.A. Heese, *Die Berlynse sendelinge in Suid-Afrika en hulle nageslag*, pp. 215-216.
 57. *Evangelisches Archivzentrum*, Berlin: *Berliner Missionsgesellschaft* (EA BMG): Acta betreffend die Tagebücher der Missionare auf Blaubeurg, 1894-1905: III, 5, 8, Bd 2: Tagebuch der Station Blaubeurg: Von Ch. Sonntag.
 58. C. Sonntag, *Mein Freund Maleboch* (Herausgegeben und eingeleitet von U. van der Heyden & K. Sonntag. (Berlin, 1999).
 59. Vanuit Berlyn as basis, spesialiseer Van der Heyden in sendingdokumente as bronne vir geskiedskrywing. Hy is veral goed onderlê in die transkribering van ou Duitse handskrifte en is daartoe verbind om ou manuskripte as bronnepublikasies vir meer lesers toeganklik te maak.

immer überaus, daß es alle Maß genommen
für ein Malbuch und für das für die für
sich zu bringen, daß sie aus dem Leben, die
zu unterstützen."

Morgen soll A. für's erste, ob wohl A.
Natti, nur bei Malakoff sein soll; & thier-
mische. Fürmilitär werden können, & & &
A. werden für A. & & & & &
ist nicht. & & & & & & &
für's erste & & & & & & &

Der ganze Tag über ist er
in seinen Kammern. Man hat jedoch
das jetzt gesehen, was er in der
Gasse, am St. Bernhard, St. Bis und in
den Straßen nachher gesehen, besonders in
den Stunden, die er in der Gasse verbringt
und in seinen Kammern. Sollte er
nicht aufpassen, so können seine Gebrüder
nicht in der Gasse gehen. Die Zeit ist St. Bis
nicht in der Gasse. St. Bis ist in der Gasse
nicht, aber, wenn er in der Gasse ist, wenn
er in der Gasse ist. -

Kommunikation I. U. Juti. M. Smith & Morgan
from their first visit since, June 17, 1908.
Kommunikation II. Juti & Morgan. What will

Ap. Nephrolepis, 30/3/95

Figuur 1: 'n Bladsy uit die manuskrip van sendeling Christoph Sonntag se dagboek wat tans in die *Evangelisches Archivzentrum*, Berlyn, bewaar word. Die handtekening van Sonntag se toesighouer, superintendent Oswald Krause, kan duidelik in die linkerkantste onderste hoek onderskei word.

Uit: *Evangelisches Archivzentrum*, Berlin: *Berliner Missionsgesellschaft* (EA BMG): Acta betreffend die Tagebücher der Missionare auf Blaubeurg, 1894-1905: III, 5, 8, Bd 2, p. 258: Tagebuch der Station Blaubeurg: Von Ch. Sonntag, 1894-07-21.

‘n Omvattende vergelyking tussen die twee manuskripte in Pretoria en Berlyn sou ‘n studie op sy eie wees. Vir die doeleindes van hierdie ondersoek, waarin gefokus word op die konstruksie van die 1983-Engelse publikasie en die resepsie daarvan, word verwysings grootliks beperk tot die Pretoria-manuskrip – dié een waartoe die redakteur van die 1983-publikasie toegang gehad het. ‘n Aantal inskrywings in die Pretoria-manuskrip is wel met die Berlyn-manuskrip vergelyk ten einde ‘n indruk te vorm van die tipe self-sensuur wat sendeling Sonntag toegepas het toe hy sy dagboek vir sy seniors oorgeskryf het. (Die lesers wat die sendeling in gedagte gehad het terwyl hy dagboek gehou het, word weer in hoofstuk ses bespreek; dit word hier slegs aangeroer om die proses waarlangs die ‘Pretoria-teks’ gekopieer is om die ‘Berlyn-teks’ te skep, uit te pluus.) Die Berlyn-manuskrip se inskrywings is soms meer omskrywend, asof Sonntag wou seker maak dat daar ‘n duidelike agtergrond geskets was vir superintendent Krause op Mphome, direkteur Wangemann⁶⁰ in Berlyn en, ingeval sy vertellings gekies sou word vir publikasie, die Duitse lesers van die *Berliner Missionsberichte*. Waar die Pretoria-manuskrip byvoorbeeld die posisie van die Rustenburg-laer aangedui het “in der Nähe unseres Wohnsitzes”⁶¹ (in die nabyheid van ons woonplek), is in die Berlyn-manuskrip “unweit der Waterberge”⁶² (nie ver van die Waterberglaer nie) bygevoeg. By ‘n ander geleentheid sou Sonntag sy aanvanklike woorde wysig om die nood waarin ‘n groep mense verkeer het, sterker te stel. So kon hy die groot rol wat hy gespeel het om aan hulle ‘n uitkoms te bied, duideliker onder die aandag van sy lesers bring. Die Pretoria-manuskrip lees soos volg:

Die Glieder der andern[sic] Gemeinde der Wesleyaner unter Lazarus Moremi kamen heute hierher. Auch ihnen gewähren wir Aufnahme.⁶³

... die Berlynse teks:

Die Glieder der anderen Gemeinde der Wesleyaner, unter Lazarus Moremi fliehen heute hierher, auch ihnen gewähren wir Aufnahme so gut wir es vermögen.⁶⁴

In die Berlyn-teks arriveer die lede van die Wesleyaanse Christen-gemeente van ‘Lazarus Moremi’ (oor wie later meer) nie net by Sonntag se stasie nie, hulle vlug

-
60. Sien hoofstuk twee vir meer besonderhede oor H.T. Wangemann se loopbaan as direkteur van die BSG in Berlyn.
61. C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 222 (1894-06-22).
62. EA BMG: Acta ... Blaubeurg, 1894-1905: III, 5, 8, Bd 2, pp. 199-200: Tagebuch der Station Blaubeurg: Von Ch. Sonntag, 1894-06-23.
63. C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 196 (1894-05-10).
64. EA BMG: Acta ... Blaubeurg, 1894-1905: III, 5, 8, Bd 2, p. 71: Tagebuch der Station Blaubeurg: Von Ch. Sonntag, 1894-05-10.

daarheen; en hulle word nie net ontvang nie; hulle word na die beste van Sonntag-hulle se vermoëns gehuisves. Terwyl Sonntag sy dagboek netjies oorgeskryf het, moes hy natuurlik voortdurend die goedkeurende, of fronsende, lesersoë van die superintendent en die direkteur in gedagte gehad het.

Tog is gedeeltes waarin Sonntag moedelose versugtinge uitspreek, soos dat hy wens dat hy net van Blouberg kon weggom,⁶⁵ of dat hy graag bietjie langer by sy Duitse vriende wou kuier⁶⁶ – die tipe uitlatings wat ‘n mens sou verwag dat hy teenoor homself in die Pretoria-manuskrip sou maak, maar van die oë van sy toesighouers sou weghou – juis nie uit die Berlyn-manuskrip weggelaat nie. Dié steekproewe wat onderneem is, dui nie daarop dat Sonntag homself drasties gekorrigeer het met die oorskryf van sy dagboek vir sy superintendent nie. Nogtans, kan selfs die subtielste wysigings van die betekenisvolstes wees. Derhalwe word hierdie studie eerder beperk tot die wyses waarop sendeling Sonntag se eerste woorde op papier deur ander geïnterpreteer en voorgestel is en nie hoe hy homself gemodereer en ge-*reinvent* het nie. Die aard van die wysigings wat sendeling Sonntag aan sy eie teks aangebring het, stem in ‘n groot mate ooreen met die tipe ‘verbeteringe’ wat sy seun Konrad negentig jaar later vir die dagboek se Engelse publikasie sou in- en by-vertaal. Die wysigings wat ‘n persoon aan sy eie skryfwerk aanbring wanneer hy dit van die rowwe kopie oorskryf om aan sy toesighouer voor te lê, val beslis in ‘n ander kategorie as wysigings wat ‘n vertaler met ‘n eeu se agternaperspektief aanbring asof dit deur die skrywer self gedoen is. Konrad Sonntag se wysigings en die implikasies daarvan, word wel deeglik in hoofstuk vyf bespreek.

Terwyl ek met hierdie ondersoek onderweg is na ‘n illustrasie van die wyse waarop dieselfde ‘feite’ in uiteenlopende narratiewe verskillende betekenis kan verkry, het ek, in ooreenstemming met die ‘en-en’ benadering waarna Ankersmit verwys, die ‘feite’ self ook ondersoek. In my poging om, na wat hy verwys as “horisontaal van

-
65. Sien byvoorbeeld die dagboekinskrywing van 16 Augustus 1894. Pretoria-manuskrip: C. Sonntag, *Notizen ...*, p.257: “Ich fühle mich so schlaff, matt und müde, daß ich nicht das Geringste thun und denken kann. Ich wünscht wohl, ich wäre weit weg von hier und könnte einmal alles vergessen. Ich kann aber grad jetzt unmöglich fort.” Berlyn-manuskrip: EA BMG: Acta ... Blaueberg, 1894-1905: III, 5, 8, Bd 2, p. 136: Tagebuch der Station Blaueberg: Von Ch. Sonntag, 1894-08-16: “Fühle mich seelisch und so schlaff, matt und müde, daß ich nicht das Geringste thun und denken kann. Ich wünsche wohl, daß ich weit weg von hier wäre und einmal alles vergessen könnte. Aber gerade jetzt kann und darf ich nicht vort.” C. Sonntag, *Mein Freund Maleboch*, p. 202 stem feitlik ooreen met die Berlyn-manuskrip. C. Sonntag, *My friend Maleboch, chief of the Blue Mountains* (ed. K. Sonntag), p. 136: “The end of the war has left me so limp, languid and weary that I can neither work nor think. I wish I were far away from here and could forget everything. But now is the most impossible time to think of deserting Blaauwberg.”
66. Sien die dagboekinskrywing van 29 Augustus 1894. C. Sonntag, *Notizen ...*, p. 259; EA BMG: Acta ... Blaueberg, 1894-1905: III, 5, 8, Bd 2, p. 139: Tagebuch der Station Blaueberg: Von Ch. Sonntag, 1894-08-29.

teël tot teël” te spring, het ek tog heelpartykeer gestop om te kyk wat onder ‘n teël aangaan. Die dekonstruksionistiese historici het wel oortuigend geïllustreer dat ‘n dieper en dieper delf na die waarheid van stukkies bewysmateriaal nie die roete is waarlangs uiteindelik tot die verstaan van ‘n stel gebeure gekom word nie. Die betekenis van ‘n ‘verhaal’ lê wel primêr opgesluit in die vertelstrategie wat gevolg is; in die wyse waarop die narratief gekonstrueer is. Tog kon ek nie met ‘n stel gebeure waaroor daar onder historici nog soveel onsekerheid en omstredenheid bestaan oor die ‘boustene’ tot ons beskikking, wegspring met ‘n vergelykende ondersoek na twee narratiewe sonder om van tyd tot tyd die outentiekheid en betroubaarheid van bepaalde boustene te bevraagteken nie. Die empiriese toerusting vir die toetsing van egtheid (eksterne kritiek), en betroubaarheid (interne kritiek) van bronne, kon nie anders as om van hulle gesaghebbendheid in te boet ná die gewaarwording van die onvastheid en vloeibaarheid van betekenis waartoe die post-strukturaliste se sienings oor taal ons gebring het nie. Nogtans bly bied hierdie ‘historiese metode’ nuttige maatstawwe om relativisme te minimaliseer. Van die heelparty metodologie-handboeke waarin die geskiedenisstudent onderrig word in die toepassing van interne en eksterne kritiek,⁶⁷ was dit die stapsgewyse verduidelikings van R.J. Shafer⁶⁸ wat die blywendste indruk op my gemaak het.

Die identifisering (in hoofstukke vyf en ses) van die twee ‘oertekste’ waarop beide Colin Rae en Konrad Sonntag hulle publikasies gebaseer het, sou in Shafer se taal as die toepassing van eksterne kritiek beskou kon word in soverre die outentiekheid van die gepubliseerde dagboekweergawes daardeur verdag gemaak word. Dié roete wat met die historiese metode ingeslaan word, is dié van die rekonstruksionistiese historikus en sou beskou kon word as ‘n soeke na ‘n oorspronklike, egte teks wat die ‘éintlike geskiedenis’ kan onthul. Op die dekonstruksionistiese roete wat met die vyfde en sesde hoofstuk van hierdie ondersoek ingeslaan is, word dikwels by dieselfde plekke as die rekonstruksionis aangedoen.⁶⁹ Die verskil lê in die doel en die bestemming van die reis. Die doel van die dekonstruksionis se reis sou nie wees om

67. Sien byvoorbeeld H.C. Hockett se *The critical method in historical research and writing* (Toronto, 1955); J. Black & D.M. MacRaild, *Studying history* (London, 2000).

68. R.J. Shafer (ed.), *A guide to historical method* (Belmont, 1980). Die Amerikaner Robert Jones Shafer, wat geskiedenisstudente van Europa tot Suid-Afrika die afgelope dekades touwys gemaak het in die aanpak van historiese navorsingsprojekte, se handleiding het onlangs weer ‘n nuwe uitgawe beleef.

69. A. Munslow, *Deconstructing history*, pp. 179-188, onderskei *rekonstruksie*, *konstruksie* en *dekonstruksie* as die drie hoofrigtings in historiese ondersoek. Onder *rekonstruksionistiese* benaderings groepeer hy alle geskiedskrywing met empiriese navorsing (die verkryging van kennis deur waarneming en die vasstelling van ‘die waarheid’ deur argumentasie) as uitgangspunt. *Konstruksionistiese* historici is diegene wat nie voorgee om die verhaal in die verlede te ‘ontdek’ nie, maar ‘n teoretiese model op ‘n bepaalde stel gebeure toepas. *Dekonstruksionistiese* historici is skepties oor beide die ander groeperings, bevraagteken die haalbaarheid van ‘n objektiewe waarheid omtrent die verlede en is voortdurend bewus van die beperkinge van die ideologies-gelaaide taal waarmee historiese bewysmateriaal verduidelik en georden moet word.

‘n bepaalde teks op grond van egtheid en gesaghebbendheid goed te keur en die ander tekste as vervalsings te diskwalifiseer nie. Die dekonstruksionis beskou elke variasie op die dagboeke eerder as ‘n interteks: Daar word eerder gevra na die betekenis van die verskille tussen die onderskeie intertekste en wat dit onthul van die veranderende wyse waarop verskillende generasies lesers ‘n bepaalde representasie geïnterpreteer het. Die dekonstruksionis se reis het nie noodwendig ‘n eindbestemming nie, maar neem voortdurend ‘n *linguistic turn* soos wat die een teks as repliek op die ander gelees word en daardie repliek insigself die skepping van ‘n nuwe teks is. Frank Ankersmit praat hiervan as ‘n “intertextual interplay”.⁷⁰

Interne kritiek teenoor elemente van verduideliking

In hoofstuk sewe jukstaponeer ek die toepassing van interne kritiek volgens die historiese metode met die aanwending van Hayden White se narratiewe elemente van verduideliking as maniere om die inhoud van die Rae en Sonntag se tekste te vergelyk. Eersgenoemde is die tradisionele aanslag van diegene wat, soos Arthur Marwick, daarvan oortuig is dat geskiedenis in sy wese gaan oor die uitvind van dinge en die prosesse waarlangs probleme opgelos word.⁷¹ Die tweede afdeling is geïnspireer deur White se oortuiging dat historiese betekenis uiteindelik besluit word op die vlak van die aanmekearsit van die narratief en die vertelling van ‘n storie. Daar word gehoop dat daar met hierdie jukstaposisie geïllustreer kan word dat geskiedskrywing ten minste net soveel van laasgenoemde as van eersgenoemde behels.

Hayden White se boek *Metahistory* (1973) het die afgelope drie dekades letterlik ‘n ‘verskuiwende’ uitwerking op beskouings oor geskiedskrywing gehad. In hierdie waterskeidende boek illustreer White die elemente van verduideliking, of historiese bewussyn, in negentiende-eeuse geskiedskrywing en filosofie van geskiedenis. Hy gebruik sy teorie van trope, waarmee hy die dominante modusse in negentiende-eeuse Europese historiese denke karakteriseer, as basis vir ‘n algemene teorie van poëtiese taal.⁷² Die Hayden White van die jaar 2001 het, wat sy beskouings en belangstellings betref, sedert die skryf van *Metahistory* in die vroeë jare sewentig vanselfsprekend

70. F.R. Ankersmit, *History and tropology: the rise and fall of metaphor*, p. 72, soos aangehaal in A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 161.

71. A. Marwick, *The nature of history*, p. 21. Sien ook A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 39. Britse historikus Arthur Marwick se *The nature of history* is pas weer in ‘n opgedateerde uitgawe gepubliseer. Dit word allerweë beskou as een van die omvattendste sistematiese oorsigte oor Westerse historiografie.

72. H. White, *Metahistory. The historical imagination in nineteenth-century Europe*, pp. 38-42.

aanbeweeg. Tog beskou beide Alun Munslow en Keith Jenkins⁷³ die toepassing van sy teorie van trope soos dit in hierdie werk gelees word, teen die laat jare negentig steeds as 'n insiggewende illustrasie van die rigting wat geskiedskrywing met die *linguistic turn* ingeslaan het. In die handleidings waarmee hulle geskiedenisstudente inlei in die 'nuwe' geskiedenissteorie, word die bestudering van die verlede opmerklik anders benader as die 'kontrolelys'-styl wat vantevore in Shafer se metodologie-handboek voorgeskryf is. Die indruk wat *Metahistory* gemaak het, was nietemin so sterk dat hulle White se reeks elemente van verduideliking vir die student aanbied asof 'n nuwe 'kontrolelys' van aspekte om voor op die uitkyk te wees by die lees – en selfs skryf – van 'n historiese teks.⁷⁴

Met hierdie byna resepmatige aanbieding van White se teorie, mag die student die gevaarlik-misleidende indruk kry van 'n nuwe voorskriftelikheid by die benadering van 'n historiese teks. Tog hef die blote feit dat White sy studie tot negentiende-eeuse Westerse historiografie beperk het, enige aansprake op die algemeen-geldendheid van sy 'kontrolelys' op. Ongeag hierdie voorbehoude oor wat White met *Metahistory* wou bereik het of nie, het die student dan minstens hier 'n illustrasie van hoe betekenis in negentiende-eeuse geskiedskrywing tot stand gebring is en verhoed niks hom/haar om wat White met bepaalde tekste gedoen het, ook met die lees van ander tipe tekste te gaan 'uitprobeer' nie. In hierdie ondersoek plaas ek gepubliseerde negentiende-eeuse dagboeke in dieselfde posisie as wat White negentiende-eeuse geskiedskrywing geplaas het. Ek maak dus die aanname dat dagboeke, soos historiese werke, as 'n narratief gelees behoort te word. Dat White se elemente van verduideliking (hoe wisselvallig ook al) ook in Rae en Sonntag se tekste aangedui kan word, illustreer dat selfs hierdie vorm van geskiedskrywing, ('ooggetuieverslae' wat voorgee om bloot waarnemings weer te gee en weinig verwerking en redigering te ondergaan het) steeds 'n sosiale konstruksie is. Waar Shafer se kriteria die menslike, ideologiese en emosionele inwerking op die 'feite' probeer minimaliseer, dui Jenkins en Munslow met White se teorie aan dat dit juis dit is wat Shafer probeer uitskakel, waarin historiese betekenis belê word.

Die eerste toepassing van White se teorie op dagboeke, 'n tipe teks wat tot stand kom soos wat die verteller lewe, plaas 'n vraagteken agter White se eie standpunt dat geen mens 'n storie leef nie, maar dat historici, wat vanuit agternaperspektief werk, die alleenreg het op *emplotment* (die kousaliteit, kontekstualiteit en samehang waarmee

73. Britse historikus Keith Jenkins se historiografiese publikasies lewer 'n groot bydrae om studente te begelei om hulleself in 'n post-modernistiese wêreld te oriënteer. Sy ander publikasies sluit in *Rethinking history* (1991) en (as redakteur) *The post-modern history reader* (1997).

74. K. Jenkins, *On 'What is history?' From Carr and Elton to Rorty and White*, pp. 1-14 & 134-196; A. Munslow, *Deconstructing history*, pp. 140-162.

gebeure verbind word om 'n bepaalde narratief te vorm).⁷⁵ Ek skaar my by Alun Munslow wanneer hy daarop wys dat 'n mens nie op hierdie punt met White akkoord hoef te gaan nie. Soos wat ek Rae en Sonntag se tekste lees, lyk dit tog moontlik dat 'n bepaalde persoon die geneigdheid kan hê om sy eie ervarings as deel van 'n romantiese, komiese, tragiese of satiriese plot te interpreteer. Aanklank tot 'n sekere plotstruktuur word immers sterk beïnvloed deur die ideologiese uitgangspunt van die verteller, ongeag of dit 'n historikus of 'n dagboekhouer is. Munslow: "History as an essentially literary endeavour may not preclude the possibility that people living in the past did indeed explain their lives to themselves as narratives as constructed within their particular *episteme*" (volgens Michel Foucault.⁷⁶ 'n denkstruktuur van gedeelde aannames binne 'n bepaalde historiese periode).⁷⁷ Die toepasbaarheid van White se teorie op persoonlike dokumente bevestig enersyds dat hierdie tipe tekste as geskiedskrywing beskou kan word, maar illustreer ook aan die ander kant dat dit 'n tipe geskiedskrywing is wat nie uit 'n eenmalige agternaperspektief gekonstrueer word nie, maar op 'n basis van gereelde, in baie gevalle selfs 'n daaglikse, terugskouing, soos wat die historikus 'lewe'. Daaruit volg die dikwelse geneigdheid tot onkonsekwente standpunte binne 'n enkele dagboek. Isabel Hofmeyr het dit met die titel van haar boek oor die mondelinge geskiedenis van die Kekana-Ndebele, wat sy uit die Psalms geleen het, treffend uitgedruk: "We spend our years as a tale that is told."⁷⁸

Ongeag die enorme verskille in die wyse waarop historici genoop is om mondelinge en skriftelike bewysmateriaal te benader, kan beide as tekste, weliswaar elk met sy eie betekenisdraende konvensies (vorm), 'gelees' word. Beide 'n stuk mondelinge getuigenis en 'n dagboekinskrywing is narratiewe waarin die verteller reflekteer, selekteer en orden ten einde 'n verhaal te vorm. By elke nodige geleentheid word die verhaal, of narratief, dan ook weer hervorm tot 'n nuwe teks waarbinne die verteller hom/haarself in 'n bepaalde hede psigies, moreel, polities- in watter opsig ook al - staande kan hou. 'Gisters' word sodanig vertel dat dit 'vandags' kan regverdig. Terwyl 'n dagboek deur die verteller tegelykertyd gelees en 'aan-geskryf' word, word 'n mondelinge narratief tegelykertyd vertel en 'oor-vertel'.

75. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 182.

76. Met, onder meer, sy herbesinning oor die aard van mag en die verhouding van kennis tot mag, was die Franse akademikus en aktivis Michel Foucault een van die invloedrykste denkers van die twintigste eeu. Hy het byvoorbeeld kousale verbande tussen gebeure en episteme verwerp en verkies om eerder na 'n 'begin' te verwys, wat aandui hoeveel klem hy op diskontinuiteit, teenoor tradisionele aannames oor 'progressie', geplaas het. Hy was in Parys hoogleraar in die Geskiedenis van Denksisteme en het onder meer geskiednisse van waansin, misdaad, dissipline en seksualiteit geskryf.

77. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 144.

78. Psalm 90:9. Sien I. Hofmeyr, *We spend our years as a tale that is told. Oral historical narrative in a South African Chieftdom*. (Johannesburg, 1993). Hofmeyr is professor in Afrika-letterkunde aan die Universiteit van die Witwatersrand. Haar publikasies het 'n sterk kultuurhistoriese strekking.

Dié onverwagse ooreenstemming tussen mondelinge narratiewe en dagboeke bring 'n mens daarby dat selfs wat akademiese historiese diskoers betref, daar nie so 'n wesensverskil tussen die skriftelike en mondelinge proses van betekenisskepping oor die verlede is as wat dit op die oog af mag blyk nie. Die onderskeid tussen die skriftelike en die mondelinge proses is waarskynlik selfs nie eens so duidelik omskryfbaar as wat 'n mens sou vermoed nie. Die historiese bewussyn⁷⁹ van selfs die hoogste-geletterde gemeenskap is immers 'n 'tekstualiteit' wat nouliks in geskrewe formaat vasgevat sal kan word. Wat Hofmeyr in die volgende aanhaling beweer oor mondelinge oorlewering, kon net sowel van 'n "intertextual interplay" wat op papier gevoer is, gesê word:

Not only do historical narratives refer to the past and mediate an understanding of the past through their form, the stories and their tellers also pass through time and are shaped by its often precipitously changing circumstances. Stories then, comment on the passing of time and times past; they also enfold fragments of themselves while they simultaneously transmute under the pressures of a changing social climate.⁸⁰

Dagboeke roteer ook op 'n ander, opwindende manier tussen die orale en die skriftelike domein. Hofmeyr het dit in haar boek hoofsaaklik oor die stories van 'n gemeenskap wat van geslag tot geslag oorgedra word. Die fokus met hierdie ondersoek is egter nie soseer op die Hananwa- en Boere- kollektiewe herinneringe aan die oorlog van 1894 nie, maar eerder op wat tydens die veldtog gesê is – of dan, die dagboekhouers se voorstellings van wat gesê is. Selfs al is dit erg verwring en selfs al onthul dit meer van die optekenaar se ideologie as van die getuie self, is Rae en veral Sonntag se dagboek 'n besondere versameling van uiteenlopende tydgenootlike mededelings. Kru soos hulle dit ook al gedoen het, het die dagboekhouers 'n tipe mondelinge getuienis wat nie noodwendig in die orale tradisie van die Hananwa of die kollektiewe herinnering van die Boere ondervang sou word nie, hoe onbedoeld ook al, ingesamel en neergeskryf en dus, bewaar. Dit is veral tot hierdie 'getuienis' dat ek my in hoofstukke agt en nege, waar ek by 'n vergelyking van die inhoud van die twee dagboektekste uitkom, wend.

79. Sien die **VOORWOORD** vir die betekenis wat vir die doeleindes van hierdie ondersoek aan 'historiese bewussyn' en 'kollektiewe herinnering' toegeken word.

80. I. Hofmeyr, *We spend our years as a tale that is told ...*, p. xi.

Getuienis oor die aanloop tot die Boer-Hananwa-oorlog

In hoofstuk agt word die aanloop tot die Boer-Hananwa-oorlog soos dit in Rae en Sonntag se onderskeie tekste aangebied word, vergelyk met spesifieke fokus op die getuies wat deur die twee vertellers aan die woord gestel is. Die wyse waarop Rae en Sonntag hierdie getuienis as intertekste in hulle onderskeie tekste opgeneem het en daarop replek gelewer het, geniet besondere aandag. Daar word ook aangedui hoe Konrad Sonntag van die geleentheid gebruik maak om in sy vertaalde aanbieding van die oorsake vir die oorlog op Rae se interteks replek te lewer. Die intertekste tot die beskikking van die ondersoeker self: ánder dagboeke, herinneringskrifte en regeringsdokumente – sommige waartoe Colin Rae en óf Christoph óf Konrad Sonntag ook toegang gehad het, word ook aan die leser van hierdie ondersoek bekend gestel. Hierdie intertekste, tesame met die interpretasies wat ander historici reeds vir die oorsake van die oorlog aangebied het, kleur immers die verwagtingshorison waarteen ek Rae en Sonntag se voorstellings van die aanloop tot die konflik vergelyk.

Edward Said⁸¹ het in sy *Culture and Imperialism* met groot oortuiging geïllustreer hoe die mag van negentiende-eeuse koloniserende gemeenskappe oor gekoloniseerdes in Afrika en Asië in 'n groot mate in die koloniseerders se literêre werke ingeskryf is. Om oor 'n Afrika-gemeenskap te kon skryf, was in 'n groot mate om hulle te koloniseer, omdat dit die skrywer was wat bepaal het hoe die koloniseerders die Afrikane sou ken. Die representasie van Afrikane in antropologiese, literêre en historiese tekste as primitief, lui, en sonder enige kennis van God, het die koloniale onderwerping van hierdie 'mindere, afhanklike wesens' vir die lesende Westerling geregverdig. Omdat hulle nie deel was van wat Barthes die "civilisation of the written word" sou noem nie, is hulle nie ingereken onder die beskaafdes nie. Die gekoloniseerdes het nie in die geskrewe teks die geleentheid gehad om 'n alternatiewe representasie van hulleself aan te bied nie. Die lesers van Rae en Sonntag se tekste moet onder geen illusie verkeer dat die stemme van die Hananwa 'onbewerk' uit hierdie koloniale tekste tot hulle kan spreek nie.

Wat die leser wel met sy/haar agternaperspektief uit sy/haar hede kan doen, is om die be-skryfde gemeenskap teen die grein in te lees van die implisiete lesersrol wat die outeur aanvanklik met die skryf van die teks in gedagte gehad het. Dit geld natuurlik

81. Hierdie Arabies-Amerikaanse professor in Engels en Vergelykende Letterkunde, het met sy boek *Orientalism* (1978) en die 'opvolg'-publikasie *Culture and imperialism* (1993) 'n nuwe rigting aangedui in die studie van die wyse waarop 'ander' gemeenskappe in Westerse literatuur voorgestel is en hoe dit die kulturele identiteit van beide die 'koloniseerder' en die 'gekoloniseerde' beïnvloed het.

in die eerste plek vir die Hananwa, maar in 'n betekenisvolle mate ook vir die wyse waarop Rae en Sonntag, as nie volkome behorende tot die Boeregemeenskap nie, ook die Boere per geleentheid aan 'n Europese maatstaf onderwerp wat nie meer oortuigend op hulle van toepassing was nie. In Rae se teks is dit nietemin baie duidelik dat die verteller Boere en Britte by sy 'ons' inreken wanneer hy na die Hananwa, die 'vyand', as die Ander verwys. In kultuurstudie word die konsep van die 'Ander' ('*Other*') gebruik met verwysing na dit wat buite 'n bepaalde kultuur of samelewing se epistemologiese grense lê. "Society requires an Other without which there can be no sense of self."⁸² Sendeling Sonntag se "sense of self" is veel komplekser en daarom interessanter as Rae s'n. Wanneer Sonntag van 'ons' praat, skaar hy homself by die Hananwa waarna hy verwys, maar daar is tog 'n duidelike mate van "othering" in die invloedryke rol wat hy in sy dagboek vir homself oor hulle toe-eien.

Dit is veral by die beskouing van die wyse waarop koloniale bronne die Boer-Hananwa-oorlog verklaar het, dat die "othering" van die Hananwa duidelik blyk. Dit is 'n tendens wat in heelparty akademiese tekste van die afgelope dekades eerder voortgesit as oopgevelek is.⁸³ In die woorde van Edward Said:

Without significant exception the universalising discourses of modern Europe and the United States assume the silence, willing or otherwise, of the non-European world. There is incorporation, there is inclusion; there is direct rule; there is coercion. But there is only infrequently an acknowledgement that the colonised people should be heard from, their ideas known.⁸⁴

Deur Sonntag se behandeling van die oorsake van die Boer-Hananwa-konflik te vergelyk met dié van Rae en die mense vir wie Rae verteenwoordig het, sal ek probeer illustreer dat Sonntag tot hierdie seldsame, laaste kategorie waarna Said verwys, behoort het.

Die "othering" van die Hananwa kan, omdat dit in die inhoud sowel as die vorm van die dagboektekste ingebed is, baie beter geïllustreer word in 'n vergelykende dekonstruksie waarin die *tekste as sodanig*, die onderwerp van ondersoek gemaak word. Juis dít is die roete wat met hierdie proefskrif ingeslaan word. Die minder gewenste tipe navorsingsuitset sou een wees waarin gefokus word op die inligting wat

82. K. Malik, *The meaning of race. Race, history and culture in Western society*, p. 221.

83. Sien byvoorbeeld N.C. Weidemann, Die Malabocho-oorlog (1894), *Historiese Studies* 7(1), Maart 1946; J.A. Mouton, Generaal Piet Joubert in die Transvaalse geskiedenis, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 20 I (Parow, 1957).

84. E.W. Said, *Culture and imperialism*, p. 58.

as ‘inhoud’ uit ‘n wye verskeidenheid tekste onttrek en aan ‘n nuwe sintese gediensig gemaak word. Met so ‘n benadering sou daar weinig sensitiwiteit wees vir die konteks waarbinne elke brokkie inligting vantevore betekenis oorgedra het. Dit staan ‘n verteller natuurlik vry om ‘inhoude’ wat uit ander tekste verkry is te selekteer en te orden in ‘n narratief waarmee hy/sy ideologies sou kon identifiseer. ‘n Mens sou waarskynlik selfs so ver moet gaan om te erken dat dit onvermydelik is in enige poging om ‘n stuk verlede tekstueel te konstrueer. Dit sou nietemin vir ‘n historikus wat daarop aanspraak maak dat hy/sy die verlede met integriteit probeer representeer, onverantwoordelik wees om voor te gee dat hy/sy nie daarvan bewus is dat ‘inhoud’ telkens wanneer dit in ‘n nuwe vorm voorgestel word, ook ‘n nuwe betekenis verkry nie. Veral weens die lig wat dit kan werp op die “othering” van een gemeenskap deur ‘n ander, is daar in geskiedskrywing beslis ook ruimte vir die bestudering van hierdie einste proses van betekenisgenerering binne opeenvolgende tekste.

Die verowering van die Blouberg-landskap

In hoofstuk nege word die verloop en afloop van die Boer-Hananwa-oorlog met vertellers Rae en Sonntag se belewing van tyd en ruimte as vertrekpunt, behandel. Oor watter insidente alles in dié reeks gebeure hoort, het die meeste historici reeds redelike eenstemmigheid bereik. Nietemin boet ons, deur argeloos te wees oor die vorm waarin ‘n bepaalde stuk ‘inhoud’ destyds vir ‘n bepaalde groep lesers aangebied is, in ‘n groot mate steeds in aan die potensiaal om iets van die karakter van hierdie stuk verlede te kan verstaan. Eerder dan om voort te gaan om al dieper te gaan delf na die betroubaarheid van verskillende weergawes van gebeurtenisse tydens en na die oorlog, word in hoofstuk nege, soos ook in hoofstuk agt, by uitstek aandag gewy aan die wyse waarop betekenis binne teksverband in onderskeidelik Rae en Sonntag se publikasies opgebou is. Belewenis van ruimte en tyd word as vertrekpunt geneem, aangesien die twee vertellers se houdings teenoor die vegtende partye (identifisering met die een en “othering” van die ander) so treffend aan die hand daarvan geïllustreer kan word.

Wat Edward Said in die hiervolgende kwytraak met verwysing na die laat-negentiende-eeuse Westerse roman, het ook betrekking op tekste soos dié van Sonntag, maar veral van Rae, wat vir ‘n laat-negentiende-eeuse gehoor van koloniseerdes geskryf het:

To think about distant places, to colonize them, to populate or depopulate them: all of this occurs on, about, or because of land. The actual

geographical possession of land is what empire in the final analysis is all about. At the moment when a coincidence occurs between real control and power, the idea of what a given place was (could be, might become), and an actual place – at that moment the struggle for empire is launched.⁸⁵

Uit Said se verduidelikings volg dat Rae en Sonntag se aannames oor ruimte in 1894 (Konrad Sonntag, eers 1983) in 'n kontinuum voortspruit uit vroeëre vorme van sosiale diskriminasie wat alreeds in vroeëre historiese en realistiese romans gesaghebbendheid verwerf het.⁸⁶ Daar sal in hoofstuk nege 'n vergelyking getref word tussen die mate waarin Rae en Sonntag se tekste 'ruimte laat' vir die versterking, of ondermyning, van die gesaghebbende laat-negentiende-eeuse persepsie dat swartmense se aansprake op ruimtes ondergeskik was aan die behoeftes van wit koloniseerders.

Sedert die agtiende eeu het die romantiese digters soos William Wordsworth en landskapskilders soos die Amerikaners Sanford Gifford⁸⁷ en Asher Brown Durand⁸⁸ geleidelik bygedra tot 'n tipe beskouing van die natuur in die Westerse wêreld wat neerkom op 'n bekoring met, byna 'n verheerliking van, 'wildernisse': berge, woude en woestyne. In stede daarvan om die natuur bloot te beskou as 'n reservoir van hulpbronne om te kan voortbestaan, het verstedelike westerlinge 'ongerepte' landskappe toenemend vir hulle skoonheid en kalmte begin waardeer. John Berger gaan sover om te beweer dat alle kuns wat gebaseer is op waarnemings van die natuur uiteindelik ook die wyse waarop mense die natuur sien, verander.⁸⁹ Paul Shepard sluit hierby aan wanneer hy beweer dat 'n "adequate body of painting and literature" 'n voorvereiste is vir mense om moeilik begaanbare, onherbergsame terrein te besigtig en dit te bewonder: "Scenery is no scenery without the right cultural baggage."⁹⁰

Dit was met hierdie veranderde, verheerlikende beskouing van die landskap in hulle eie milieu, dat Europeërs gedurende die negentiende eeu in 'ander', 'verre' landskappe as koloniseerders inbeweeg het. Shepard merk die volgende op by 'n skildery van Albert Bierstadt, wat met sy Europese (Duitse) 'kulturele bagasie' die negentiende-eeuse persepsie van die Amerikaanse landskap help konstrueer het:

85. E.W. Said, *Culture and imperialism*, p. 93.

86. E.W. Said, *Culture and imperialism*, p. 94.

87. P. Atkins, I. Simmons & B. Roberts, *People, land and time. An historical introduction to the relations between landscape, culture and environment*, p. 240.

88. S. Schama, *Landscape and memory*, p. 197.

89. P. Atkins, I. Simmons, & B. Roberts, *People, land and time...*, pp. 239-241.

90. P. Shepard, *Man in the landscape. A historic view of the aesthetics of nature*, p. 132. Shepard het sy loopbaan in natuurbewaring begin. Hierdie boek, wat die eerste keer in 1967 verskyn het, is 'n verwerking van 'n doktorsale proefskrif wat aan *Yale University* in geskiedenis verwerf is.

The dream of a virgin nature, wild and yet beautiful, sublime and yet pastoral, was a dream of splendor that extended the essential utopian expression of the will to love. The combination of geomorphic and biotic elements fell into place in the nineteenth-century enthusiasm for wild nature, a fusion of all the disparate images of admirable landscapes that had gone before: the poetry of meadows, the romance of the forest, the awesomeness of time in the decay of mountain walls, and, above all, the unblemished purity of a new world.⁹¹

Terwyl die meeste Boere se bewussyn van Europese landskappe teen 1894 volkome deur tekste ingegewe sou wees, het Colin Rae en Christoph Sonntag gevoed op beide 'n tekstuele sowel as 'n 'eerstehandse' ervaring van Europese landskappe. (Beide het eers op volwasse ouderdom na Suid-Afrika gekom.) Uit Rae en Sonntag se representasies van die kolonisering van die Hananwa-ruimte, blyk enersyds die Boere se uitbuiting van die hulpbronne uit die 'ondergeskiktes' se omgewing, maar andersyds ook 'n toe-eiening van die skoonheid van die gebied as 'n prys wat die superieure wit veroweraars waardig was. Dit was geen unieke verskynsel nie. In sy boek *Landscape and memory* illustreer Simon Schama treffend hoe die woude van die Sierra Nevada, nadat dit van die inheemse gemeenskappe 'gesuiwer' is, onder wit Amerikaners 'n nasionale trots op die uniekheid van 'hulle' natuurlike erfenis aangewakker het. Die verwondering aan die besonderse natuurskoon het selfs gekulmineer in 'n verheerliking van die 'nasionale God' en die 'hemelse geskenk' is as die Verenigde State se eerste nasionale park, Yosemite, geproklameer.⁹²

Negentiende-eeuse landskappe en literatuur kan soos volg by mekaar uitgebring word: Reisigers, koloniste, administrateurs, romanskrywers, skilders, dramaturge – om nie te vergeet van die sendelinge en kapelane nie – het dit gedurende die negentiende eeu dikwels as hulle plig beskou om die gekoloniseerde ruimte voor te stel as 'n voorwerp wat van belang was om geïnterpreteer te word. Deur die inheemse gemeenskap deur die literêre handeling in 'n milieu te plaas wat verwyderd van en *anders* was as die ruimtes wat aan die outeur en sy implisiete lesers bekend was, is die gemeenskap self as vreemd en fundamenteel anders as die waarnemer voorgestel. Vandaar was dit maar 'n geringe stap om die onbekende in die ander kultuur as irrasioneel af te maak, die verowering van die ruimte en onteiening van die bewoners te regverdig terwyl die veroweraar in die proses al hoe meer onder die indruk gekom het van sy eie superioriteit.⁹³ Terwyl Rae se teks opgaan in hierdie proses, is dit in die vergelyking met Sonntag se teks dat die hedendaagse leser tot

91. P. Shepard, *Man in the landscape. A historic view of the aesthetics of nature*, opposite p. 171.

92. S. Schama, *Landscape and memory*, pp. 158-201.

93. P. Atkins, I. Simmons & B. Roberts, *People, land and time...*, p. 245.

dieselfde gewaarwording as die Franse filosoof Paul Ricoeur kan kom: “When we discover that there are several cultures, instead of just one ... Suddenly it becomes possible that there are just *Others*, that we ourselves are an ‘other’ among Others.”⁹⁴ Deur te leen van die konsepte uit die literêre teorie, sal in hoofstuk nege aangedui word dat die anderse betekenis wat ‘n bepaalde gemeenskap aan tyd heg, net so bepalend as die ‘anderse’ ruimte is in die wyse waarop een gemeenskap ‘n ander in ‘n staat van gekoloniseerd-wees, in-skryf.

Sendingbronne en geskiedskrywing

‘n Studie van die Suid-Afrikaanse verlede waarin evangeliste se geskrifte as ‘n deurslaggewende bron gebruik word, kan kwalik meer onderneem word sonder inagneming van antropoloë John en Jean Comaroff⁹⁵ se waterskeidende werke oor die suidelike Tswana se interaksie met nonkonformistiese sendelinge gedurende die negentiende eeu. Dit is juis in navolging van die Comaroffs dat die Hananwa se posisie hierbo as ‘n ‘staat van gekoloniseerd-wees’, voorgestel is: hulle verduidelik naamlik dat die swartmense se *staat* (synde hulle bestaanswyse - grondaanwending, ekonomiese lewe, interne gesagstrukture) tydens die koloniseringsproses in ‘n nuwe *staat* (synde die jurisdiksie van die wit regering) opgeneem is. Hulle beskou interaksie tussen ‘n swart gemeenskap en ‘n sendeling as ‘n kulturele konfrontasie “of domination and reaction, struggle and innovation”.⁹⁶ Volgens die Comaroffs het die Britse sendelinge se ‘long conversation’ met die Tswana op twee vlakke gewerk: die poging om hulle te bekeer tot die Christendom en die poging om die tekens en gebruike van die Europese kultuur in hulle inheemse wêreld in te prent.⁹⁷ Die Berlynse sendelinge het die Hananwa onder soortgelyke ‘kulturele onderwerping’ probeer bring,⁹⁸ hoewel nie in die naam van “God and Great Britain” nie.⁹⁹ Sonntag se teenwoordigheid te Blouberg in 1894, as ‘n onderdaan van die Boere, maak hom by implikasie ook medepligtig aan die gewelddadige onderwerping van die Hananwa deur die ZAR. Dit was immers in Sonntag se dienstydperk te Blauberg dat die plaaslike swartmense se onafhanklike staat by die Boerestaat geïnkorporeer is.

94. Soos aangehaal in P. Atkins, I. Simmons & B. Roberts, *People, land and time* ..., p. 245.

95. Die Comaroffs is beide professors aan die Universiteit van Chicago.

96. J. & J. Comaroff, *Of revelation and revolution. Christianity, colonialism and consciousness in South Africa I*, p. xi.

97. J. & J. Comaroff, *Of revelation and revolution* ..., p. 311.

98. J. & J. Comaroff, *Of revelation and revolution* ..., p. xii.

99. J. & J. Comaroff, *Of revelation and revolution* ..., p. 309.

Die gelyke klem wat die Comaroffs op 'n bestudering van die koloniseerder sowel as die gekoloniseerde se wêreld plaas ten einde iets van die interaksie tussen hulle te probeer verstaan, betrek uiteindelik ook vir Colin Rae by die koloniseringsproses. Rae het direkte kontak met swartmense in 'n sendingkonteks sover as moontlik vermy. Nogtans het hy, deur die godsdienstige oortuigings wat hy in die sentrum van die koloniserende mag onder wit kerkgangers vertroetel het, soos 'n Aäron van ouds die koloniserende samelewing se arms as't ware omhoog gehou. Deur die wit samelewing waarin hy gewerk het se stereotipes van swartmense – as mense wat dit verdien het om oorheers te word – te kondoneer, het hy dit as't ware vir hierdie witmense vanuit die kerk se oogpunt gesanksioneer. Soos David Chidester dit stel: “Whether practiced on the colonized periphery or at the colonizing center, the study of religion was entangled in the power relations of frontier conflict, military conquest and resistance, and imperial expansion.”¹⁰⁰ So kry 'n mens die ironiese situasie dat Rae aanvanklik geen aandeel wou gehad het in die sendingaktiwiteit, dit wat vir navorsers soos die Comaroffs die fokuspunt van kolonisering was, nie. In 1894 ontbloeit hy dan sy eintlike affiliasie deur die militêre mag wat die Hananwa gaan verower, as geestelike helper te vergesel. Dit terwyl Sonntag, wat op die veronderstelde voorpunt van kolonisering was, met die aankoms van die koloniserende leërmag op die periferie waar hy woon en werk, homself met diegene wat gekoloniseer sou word, vereenselwig.

Soveel soos wat hulle insigte die ondersoeker se lees van Rae en Sonntag se tekste ook al kan rig, bly staan die vraag: hoe toepaslik die Comaroffs se gevolgtrekkings met betrekking tot die suid-Tswana op 'n noord-Sotho-gemeenskap kan wees. Die Hananwa se ontmoetings was met ander predikante in 'n ander konteks met gans ander veranderlikes. Meer nog, daar moet toegegee word dat die besware wat teen die Comaroff-onderzoek op die suid-Tswana ingebring is, waarskynlik vermenigvuldig wanneer die teorie na 'n ander scenario oorgeplaas word. Die kritiek op die Comaroffs se werk, dat dit swartmense té passief, té dikwels onaktief aan die ontvangkant van sendeling-inisiatiewe uitbeeld, is veral problematies. Dit is juis met 'n teen-die-grein-in lees van Rae en Sonntag se dagboeke dat aangedui wil word dat die vertellende 'ek' se handelende, dominerende posisie in sy eie literêre skepping dikwels juis net dít is: sy eie skepping. Dit is nie noodwendig die geval dat die objekte waarna die dagboekhouer verwys, dieselfde graad van manipulasie sou ervaar as wat die hoofrolspeler in sy eie teks aan hulle toegeskryf het nie.

100. D. Chidester, *Savage systems. Colonialism and comparative religion in Southern Africa*, pp. xii-xiv. David Chidester is verbonde aan die *Institute for Comparative Religion in Southern Africa* aan die Universiteit van Kaapstad.

Terwyl ek met hierdie ondersoek poog om van die vernuwende insigte van die Comaroffs kennis te neem, hoop ek ook om my deur die leemtes wat in hulle werk geïdentifiseer is, te laat lei. Soos Johannes du Bruyn dit stel, moet in gedagte gehou word dat daar 'n groot diskrepans is tussen wat sendelinge hulle voorgeneem het om te bereik, wat hulle gedink het dat hulle bereik het, hoe hulle daaroor verslag gelewer het en hoe die sendeling se gehoor dit wat uiteindelik wél gebeur het, vir hulleself voorgestel het.¹⁰¹ Die volgende aanhaling van Du Bruyn is direk van toepassing op die vergelyking tussen Rae en Sonntag se tekste en bevestig dat die problematiek van hierdie ondersoek nie in die eerste plek op die vlak van die antropologie lê nie, maar in die benadering tot 'n persoonlike dokument as beide literêre artefak en historiese bron:

Missionary texts – particularly unpublished ones – are not wholly about control: they did not have the benefit of hindsight to realise that their endeavours did pave the way for colonisation. So their narratives often reflect historical indeterminacies and uncertainties which enable the other's voice to come through.¹⁰²

Anders as wat die 'rekonstruksionistiese' kultuurhistorikus Maria Hugo oor dagboeke beweer, is dit nie die "volkome eerlikheid en objektiwiteit" of die "suiwer aanvoeling" "aan die kant van die skrywer"¹⁰³ wat daaraan betekenis gee nie. Die 'objektiwiteit' waarvan die outeur self so oortuig kan wees, moet ontbloot word as sy besondere 'subjektiwiteit', wat sy bepaalde voorstelling van die gebeure van die ander waarnemers se voorstellings onderskei. Soos Marjike van Faassen dit stel, moet 'n dagboek gelees word met die vraag of dit inderdaad is wat dit voorgee om te wees.¹⁰⁴ Onsekerhede en teenstrydighede wat tussen die ongepubliseerde en die persklaar fase van 'n manuskrip uitgestryk word, vergroot natuurlik die graad van 'voorgee' en kan, soos Du Bruyn hierbo aangedui het, die betekenis wat in 'n teks ingelees word, ingrypend beïnvloed. Deur 'n vergelyking tussen Rae se gepubliseerde boek en Sonntag se een ongepubliseerde en twee gepubliseerde dagboekweergawes, hoop ek om die subjektiewe geskakeerdheid van die verskillende vertellerstemme sodanig te illustreer dat die ruimtes tussen-in groot genoeg sal wees om ook die Ander se stemme te kan verbeel.

101. J. du Bruyn, Of muffled Southern Tswana and overwhelming missionaries: the Comaroffs and the Colonial Encounter, *South African Historical Journal* 31, November 1994, pp. 306-307. Johannes du Bruyn is professor in Geskiedenis aan die Universiteit van Suid-Afrika.

102. J. du Bruyn, Of muffled Southern Tswana and overwhelming missionaries ..., p. 308.

103. M. Hugo, Die dagboek as historiese bron – met verwysing na die dagboek van H.C. Bredell, *Historia* 34(2), November 1989, p. 110.

104. M. van Faassen, Het dagboek: een bron als alle andere? *Theoretische Geschiedenis* 18(1), 1991, p. 6.

Vergelykende geskiedskrywing

Die basis van vergelyking waarop hierdie ondersoek aangepak is, vereis 'n motivering. Dat vergelykende geskiedenis in die afgelope dekade, in die woorde van Jürgen Kocha, “a major field of historical research”¹⁰⁵ geword het, bevestig bloot dat hierdie ondersoek die tydgees adem en dien geensins as regverdiging vir die benadering wat ek gevolg het nie. Dit noodsaak, intendeel, juis 'n verantwoording van my keuse om óók vergelykend te probeer werk.

Daar moet onmiddellik opgemerk word dat 'n wyd-uiteenlopende aantal benaderings en temas onder 'vergelijkende geskiedenis' gehuisves word en dat heelparty van die ondersoeke wat die afgelope dekade onderneem is, metodologies weinig met mekaar in gemeen het. In 1995 het G.M. Fredrickson¹⁰⁶ 'n gedagterike vergelykende geskiedenis gepubliseer oor swart ideologieë en bevryding in die Verenigde State van Amerika en Suid-Afrika.¹⁰⁷ Dit het gevolg op sy vorige vergelyking tussen Amerikaanse en Suid-Afrikaanse geskiedenis, wat reeds in 1981 verskyn het.¹⁰⁸ Gedurende 1999 is daar in die joernaal *History and Theory* onder 'n “Forum on Comparative History” vyf artikels bygebring. Uit die temas blyk dit dat die oorwig vergelykende studies wat onlangs voltooi is, (soos dié van Frederickson) op makrovlak, of ten minste op die vlak van nasionale geskiedenis, onderneem is. Sien byvoorbeeld die volgende titels: “The future of the past: historiographical disputes and competing memories in Germany and Israel”¹⁰⁹ deur Daniel Levy en “Politics and industrialisation: early railroads in the United States and Prussia”¹¹⁰ deur C.A. Dunlavy. Met sy “What time is Japan? Problems of comparative (intercultural) historiography”¹¹¹ is ook Sebastian Conrad se vergelykende fokus op die vlak van 'n geskiedenis vir Japan *in verhouding tot* die geskiedenis van Westerse state.

105. J. Kocha, Asymmetrical historical comparison: The case of the German Sonderweg, *Forum on Comparative history, History and theory* 38(1), 1999, p. 40.

106. George M. Fredrickson spesialiseer in die geskiedenis van swart-wit verhoudinge in die Verenigde State van Amerika. Hy was in die agt jaar wat hy aan sy tweede vergelykende geskiedenis tussen die Amerikaanse en Suid-Afrikaanse situasie gewerk het, onder meer aan Oxford-, Harvard- en verskeie Suid-Afrikaanse universiteite verbonde.

107. G.M. Fredrickson, *Black Liberation. A comparative history in the United States and South Africa*. (New York, 1995).

108. G.M. Fredrickson, *White supremacy. A comparative study in American and South African history*. (New York, 1981).

109. Opgeneem in *Forum on Comparative history, History and theory* 38(1), 1999, pp. 51-66.

110. *In Central European History* 29, 1996.

111. Opgeneem in *Forum on Comparative history, History and theory* 38(1), 1999, pp. 67-83.

Met wat hy in sy bydrae “Asymmetrical historical comparison: the case of the German *Sonderweg*”¹¹² in dieselfde uitgawe van *History and Theory* opmerk, bevestig Kocha dat sy eie en die meeste ander bydraers se ondersoeke ten minste twee verskillende gevalle, of voorvalle, of stelle gebeurtenisse, teenoor mekaar stel: “Frequently, historical comparisons are asymmetrical in the sense that they investigate one case carefully while limiting themselves to a mere sketch of the other case(s) which serve(s) as comparative reference point(s).”¹¹³ Asimmetrie in ‘n vergelyking is ‘n tendens wat reeds in 1981 deur Fredrickson gekritiseer is. Hy beskou dit as ‘n hoër fase van vergelyking indien beide, of ál die betrokke gevalle (indien meer as twee voorvalle vergelyk word,) ewe veel belig word. Vir Fredrickson lê die waarde van ‘n vergelykende benadering daarin dat dit die ondersoeker bevry van ‘n verabsoluttering van die eie.

Wanneer Fredrickson na ‘gevalle’ verwys, is sy uitgangspunt nietemin ook steeds dat die vergelyking die spieëling van *verskillende samelewings* aan *mekaar* sal inhou.¹¹⁴ Met die sessie oor vergelykende geskiedenis tydens die *International Congress of Historical Sciences* wat gedurende 2000 in Oslo, Noorweë, gehou is, was hierdie tendens om verskillende nasiestate as ‘gevalle’ vir vergelyking te identifiseer, steeds aan die orde van die dag. Tydens die besprekingsgeleentheid het Romila Thapar van Indië¹¹⁵ aangedui dat daar, naas die heersende fokus op nasionale geskiedenis, beslis ook ruimte gelaat moet word vir vergelykende studies wat van kleiner omvang kan wees en nie noodwendig deur Westerse grensafbakenings bepaal hoef te word nie. Fredrickson het wel reeds in sy 1981-publikasie vir sodanige benadering voorsiening gemaak deur aan te dui dat “comparative history should be genuinely multi-national or multi-cultural”.¹¹⁶

Dit is slegs in R.J.B. Bosworth se bydrae in die 1999-*History and theory*, “Explaining Auschwitz: after the end of history: the case of Italy”¹¹⁷, dat daar ‘n nouer ooreenstemming met die fokus in my eie ondersoek te bespeur is. Soos in die geval van hierdie Rae/Sonntag-ondersoek, word daar in Bosworth se artikel ook verskillende weergawes van een en dieselfde stel gebeure (of ‘geval’), vergelyk. Fredrickson se ‘multi-kulturaliteit’ word na die diversiteit binne ‘n enkele ‘nasie’, of

112. Opgeneem in Forum on Comparative history, *History and theory* 38(1), 1999, pp. 40-50.

113. J. Kocha, Asymmetrical historical comparison: The case of the German *Sonderweg*, Forum on Comparative history, *History and theory* 38(1), 1999, p. 40.

114. G.M. Fredrickson, *White supremacy. A comparative study in American and South African history*, pp. xiv-xv.

115. Thapar was een van drie historici wat verantwoordelik was vir die openingsrede van die konferensie en het die perspektief van die ontwikkelende wêreld in die post-koloniale situasie verteenwoordig.

116. G.M. Fredrickson, *White supremacy. A comparative study in American and South African history*, p. xv. Kursivering L.K.

117. Opgeneem in Forum on Comparative history, *History and theory* 38(1), 1999, p. 84.

‘samelewing’, herlei. Bosworth stel dit soos volg: “1990s Italian historians ... give very mixed messages about the fascist past: these are the messages I describe and decode.”¹¹⁸ Hoewel ek op baie kleiner skaal as Bosworth werk, is dit dan ook die “very mixed messages” van Suid-Afrikaanse historici oor die Boer-Hananwa-veldtog van 1894 en spesifiek die aandeel van sendeling Sonntag daarin, waaruit die motivering vir hierdie vergelykende beskrywing en dekodering van Rae en Sonntag se persoonlike dokumente gegroei het.

Christoph Sonntag se rol tydens die oorlog is uiters omstrede. J.A. van Schalkwyk kom in sy antropologiese studie tot die gevolgtrekking dat dié spesifieke sendeling ‘n besonder positiewe rol onder die Hananwa gespeel het:

Hy het sonder om te versuim, in hierdie stryd die kant van die Hananwa gekies. Na afloop van die oorlog het Sonntag ook heelwat gedoen om die Hananwa weer op te hef en hulle lyding te verlig.¹¹⁹

G.J. Jooste fel in sy proefskrif oor die Berlynse Sendiggenootskap se rassebeskouings ‘n subtieler, maar beslis minder vleierende oordeel oor Sonntag. Hy noem Sonntag se optrede as voorbeeld om twee van sy argumente te staaf: dat die Berlynse sendelinge ‘n bydrae gelewer het om swartmense daartoe te bring om die ZAR as wettige owerheid te sien en dat hierdie sendelinge se aanvanklike pligsbesef teenoor die staat mettertyd in vriendskap en lojaliteit ontwikkel het.¹²⁰ T.J. Makhura is in sy verhandeling oor die Hananwa-politie gedurende die negentiende eeu besonder uitgesproke oor die sleutelrol wat Sonntag volgens hom willens en wetens gespeel het om Mmalebôhê en sy mense gewelddadig te onderwerp:

... it was perhaps by far the Rev. Sonntag who clearly demonstrated the extent at which the missionaries were accomplices in the political subjugation of the Bagananwa.¹²¹

My hipotese is dat Sonntag se grootste bydrae/aandeel/rol in die konflik van 1894 tussen die Boere en die Hananwa nóg in sy bystand aan die Boere, nóg in sy ontferming oor die Hananwa lê. Die verskynsel dat ondersoekers tot dusver lynreg teenoorgestelde afleidings oor Sonntag se aandeel, al dan nie, in die Boere se onderwerping van die Hananwa gemaak het, maak die moontlikheid dat hy

118. R.J.B. Bosworth, *Explaining Auschwitz: after the end of history: the case of Italy*, *Forum on Comparative history, History and theory* 38(1), 1999, p. 84.

119. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie van ‘n landelike samelewing. Die Hananwa van Blouberg*. D. Litt. et Phil.-proefskrif, UNISA, p. 106.

120. G.J. Jooste, *Ras, volk en politiek in die Berlynse Sendinggenootskap in Suid-Afrika tot 1961*, D.D.-proefskrif, U.P., 1996, p. 80.

121. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity in the North-Western Transvaal and the South African Republic, c.1836-1896*, M.A. dissertation, UNIBO, 1993, pp. 100, 117 & 134.

hoegenaamd 'n deurslaggewende rol in die uiteindelijke verloop van die konflik kon gespeel het, verdag. Sy deurslaggewende rol lê myns insiens eerder op die terrein van die skep van 'n geskiedenis oor die konfrontasie - sy waarnemings soos hy dit in sy dagboek verhaal het. Selfs in sy poging om 'n *people's history* vir die Hananwa te konstrueer, was T.J. Makhura net so sterk - indien nie sterker nie - op die inligting in Sonntag se dagboek-tekste aangewese as op die inligting verkry uit mondelinge oorleweringe. Ook hierdie historikus, wat Sonntag op ideologiese gronde ten skerpste veroordeel, is dus 'verleë' oor die inligting wat die sendeling nagelaat het.

Die dekonstruksie van Sonntag se teks blyk die beste metode te wees om hierdie historiografiese rol van Sonntag aan te dui. Tot dusver het historiese navorsers, naas Sonntag, ook aan Rae 'n geskiedeniskeppende rol toegeken deur die inligting in sy teks gelyke of selfs voorkeur-behandeling bó die van Sonntag te gee.¹²² Fredrickson merk tereg op dat ooreenstemming tussen twee aspekte 'n vereiste vir vergelyking is: in hierdie geval lê die ooreenstemming daarin dat beide Rae en Sonntag se tekste as 'geskiedenis' van die Boer-Hananwa-oorlog voorgehou word. Soos met enige vergelyking, is dit die ooreenstemming tussen die twee 'gevalle' (hier eerder twee 'weergawes') wat die ondersoek moontlik maak, maar die doelstelling word daarná juis om die verskille binne daardie gemeenskaplikheid uit te wys.¹²³ Slegs deur 'n vergelykende dekonstruksie van die vorm, inhoud (en resepsie) van beide Rae en Sonntag se tekste kan die aanname dat Rae 'n gelykwaardige geskiedeniskeppende rol as Sonntag sou kon vervul, ongedaan gemaak word. Soos Fredrickson dit stel: "... after a first common ground is established, it is differences that will compel most of the historian's attention ..."¹²⁴

'n Vergelykende dekonstruksie sal die verskil in die geloofwaardigheid van die bewysmateriaal soos dit onderskeidelik in Rae en Sonntag se narratiewe opgeneem is, en die betekenis daarvan, uitwys. Hierdie vergelyking sal dus nie noodwendig slaag in die doel van 'n vergelyking soos uitgewys deur De Klerk,¹²⁵ naamlik om in 'n behoefte aan groter eenheid en groter algemeenheid te voorsien nie. Dit daag eerder die netjiese aannames oor die ideologiese eenduidigheid van die waarnemings wat

122. Makhura is in sy verhandeling byvoorbeeld nie so agterdogtig oor die geloofwaardigheid van die Rae-tekste of die motiewe agter Rae se optrede as wat hy oor sendeling Sonntag is nie. Van Schalkwyk sien eweneens nie die behoefte om Rae met agterdog te bejeën nie, maar ag dit wel nodig om homself ter verdediging van Sonntag as persoon uit te spreek. Sonntag, en nie Rae nie, is duidelik die omstrede figuur in hierdie navorsingsuitsette.

123. G.M. Fredrickson, *White supremacy. A comparative study in American and South African history*, p. xv.

124. G.M. Fredrickson, *White supremacy. A comparative study in American and South African history*, p. xv.

125. P. de Klerk, *Geskiedenisvergelyking. Die gebruik van vergelykende metodes wat gerig is op generalisasie in die geskiedkunde*. Potchefstroom, 1973. Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing Publikasiereeks 23, 1973. Professor De Klerk is verbonde aan die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.

sendeling Sonntag en kapelaan Rae tydens die oorlog opgeteken het, uit. In ooreenstemming met Fredrickson, is die hoofdoelstelling van die vergelyking 'n beter begrip van die individuele 'gevalle' – hier eerder, 'weergawes' van dieselfde voorval. Tog sal die resultaat, anders as wat Fredrickson aanvoer, nie noodwendig op meer diskrete kousale patrone dui nie, maar juis die wyse waarop kousaliteit vanuit 'n individuele vertellershoek gekonstrueer word, illustreer.

In soverre die problematiek rondom Sonntag die vertrekpunt vir die vergelyking was, sou hierdie ondersoek as 'n 'asimetrisse vergelyking' getipeer kon word. Daar sal nietemin met die studie gepoog word om weg te beweeg van hierdie tipering deur die aanname dat 'n problematiek rondom die Sonntag-tekste 'n probleemvye Rae-tekste impliseer, te betwis. Die ideologiese geladendheid rondom die Rae-tekste sal juis ook ontgin word en naas dié van die Sonntag-tekste geplaas word.

Literêre teorie en kultuurgeskiedenis

In soverre met hierdie ondersoek 'n "close reading", of 'n "reading against the grain" van koloniale tekste beoog word, het die vergelykende benadering 'n bykomende voordeel. Uit die post-modernisme het historici geleer om in bewysmateriaal voortdurend te soek na dit wat nie pertinent daarin gestel word nie, dit wat so vanselfsprekend vir die tydperk was dat dit nie in die bronne ter sprake gebring is. Soos Ankersmit dit stel: "Just as the fish does not know that it is swimming in the water, what is most characteristic of a period, most omnipresent in a period, is unknown to the period itself."¹²⁶ Soos in die psigoanalise, is dit dikwels die onnadenkende opmerking, die skynbaar mees irrelevante brokkies detail, wat vir die historikus karakteropenbarend van 'n tydperk word. Die soeke na sodanige 'afwesig-aanwesige' leidrade oor die mentaliteit van die gemeenskappe betrokke by die Boer-Hananwa-oorlog kan aansienlik vergemaklik word deur die Rae- en Sonntagtekste te vergelyk vir teenstrydige en ooreenstemmende brokkies (oënskynlik-) irrelevante detail.

Volgens die klassifikasie wat John Tosh¹²⁷ in sy jongste uitgawe van *The pursuit of history* voorstel, sou hierdie ondersoek waarskynlik die gemaklikste voel in die kategorie kultuurgeskiedenis. Kultuur word vir hierdie doeleindes verstaan as die web van betekenis wat 'n samelewing karakteriseer en diegene wat daaraan behoort, bymekaar hou: van geloofsoortuigings en rituele tot die vanselfsprekende logika wat

126. F.R. Ankersmit, *Historiography and postmodernism*, *History and theory* 28, 1989, p. 146.

127. John Tosh is professor in Geskiedenis aan die Universiteit van North London. Hy spesialiseer in Afrikageskiedenis, gendergeskiedenis en historiografie.

mense in gebare en voorkoms openbaar. Tosh onderskei drie duidelike teoretiese raamwerke waarbinne die kultuurhistoriese onderneming aangepak word: die sielkunde, literêre teorie en kulturele antropologie. My ondersoek bou natuurlik hoofsaaklik vanuit die tweede raamwerk. Wat Tosh daaroor te sê het, gebruik ek nie net as regverdiging vir hierdie ondersoek nie, maar ook as apologie vir die klein stukkie geskiedenis wat ek as terrein vir hierdie ondersoek afgekleim het. My sterk identifikasie met Tosh se analise van die huidige stand van navorsing, bevestig natuurlik ook dat ek niks nuuts onder die son probeer nie:

Traditionally historians regarded their primary sources as a point of access to events or states of mind – to what had an ‘objective’ or demonstrable existence beyond the text. Literary theory teaches historians to focus on the text itself, since its value lies less in the reflection of reality than in revealing the categories through which reality was perceived. From this perspective, primary sources are essentially cultural evidence – of rhetorical strategies, codes of representation, social metaphors and so on. Literary theory gives historians the confidence to move beyond the letter of the text (the traditional focus of their scholarship) and to listen to a wider range of voices which goes well beyond the scope of Marc Bloch’s injunction to treat the sources as ‘witnesses in spite of themselves.’ Close reading – or ‘reading against the grain’ – is even more time-consuming than the time-honoured procedures of the historical method, and for this reason it intends to be applied to smaller bodies of source material of considerable textual richness.¹²⁸

128. J. Tosh, *In pursuit of history. Aims, methods and new directions in the study of modern history* (Third edition), p. 183.

II 'n KONTEKSTUALISERING VAN DIE BOER-HANANWA-KONFLIK VAN 1894: SOUTPANSBERG EN DIE ZAR

Context In history, the background to the events described, knowledge of which assists in the creation of meaning. In practice the context is the framework of other facts, events and preceding circumstances.¹

Op 7 Mei 1894 het Piet Joubert, kommandant-generaal van die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR), 'n finale ultimatum aan die Hananwa-leier, Kgaluši Mmalebôhō, gerig. As straf omdat hulle geweier het om belasting aan die ZAR te betaal, moes die Hananwa-leier en sy mense hulle bergvesting te Blouberg, in wat vandag die noordwestelike deel van die Noordelike Provinsie is, binne agt dae verlaat.² Mmalebôhō was nie bereid om sy mense sodanig te ontwig en te ontheem nie. Op 8 Junie het die Boeremagte met 'n beleg van die Hananwa-vesting begin. Die eerste groot aanval is op 14 Junie geloods. Joubert se strategie, wat by tye heftig as sloertaktiek gekritiseer is, het onder meer die volgende behels: die afbrand van die Hananwa-nedersettings en die omringende bosse; pogings om die natuurlike rotsvesting met dinamiet op te blaas; en, uiteindelik die geslaagste, 'n netwerk van forte wat al nouer en nouer om die hoofsetel getrek is, totdat die Hananwa daarbinne van alle watertoevoer afgesny is.³ Afgesien daarvan dat sommige bronne die indruk skep dat die Hananwa nie veel weerstand gebied het nie, is daar onder die Hananwa self, en ten minste sommige wit waarnemers, herinneringe aan hewige gevegte.⁴ Op 1 Augustus het die watertekort die Hananwa wat in die hoofsetel vasgekeer was, gedwing om oor te gee. Mmalebôhō en 'n groot groep Hananwa-leiers is na die gevangenis in Pretoria gestuur. Mmalebôhō se moeder, Mmaseketa, wat in sy afwesigheid as regentes sou optree, sowel as sy seun (Mabea) en 'n aansienlike deel van die Hananwa-bevolking, het die hande van die Boere vrygespring. Die Hananwa-vroue en -kinders wat wel gevang is, is vir 'n tydperk van vyf jaar as arbeiders by boere van verskeie distrikte in die ZAR ingeboek. Min inboekelinge het vir hulle volle dienstryd aangebly; talle het hulle weg voor die vyf jaar verstyk het, na Blouberg

-
1. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 180.
 2. Suid-Afrikaanse Nasionale Argief, Transvaalse Argiefbewaarplek (TAB), Pretoria: SS. 4700, R. 4002/94, pp. 152-154: Waarschuwing en ultimatum, P.J. Joubert – Malabock, Pietersburg, 1894-05-07.
 3. TAB: SS. 4700, R. 2004/95: *Verslag of Algemeen Overzicht van den Commandant-Generaal van den gevoerden krijg tegen de oproerige Kafferstammen van Malaboch (Blouberg), Seleboel, Magoeba, Mahoepa en anderen, wonende in de Lage Velden van het district Zoutpansberg*, 1895-02-20, p. 3; T.V. Bulpin, *Lost trails of the Transvaal*, pp. 338-342.
 4. A. Joubert & J.A. van Schalkwyk, War and remembrance: the power of oral poetry and the politics of Hananwa identity, *Journal of Southern African Studies* 25(1), March 1999, pp. 29-47; V.N. (pseud.), Uit onze geschiedenis. Een gebeurtenis uit de Malaboch Oorlog, *Die Brandwag*, 1911-08-01; G.H. Franz, Mmalebogo, *Laaste verhale*, p. 22. Hierdie opstel van Franz is vroeër ook gepubliseer as 'n artikel in *Die Huisgenoot* 23(881), 1939-02-10, p. 89.

teruggevind.⁵ Die onafhanklikheid van die Hananwa-politie is wel deur die oorlog beëindig. Die Hananwa-leiers sou voortaan binne die bepalings van die ZAR, en daarna, Suid-Afrika, se wetgewing rakende swartmense moes optree.

Geen poging om 'n betreklik eng-omskrewe historiese gebeurtenis, soos dié 1894-konflik tussen die Boere en die Hananwa, binne 'n breër konteks te plaas, kan sonder inagneming van die werk van Fernand Braudel onderneem word nie. Braudel, invloedryke patriarg van die tweede generasie Franse *Annales*-historici, het homself met sy ruime en gewigtige opvatting van dié konsep as die meester van kontekstualisering gevestig. Sedert Braudel se *magnum opus* oor die geskiedenis van die Mediterreense wêreld in 1949 gepubliseer is,⁶ is die klem wat hy so sterk op die 'kelder van materiële faktore' geplaas het, intussen verskuif na die 'mentaliteit op die solder' – soos Emmanuel Le Roy Ladurie⁷ dit treffend gestel het.⁸ Daar word lank nie meer aanvaar dat kultuur, soos Braudel dit voorgestel het, maar bloot die versiersuiker op die historiese koek is nie. Daarvoor het die post-strukturaliste die gebrekkige verwysingsvermoë van taal en die onvermydelike kulturele geladendheid van alle konsepte waarmee ons interpreteer en verklaar, té onherroeplik uitgewys. Vanuit ons posisie ná die *linguistic turn*, en dan die *cultural turn*, behoort 'n herbesinning van Braudel se sienswyse van historiese tyd nietemin steeds 'n leidraad te kan bied hoe om 'n verhaal soos dié van Kgaluši Mmalebôhê en die Boere te verhef bo die kader van 'n verstrengelde streeksgeskiedenis, of erger, die blote anekdotiese.

In 'n tyd waarin meesternarratiewe⁹ met besondere groot agterdog bejeën word, klink Braudel se ideaal van 'n totale geskiedenis waarin "alles in hulle samehang met

5. C. Sonntag, *My friend Maleboch, chief of the Blue Mountains* (ed. K. Sonntag), pp. 148-149.

6. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris, 1949). Die werk is ook in Engels vertaal: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the age of Philip II*, 2 vols. (translator Sian Reynolds) (New York, 1972-1974).

7. 'n *Annales*-historikus van die generasie ná Braudel. Anders as sy voorganger, het hy die geografiese, sosiale, ekonomiese, maar veral kulturele 'lae' van tydsverloop op streeksvlak toegepas. Die resultaat was 'n akademiese kragtoer wat danksy die eskapades in die veertiende-eeuse kettersdorp in die suide van Frankryk die dubbele prestasie behaal het om ook 'n populêre topverkoper te word. Sien E. Le Roy Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (1975). In Engels vertaal deur B. Bray as *Montaillou. The promised land of error* (1978). Onderopskrifte sluit in "The domus", "The shepherd's mental outlook", "The libido of the Clerques" en "Morality, wealth and labour".

8. "[F]rom the cellar to the attic", aangehaal deur P. Burke, *The French historical revolution*, pp. 67 & 125.

9. *Meesternarratief*: 'n verhaal oor 'n bepaalde periode wat allesomvattend probeer wees en verbande tussen soveel as moontlik sake probeer lê, maar daardie 'feite' wat nie by die gekose verklaring (voorgehou as 'die waarheid') inpas nie, ignoreer, byvoorbeeld die 'Verhaal van die beskawing', die 'Val van die Romeinse Ryk', of die 'Opkoms van Suid-Afrika'. Daarnaas, word met *meta-narratief* verwys na 'n stel aannames oor die hede, verlede en toekoms wat nie pertinent in die teks genoem hoef te word nie, maar wat die rigting waarin die vertelling oor die verlede gestuur word, bepaal, byvoorbeeld Marxisme (van slawearbeid tot feudalisme tot kapitalisme tot sosialisme) of die Christelike verwagting van 'n wederkoms en laaste oordeel ná 'n skepping, sondeval en verlossing. N. Etherington, *Poststructuralism, postmodernism and the practice of South African history*. Paper presented at the

alles”¹⁰ geskets word, natuurlik vergesog. Met ons bewussyn tans, van die kultureel-gekondisioneerde van alle kategorieë, sou ‘n mens die ‘Malaboch-oorlog’ kwalik meer ‘n vaste plek in ‘n enkele groot verhaal wou toeken. Braudel se insigte kan ‘n mens nietemin beweeg om dié spesifieke konflik van 1894 te laat toetree tot veel meer en ‘n veel breër spektrum diskoerse¹¹ as die ooglopende.

Na ‘n kort uiteensetting van verwickelinge in *Annales*-geskiedskrywing en die effek daarvan op kultuurgeskiedskrywing sedert Braudel, sal die volgende kontekstuele lae, wat as die ekstrateks vir Rae en Sonntag se dagboektekste beskou kan word, in hierdie hoofstuk verken word: die Hananwa-politie in die Blouberg-omgewing en die negentiende-eeuse *Zuid-Afrikaansche Republiek* (ZAR). Die breër konteks van verowering elders in Afrika, wat deel was van die Europese imperiale ryke se laat-negentiende-eeuse uitbreiding waarby ook Asië betrek is, geniet in die volgende hoofstuk aandag. Elkeen van hierdie geografiese kontekste word natuurlik voorgestel (*gerepresent*) in ‘n eie, hoewel dikwels nou-verwante en oorvleuelende, tekstuele diskoers – ‘n diskoers wat voor die gewaarwording van die kulturele bepaaldheid daarvan, as ‘n ‘meesternarratief’ beskou sou kon word. Die Boer-Hananwa-oorlog is die verhaal van Kgaluši se dapperheid, net soveel soos wat dit die verhaal van die Boere se vestiging van oppergesag oor die swartmense in die ZAR is, net soveel soos wat dit die verhaal van sekondêre ryke in hulle gelyktydige naboetsing van en verset teen die groter ryk is. Die Boer-Hananwa-konflik staan prominent in die historiografie van die Hananwa en die ZAR, maar is skaars bekend in ‘n Suid-Afrikaanse historiese / historiografiese konteks en word byna glad nie genoem in die historiografie oor imperialisme en die *Scramble for Africa* nie.¹² Dit is juis hier waar

Second Biennial International Conference of the African Studies Association of South Africa, University of Port Elizabeth, 5-8 July 1995; A. Munslow, *Deconstructing history*, pp. 14-15.

10. P. Vries, De zegetocht van de ‘Annales’, in H. Beliën & G.J. van Setten, *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind*, p. 187.
11. *Diskoers* kan soos volg omskryf word: “The result of the placement or insertion of a text (usually longer than a simple sentence) into its context so that it derives a coherent meaning shared by both author(s) and reader(s). As a shared language terrain, a discourse has reference to extra-linguistic dimensions as found in the material and ideological worlds of institutional and economic power.” A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 181.
12. Met “noteworthy publications” soos dié van J.B. Peires, J. Guy en P. Delius is die sosiale geskiedenis van die “vanquished indigenous kingdoms” van die Xhosa, die Zulu en die Pedi reeds sedert die jare tagtig stewig in die Suid-Afrikaanse historiografie gevestig. (Sien G. Verbeeck, New concepts of history for South Africa. Between Europeanisation and globalisation (paper presented at the Biennial Conference of the South African Historical Society, University of the North West, 8-11 July 2001, p. 2.). In sterk kontras hiermee, verwys ‘algemene’ werke oor die geskiedenis van Suid-Afrika besonder vlugtig, of glad nie, na die Boere se laat-negentiende-eeuse verowerings van die swart gemeenskappe in die noorde van die *Zuid-Afrikaansche Republiek* (ZAR) nie. Sien byvoorbeeld T.R.H. Davenport, *South Africa. A modern History* (fourth edition, 1991), wat die swart gemeenskappe van die gebied noord van die Vaalrivier behandel onder die opskrif “Chiefdoms of the Eastern Transvaal: Pedi, Lovedu, Venda and Ndzundza” (pp. 51-52). Onder die bespreking van konflik tussen wit en swart in die negentiende eeu word daar wat die mees noordelike gemeenskappe betref, weer eens slegs na die Lovedu en die Venda verwys (pp. 146-147). (Onveranderd in die 2000-uitgawe). Hoewel die Hananwa nie daar genoem word nie, behaal Kgaluši die ‘prestasie’ om in die afdeling oor die politieke ekonomie van Suid-Afrika vermeld te word rakende die arbeidstekort wat die 1894-oorlog in die Randse goudmyne

Braudel se ambisieuse geografiese kontekstualiserings van die rak gehaal en afgestof kan word.

Fernand Braudel se nalatenskap

Peer Vries¹³ se verduideliking van Braudel se nalatenskap is veral verhelderend:

Het begrip context moest in de meest ruime zin van het woord worden opgevat. Historici moest in hun beschrijvingen en analyses van historische onderwerpen steeds de geografische, demografische, economische, sociale, mentale, politieke en eventuele andere facetten en achtergronden ervan aan de orde stellen en in hun samenhang tonen. ... Direct in het verlengde van het voorgaande ligt Braudels opvatting dat ontwikkelingen in een bepaald gebied of land altijd dienen geworden geplaatst binnen een bredere geografische context.¹⁴

Hieruit volg die twee aspekte van Braudel se geskiedenisbeskouing wat op hierdie ondersoek van toepassing gemaak sal word: dat die geskiedenis van 'n bepaalde streek in verskillende vlakke van historiese tyd beskou moet word; en dat verandering in 'n bepaalde streek in verhouding tot verandering in ander streke en die groter gebied geïllustreer moet word.

Braudel se onderskeid tussen drie vlakke van historiese tyd is die oorspronklikste aspek van sy werk en waarskynlik ook dié wat die blywendste indruk gemaak het. Braudel het dit benadruk dat die historiese proses nie volgens 'n enkele tempo verloop nie. "Op een en hetzelfde moment in de tijd kunnen er verschijnselen zijn die zeer snel veranderen, terwijl andere geen enkele wijziging ondergaan."¹⁵ Terwyl veranderinge op politieke terrein mekaar snel opvolg, is dit moontlik dat daar, op byvoorbeeld die terrein van die landbou, hoegenaamd geen verandering plaasvind nie, sodat 'landboutyd' as't ware stilstaan. Aspekte soos 'landboutyd', daardie aspekte van die mens se verhouding met sy omgewing wat slegs oor 'n baie lang tyd

veroorsaak het. (p. 497). Hierdie verwysing na Mmalebôh is in die 2000-uitgawe behou, maar anders as in die vroeëre uitgawe, is die Hananwa-leier se naam "Malaboch" nie weer in die indeks van die nuwe uitgawe opgeneem nie. (T.R.H. Davenport & C. Saunders, *South Africa. A modern History* (fifth edition, 2000), pp. 610 & 794). In C. Saunders & N. Southey se *A dictionary of South African history* (Cape Town, 1998), is al die swart leiers en gemeenskappe van die ou Soutpansberg-distrik as inskrywings oorgesien, terwyl veel groter vrygewigheid aan die dag gelê is teenoor figure uit die Kaapse en Natalse koloniale geskiedenis.

Eweneens bring die standaardwerke oor die sogenaamde *Scramble for Africa* nie die ZAR en ander Europese veldtogte in Afrika tydens die laaste twee dekades van die negentiende eeu met mekaar in verband nie. Sien hoofstuk drie.

13. Nederlandse historikus wat naas sy kundigheid oor die *Annales*-historici, ook onderlê is in historiese sosiologie.

14. P. Vries, *De zegetocht ...*, pp. 186-187.

15. P. Vries, *De zegetocht ...*, p. 188.

verander, in Braudel se eie woorde “history that is almost changeless”,¹⁶ word bestudeer as *longue durée*, of *struktuur*. Hieronder sorteer die topografie, die klimaat, die plantegroei, die mineraleneerslag: dit wat uit die omgewing tot die mens se beskikking is. Veranderinge wat hoort tot die volgende vlak van historiese tyd, Braudel se sogenaamde *konjunktuur*, dui op prosesse en bewegings wat min of meer in die periode van een of meer dekades tot ‘n enkele eeu uitgespeel kan word, soos ekonomiese en sosiale verskuiwinge.¹⁷ In sy geskiedenis van die Middellandse Seegebied in die tyd van Philips II, wou Braudel veral duidelikheid kry oor hoe die diep onderstrominge op hierdie vlak uiteindelik in die komplekse arena van oorlog, na die oppervlak gebeur het. Met hierdie opmerking maak Braudel se werk by uitstek aanspraak op besinning waar dit kom by die bestudering van ‘n oorlog waarvan die oorsake so omstrede is soos by die Boer-Hananwa-konflik. Dit bring ‘n mens by die derde vlak van historiese tyd, ‘*l’histoire événementielle*’, of gebeuregeskiedenis, op die oog af so opwindend en vol intrige. Vir Braudel is dit onveilig en verbysterend, ‘n blinde wêreld, tensy dit verstaan word in die konteks van die veranderinge wat oor ‘n veel langer tyd hierdie rimpelings op die oppervlakte moontlik gemaak het.¹⁸

Besware teen Braudel se werk is legio en veel daarvan kom neer op die meester se eie gebrekkige toepassing van sy meesterplan. Sy geskiedenis word beskou as te deterministies, asof alle gebeure die simptome van, eerder as die aanleiding tot, sosiale verandering is. Die metodiek is gekritiseer as beperkend tot die kwantitatiewe metode en ook tot onderwerpe waarin besondere lang tydperke bestudeer moet word. Voorts is gevra hoe toepaslik dit kan wees op ander tydperke en gebiede as Middeleeuse - en vroeg-moderne Europa.¹⁹ Die grootste leemtes was waarskynlik die verwaarlosing van die rol van individue, maar veral die relegering van kultuur en agentskap tot faktore behorende tot die dartelende en oppervlakkige gebeuregeskiedenis.²⁰

16. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, extract from the Preface, in F. Braudel, *On history* (translator S. Matthews), p. 3.

17. L. Hunt (ed.), *The New Cultural History*, p. 3; P. Vries, *De zegetocht ...*, p. 189.

18. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, extract from the Preface, in F. Braudel, *On history* (translator S. Matthews), p. 3; L. Hunt (ed.), *The New Cultural History*, p. 3; P. Vries, *De zegetocht ...*, pp. 188-189.

19. Jan Vansina, die Belgiese historikus wat deur vele beskou word as een van die grondleggers van ‘n metodologie vir die navors van Afrikageskiedenis, het wel die *Annales*-benadering in Afrikageskiedskrywing ingevoer toe hy sy geskiedenis van die Kuba van binne ‘n raamwerk van lang-, medium- en korttermyn verwickelinge onderneem het. Daarteenoor, het Marc Bloch (een van die vaders van die *Annales*-skool) se student Henri Brunschwig wegbeweeg van die *Annales*-benadering omdat “his concern with the recent past and the relatively short term (1871-1914) appeared to make this more irrelevant.” P. Burke, *The French historical revolution ...*, pp. 98-99.

20. P. Burke, *The French historical revolution ...*, p. 91.

Die derde, maar veral die vierde generasie *Annalistes* (wat hulle grootliks met die sg. *cultural turn* sou identifiseer) sou hierin aansienlik van Braudel verskil. Vir eksponente van die sogenaamde *New Cultural History*, by uitstek Roger Chartier, was juis dit wat die ouer *Annales*-generasies tot die derde vlak van historiese tyd, die sogenaamde gebeurevlak, ingeperk het, die primêre bepaler van historiese werklikheid. Die mentaliteit van die individue wie se handeling deur die ouer *Annalistes* as gebeure met vervlietende impak beskou is, het die sleutel tot die verstaan van die verlede geword. Mense se aannames, waardes, gewoontes, idees en kennis word nie meer beskou as bepaal deur materiële determinante nie. Ekonomiese en sosiale verhoudinge word nie meer gesien as voorafgaande tot kulturele verhoudings nie, maar as velde van kultuurbeoefening en kultuurproduksie insigself. Geen dimensie van menslike ervaring kan buite-om kultuur verduidelik word nie. Soos Michel Foucault so oortuigend geïllustreer het, daar is geen ‘natuurlike’ intellektuele objekte nie.²¹

Teen die agtergrond van hierdie gewaarwording, kan Braudel se drie vlakke van historiese tyd dan slegs nuttig wees in soverre ‘geografie’, ‘demografie’, ‘ekonomie’ en ‘die samelewing’ beskou word, nie as universeel-geldige kategorieë nie, maar elk as ‘n eie diskoers met ‘n eie geskiedenis en dinamiek. Die haalbaarheid van die ‘totale geskiedenis’ waarvoor Braudel gepleit het, bly dus twyfelagtig. Nogtans hou ‘n bewus-wees van Braudel se werk ten minste die moontlikheid in om van ‘n klein streeksperspektief af op te kyk. Dit bied ook geleenthede om die vergelyking van diverse insidente oor ‘n breë geografiese konteks te oorweeg. Hierdie moontlikhede is opwindend vir ons verstaan van hoe betekenis gegenereer word. Dit sou sinvol wees selfs al kon ons bloot net die wyse waarop verwante gebeure in dieselfde, of teenstrydige ‘meesternarratiewe’ gerangskik is, illustreer, of die armoede van so ‘n narratief aan die kaak stel deur aan te dui wát alles vantevore daaruit weggelaat is.

Longue durée: geografie as kulturele kategorie

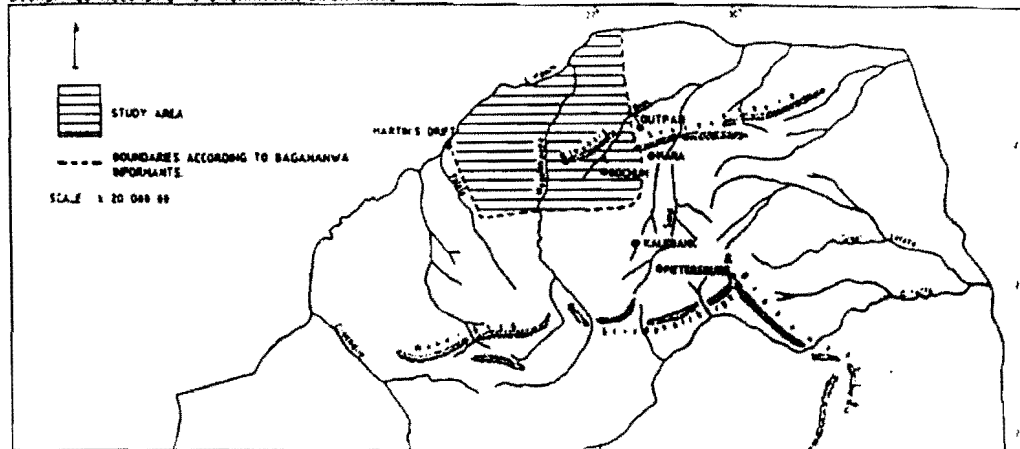
Reeds in die keuse en afbakening van ‘n bepaalde terrein en die beskouing daarvan as ‘n eenheid vir beskrywing en bespreking, lê betekenis opgesluit. Blouberg en die gebied daarrondom is in negentiende-eeuse sowel as twintigste-eeuse (populêre en akademiese) literatuur geïdentifiseer as die woonplek en invloedssfeer van die Noord-Sothosprekende Hananwa van die Mmalebôhê-heersers. Groot onsekerheid ontstaan oor wanneer die mense na wie ons vandag as die Hananwa verwys, uit die

21. L. Hunt (ed.), *The New Cultural History*, p. 7.

teenswoordige Botswana in die Blouberg-omgewing aangekom het. Na deeglike oorweging van talle weergawes, kom J.A. van Schalkwyk tot die gevolgtrekking dat die Hananwa “na alle waarskynlikheid voor 1830, maar nie vroeër as 1750, al by Blouberg gevestig kon gewees het.”²² Beide Van Schalkwyk en Tlou Makhura staan in hulle onderskeidelik antropologiese en historiese studies van die Hananwa ‘n agtergrondshoofstuk aan die geografie af. In ‘n populêre artikel in *Die Huisgenoot* van 1939 verskaf G.H. Franz²³ insiggewende inligting (hoewel stewig verpak in die sendeling-idioom) oor die betekenis wat die landskap vir die Hananwa-inwoners gedra het. Tog is dit slegs Makhura wat uitwys dat die tans-ingeburgerde benaming ‘Blouberg’ eers in die negentiende eeu deur die Boere ingevoer is. Hy verkies die benaming ‘Bochum area’ om te verwys na die groter gebied (en die huidige magistraatsdistrik) wat die Hananwa-politie²⁴ uitgemaak het. Volgens inligting wat Makhura van Hananwa-leiersfigure ontvang het, het die negentiende-eeuse Hananwa-invloedsfeer noord tot by die Limpopo gestrek en oos tot by Soutpan, of dan, die westelike punt van die Soutpansberg. Die wesgrens het volgens hierdie informante ver verby die Mogalakwena-rivier gestrek en is gedeel met die Ba-ga-Seleka, ‘n Noord-Ndebelegemeenskap van die teenswoordige Ellisras-omgewing, aan die Lephalalarivier. In die suide is die grens gedeel met die Langa-Ndebele van Mapela (Mankopane) en die Kekana-Ndebele van Môkopane (Mugombhane), sowel as die Koni van Matlala en die Moletši-Kwêna.²⁵ (Kaart 1). Dit is ‘n veel groter gebied as die grense wat later in die negentiende eeu deur die Boere afgebaken is (Kaart 2), óf tans in besit van die gemeenskap is.²⁶

-
22. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie van ‘n landelike samelewing: ‘n antropologiese studie van die Hananwa van Blouberg*, D. Litt. et Phil.-proefskrif, UNISA, p. 77. Sien ook pp. 68-77 vir ‘n volledige uiteensetting. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity in the North-Western Transvaal and the South African Republic, c. 1836-1896*, M.A. dissertation, UNIBO, 1993, pp. 35-40, is ten gunste van die bewyse wat daarop dui dat die ‘Baitsweng’ vroeg in die negentiende eeu aangekom het by ‘n Blouberg wat in daardie stadium deur Sangemeenskappe en die ‘Batau van Madibana’ bewoon is. Die mense van Madibana sou in die geleedere van die nuwe aankomelinge, wat hulleself ‘Hananwa’ begin noem het, opgeneem word.
 23. Seun van die Berlynse sendeling Carl Heinrich Robert Franz, wat Christoph Sonntag in 1897 by Blouberg opgevolg het. G.H. (Heinrich) Franz (1896-1956), ‘n vlot Noord-Sotho-spreker, het as volwassene noue kontak met die Hananwa-gemeenskap onder wie hy grootgeword het, behou en verskeie senior poste in swart onderwys beklee. As skrywer het hy Hananwa-verhale en -herinneringe in sy boeke opgeneem. Enkeles daarvan is in die bronnelys van hierdie proefskrif ingesluit. Sien ook L. Zöllner & J.A. Heese, *Die Berlynse sendelinge in Suid-Afrika en hulle nageslag*, pp. 86-87.
 24. Vir die doeleindes van hierdie ondersoek word *politie* gebruik soos wat T.J. Makhura dit in sy verhandeling voorgestel het: as verwysing na die gebied waarin die Hananwa wat deur Mmalebôhō geregeer is, gewoon het, maar ook wyer: ander gemeenskappe wat lojaal aan Mmalebôhō was of hulleself binne die Hananwa se invloedssfeer bevind het, word daarby ingereken.
 25. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, p. 25. N.J. van Warmelo, *Ethnological publications V. A preliminary survey of the Bantu Tribes of South Africa*, map 17 en J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika. Die vier noordelike provinsies*, pp. 107, 108, 114, 158, 160 & 165 is geraadpleeg om Makhura se verwysings na die verskillende gemeenskappe te spesifiseer.
 26. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, pp. 25-26; J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie ...*, pp. 30-32.

BOUNDARIES ACCORDING TO BAGANANWA INFORMANTS

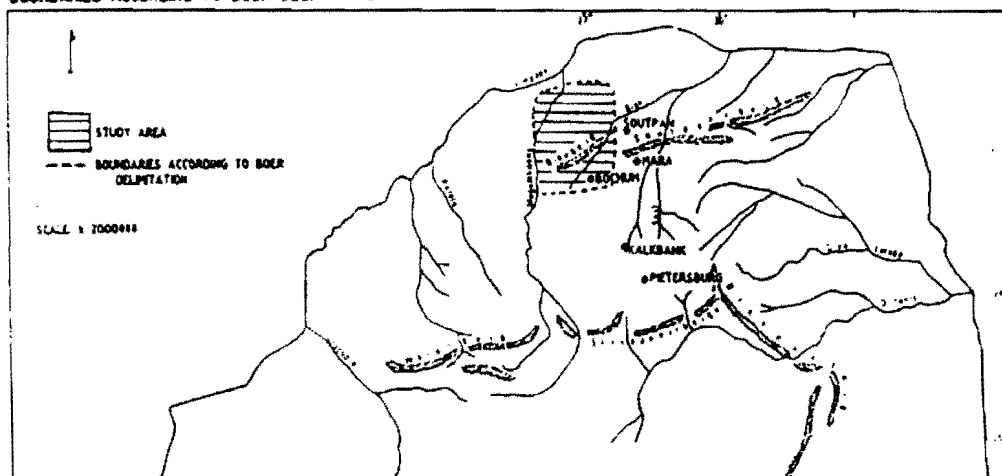

Source: T.P. Lebogo and C.P. Chula, "Boundary Draft", Seisidung 6 January 1991.

Kaart 1: Die invloedseer van die Mmalebôhê-heersers van Blouberg gedurende die negentiende eeu soos dit deur Hananwa-segspersone T.P. Lebogo en C.P. Chula onthou en in 1991 aan Tlou Makhura meegedeel is.

Uit: T.J. Makhura, *The Bagananwa polity in the North-Western Transvaal and the South African Republic, c. 1836-1896*, M.A. dissertation, UNIBO, 1993, facing p. 26.

BOUNDARIES ACCORDING TO BOER DELIMITATION

Source: Transvaal Argief Boerboek (TAB), 2:190, TAB 3:1166, Blouberg Toring.
See also in part T.G. Troner and E.T. Heller, "Report on Reconnaissance of the North-Western Zoutpansberg District," Transvaal Mines Department, Pretoria, Government Printing, 1908 p.3. J.B. de Vaal, "Die Rol van João Albasini in die Geskiedenis van die Transvaal," OLOI, Uniba, in *Archives Year Book for South African History* (ATBH), 16th Year, Vol. 1, 1953, p.64.

Kaart 2: Die veel kleiner area wat teen die einde van die negentiende eeu deur die Boere as Hananwa-gebied beskou is. Tlou Makhura het hierdie voorstelling gemaak volgens inligting uit die *Transvaal Mines Department Report on Reconnaissance of the north-western Zoutpansberg District* (Pretoria, 1908) en die doktorsale proefskrif van J.B. de Vaal, *Die rol van João Albasini in die geskiedenis van die Transvaal*, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 16 I (1953).

Uit: T.J. Makhura, *The Bagananwa polity in the North-Western Transvaal and the South African Republic, c. 1836-1896*, M.A. dissertation, UNIBO, 1993, facing p. 26.

Blouberg was die sentrum van waar die Hananwa-leierskap hulle gesag uitgeoefen het en ook die simbool van hulle politieke mag,²⁷ vandaar dat dit as 'n vesting/*stronghold*²⁸ teen die Boere (maar ook teen vroeëre vyande, soos die Pedi van Sekwati (c.1831))²⁹ beskou is en die hoofteiken van die 1894-Boereveldtog was. *Blouberg*, die Boerebenaming, dui op die blou skynsel wat die immergroen bergplantegroei daaraan gee. Dit is 'n benaming wat sinspeel op besigtiging vanaf 'n afstand, en wat gebruik word soos 'n versamelterm vir al die bergspitse, maar skynbaar sonder die veronderstelling van te veel kennis of belangstelling in die samestelling van die gebergte.³⁰ Die naam dateer waarskynlik uit die tyd toe avontuurlustige wit jagters die gebied sedert die jare twintig en dertig van die negentiende eeu besoek het.³¹ Die benaming word steeds op moderne topografiese kaarte gevind. Ook in Hananwa-poësie word die immergroenheid van die berg besing, maar as die inwoners van die gebied, het die Hananwa naamgewing veel verder geneem as die wit waarnemers wat van 'n afstand gekyk het. (Blouberg en onmiddellike omgewing is nooit deur witmense beset vir bewoning nie). Die klinkende Noord-Sotho-name vir elke afsonderlike bergspits en waterloop dui op die betekenis waarmee die inwoners hulle hartland gemerk het: Monnaasenamoriri (man sonder hare, vir 'n kaal kop); Lenare (soos 'n buffel); Sehlong (soos 'n ystervark); Sesalong (verlate, of die oorblywene/agtergelatene) ...³² (Sien frontispies vir kaart met verdere voorbeelde).

27. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., p. 32.

28. Tydens die Boere se veldtog teen die Hananwa in 1894 het die Engelse pers na Mmalebôhō se hoofsetel in Blouberg as 'n "stronghold" verwys. Sien byvoorbeeld *The Press*, 1894-06-11. Volgens militêre historikus John Keegan, *A history of warfare*, pp. 139-140, het die term *vesting*, of "*stronghold*" 'n baie spesifieke betekenis: Hy onderskei eerstens tussen 'n *vesting* en 'n *skuiling*, wat slegs vir kort-termyn beveiliging gebruik word. Anders as a *skuiling* (*refuge*), is 'n *vesting* "a place not merely of safety from attack but also of active defence, a centre where the defenders are secure from surprise or superior numbers, and also a base from which they may sally forth to hold predators at bay and to impose military control over the area in which their interests lie. There is a symbiosis between a stronghold and its surroundings." Volgens hierdie verduideliking, kan die wyse waarop die Hananwa Blouberg aangewend het, inderdaad as 'n 'natuurlike' *vesting* beskou word, want die rol van heelparty van die elemente wat Keegan as bouwerk aan 'n vesting uitwys, is in die geval van die Hananwa-vesting in 'n groot mate deur die rotswande van Blouberg vervul. Hoewel die Hananwa-vesting uiteindelik onder die Boere se beleg van 1894 geval het, het die wit waarnemers in die tyd, deur daarna as 'n *stronghold* te verwys, onbewustelik erkenning gegee aan 'n aansienlike mate van sofistiekasie in die Hananwa se denke en beplanning rondom verdediging.

29. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., pp. 76-78 wys op die onsekerheid of die Ndebele-aanvallers, waarna Hananwa-segspersone óók verwys, die Ndebele van Mzilikazi (1820's) kon gewees het en of dit eerder hulle nader bure, die Langa-Ndebele onder Mankopane, moes gewees het.

30. Die Boere se onkunde oor die moeilik-begaanbare terrein met die aanvang van die 1894-veldtog teen Mmalebôhō, ondersteun so 'n interpretasie. Sien TAB: SSA.2, RA 14/94, p. 27: Résumé re houding Magato en andere kapiteins en vermelding van feiten omtrent den oorlog tegen Malaboch volgens Minute R.6039/94, 1894-06-20; A. Schiel, *Drei und zwanzig Jahre Sturm und Sonnenschein in Südafrika*, p. 293.

31. J.W.N. Tempelhoff, Die okkupasiestelsel in die distrik Soutpansberg, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis* 60, pp. 5-6 & 196.

32. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., pp. 26-27; G.H. Franz, Mmalebogo, *Laaste verhale*, p. 17; J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., pp. 34-35.

Met die benaming 'Blouberg' word dus eintlik verwys na 'n reeks berge wat oor 'n afstand van ongeveer veertig kilometer in 'n ruwe kurwe van noordoos na noordwes strek en tot ongeveer eenduisend-tweehonderd meter bo die omringende vlakke uittoon.³³ Hoewel Blouberg en die omliggende gebied histories by die Soutpansberg ingereken word (dit was deel van die Soutpansberg-distrik in die negentiende-eeuse Boerestaat), vorm dit topografies deel van die Pietersburgplato, wat met sy saggolwende landskap strek vanaf die Strydpoortberge tot teen die Soutpansberg.³⁴ Die gebied is koud in die winter en kan in die somer baie warm word, met gemiddeld negentig tot honderd-en-twintig dae per jaar waarop die maksimumtemperatuur bo dertig grade Celsius styg. Reën, gemiddeld tussen 400 en 500 mm per jaar, val gewoonlik in die somer.³⁵ Soos verwag kan word, is die temperatuur in die berge gemiddeld laer en die gemiddelde reënval aansienlik hoër as bogenoemde syfers vir die laerliggende dele.³⁶ Mis kom regdeur die jaar in die berge voor, soos ook tydens die 1894-oorlog beleef is.³⁷ Die klimaat in die berge self is redelik gesond, maar dieselfde kon nie 'n honderd jaar gelede van die sendingstasieterrein (aan die suidekant van die berge, aan die voet van die Lenare-kop) gesê word nie.³⁸ (Sien frontispies vir kaart). Dele van die Hananwa-gebied was met muskiete en tsetsevlies besmet.³⁹

In die westelike deel van die berge is twee waterbronne wat teen die begin van die twintigste eeu nog standhoudend was: Kubu en Boschla.⁴⁰ Eersgenoemde is benut as waterbron vir die hoofsetel van Kgaluši Mmalebôhò, die Hananwa-leier ten tye van die oorlog teen die Boere. Tans word lopende water nog slegs bo-op die berg regdeur die jaar aangetref. Die bergstrome kwyn normaalweg nog voordat dit die voet van die berg bereik, maar kan in die reënseisoen weer verskyn en vir 'n hele paar weke aanhou vloei.⁴¹ Sytakke van die Limpoporivier in die laerliggende dele, is onder meer die Mogalakwena-, die Hout- en die Hlako-(Brak-) riviere.⁴² (Sien weer frontispies vir kaart). Anders as 'n honderd jaar tevore, is die meeste Hananwa

-
33. General Staff, War Office, *Native strongholds and locations of the Transvaal*, p. 9.
 34. J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika* ..., p. 1; J.S. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., p. 33.
 35. J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika* ..., pp. 1-3; T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 28.
 36. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., p. 35.
 37. General Staff, War Office, *Native strongholds and locations of the Transvaal*, p. 11; C. Rae, *Malaboch, or notes from my diary on the Boer campaign of 1894 against the chief Malaboch of Blaauwberg, district Zoutpansberg, South African Republic*, p. 189.
 38. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. xiii; General Staff, War Office, *Native strongholds and locations of the Transvaal*, p. 16; G.H. Franz, *Mmalebogo, Laaste verhale*, p. 18.
 39. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 28.
 40. General Staff, War Office, *Native strongholds and locations of the Transvaal*, p. 11.
 41. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., p. 39.
 42. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 26.

deesdae van water uit boorgate of putte afhanklik.⁴³ Hoewel water tans skynbaar skaarser in die Bochum-gebied is as in die verlede, is kritieke droogtes en gepaardgaande hongersnood wel reeds sedert die negentiende eeu in die gebied opgeteken.⁴⁴ Makhura wys uit hoe droogtes sosio-ekonomiese differensiasie, kompetisie en konflik kon vererger en dat dit armer mense kon noop om hulle aan meer welvarende lede van hulle eie gemeenskap, of ander meer welvarende gemeenskappe, te onderwerp.⁴⁵

Waar die berge nie rotsagtig is nie, is die plantegroei bosagtig en ruig. Menslike bewoning het die landskap gedurende die afgelope eeu aansienlik gewysig. Die bosveld en savanna wat die berge omring het, is gekenmerk deur bladwisselende bome, doringbome en -bosse en lang gras. Wild was besonder volop,⁴⁶ maar is sedert die jagaktiwiteite van die 1830's/40's stelselmatig uitgedun. Die area se geskiktheid vir beesboerdery was 'n eienskap wat uit die staanspoor deur die Hananwa sowel as hulle voorgangers, én later die Boere, ter harte geneem is. Gewasse wat met sukses verbou kon word, sluit in sorghum, giers, mielies en grondbone. Vrugte soos perskes, pere, lemoene, suurlimoene, veselperskes en avokado's aard goed in die gebied en is deur die Boere en die sendelinge ingevoer.⁴⁷ Groot swerms sprinkane wat die gebied periodiek deurtrek het, was 'n plaag in soverre dit plantegroei en landerye in die slag laat bly het, maar die plaag self kon dan ook weer geëet word en het so gedeeltelik gekompenseer vir die voedselverlies wat mense gely het.⁴⁸ Ryk mineraalneerslae is nie in die gebied gevind nie.⁴⁹ Franz maak wel melding van 'n fontein waarvan die water 'n salpeterneerslag gelaat het, wat deur die Hananwa gebruik is om hulle eie buskruit te vervaardig.⁵⁰

In beide swart en wit gemeenskappe is die tuiste van die Hananwa in die Blouberg-omgewing vir die afgelope twee eeue as 'n betreklik afgesonderde gebied ervaar. Tot so laat as 1965 het Franz aangedui dat die Noord-Sothosprekendes die Soutpansberg "Moeder van die Bobbejaan" genoem het en dat Blouberg die 'Bobbejaantjie' wat "alleen en verlate" in die westelike vlaktes agtergelaat is toe die 'moeder' ooswaarts getrek het.⁵¹ Dit was waarskynlik juis die afgesonderdheid wat dit vir die Hurutshe-

43. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., p. 40.

44. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 153.

45. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 50.

46. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 27.

47. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 29.

48. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 49; C. Rae, *Malaboeh* ..., p. 55.

49. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., p. 36.

50. Dié fontein het volgens Franz na 'n aardbewing in 1903 verdwyn, enersyds 'n bevestiging dat Braudel se 'struktuur' wel oor tyd verander, maar andersyds 'n struikelblok vir dié wat die geloofwaardigheid van Franz se storie wil toets. G.H. Franz, Mmalebogo, *Laaste verhale*, pp. 20-21.

51. G.H. Franz, Mmalebogo, *Laaste verhale*, p. 16.

vlugteling uit die teenswoordige Botswana (diegene wat hulleself mettertyd 'Hananwa' sou begin noem) in die eerste helfte van die negentiende eeu so 'n aantreklike vestigingsgebied gemaak het. Hiervandaan kon hulle die omliggende landskap benut en bestuur, veilig wees na veldtogte en selfs vir vlugteling skuil bied.⁵²

Dit is duidelik dat die bergvesting die sentrale betekenis in die landskap gedra het. Die veiligheid wat dit gebied het en die reeds genoemde politieke status wat dit simboliseer het, was die motivering vir die Hananwa se vestiging in die gebied. Toe die Boereregering teen die jare laat-tagtig en negentig van die negentiende eeu hulle mag oor die swart gemeenskappe van die Soutpansberg-distrik wou vestig, het hulle dit beleid gemaak dat swart leiers uit bergagtige gebiede verdryf moes word.⁵³ Swart gemeenskappe se beheer oor berglandskappe het hulle 'onbeheerbaar' vir die wit regering gemaak. So dien die afgesonderdheid van Blouberg reeds as (gedeeltelike) verklaring waarom die Boere in 1894 'n veldtog teen die Hananwa geloods het. Dit laat ook 'n raaisel onbeantwoord: waarom is die Hananwa, van al die swart gemeenskappe wat op bergvestings staatgemaak het, die eerste teiken gemaak, terwyl die volgelinge van die ander berg-verskanste leiers veel meer dikwels in konflik met Boere-nedersetters was as die afgesonderde Hananwa? Hoe die Hananwa se afgesonderde berglandskap ingetrek is in die bedrywighede van die Boerestaat tot dat dit uiteindelik met geweld daaraan onderwerp is, word belig deur 'n ondersoek na 'konjunktorele' veranderinge. Die vraag is egter of die konjunktorele verwickelinge ruimte laat vir die innovasie van individue en in watter mate die optrede van individue die 'onafwendbaarheid' van konjunktorele skuiwe kan uitoorlê. Die regstelling lê waarskynlik daarin dat dit wat Braudel as konjunktorele determinante sou beskou, insigself deur menslike houdings en waardes – kultuur – gerig is.

Konjunktorele veranderinge rondom Blouberg gedurende die negentiende eeu

T.J. Makhura gee in sy verhandeling 'n breedvoerige uiteensetting van die daarstelling en ontwikkeling van die ekonomiese, sosiale en politieke lewe van die Hananwa sedert hulle vestiging te Blouberg. J.A. van Schalkwyk gee in sy studie 'n uiteensetting van die aard en die ligging van die talle negentiende-eeuse nedersettings van hierdie mense. Waar die Hananwa spesifiek die fokus van Makhura en Van Schalkwyk se studie is, belig J.W.N. Tempelhoff weer die konjunktorele

52. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., pp. 89-90.

53. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 262.

veranderinge waarmee al die gemeenskappe binne die groter gebied wat die Boere as die Soutpansberg-distrik sou administreer, gekonfronteer is. Waar Makhura insig bied in die verwickelinge binne die Hananwa-politie, plaas Tempelhoff dié gemeenskappe binne die breër konteks van 'n Boerestaat wat, soos wat dit geleidelik meer effektief en selfversekerd geword het, toenemende aansprake sou maak op die hulpbronne van gemeenskappe soos die Hananwa. Met elke aanspraak sou die inbreuk op die leefwyse en leëwêreld van die Hananwa en hulle bure natuurlik ook toeneem. Hoewel die twee prosesse hier onder twee verskillende opskrifte bespreek word, is dit belangrik om daarop te let dat die Hananwa nie uit die staanspoor of uit beginsel weggeskram het van interaksie met witmense of afwysend was jeens hulle kulturele aanbod nie. Sedert die vroegste aanraking met witmense, het die Hananwa vir hulleself uit hierdie kulturele stelsel die ekonomiese en tegnologiese hulpmiddels wat vir hulle van nut en waarde kon wees, opgeëis. Hierdie einste toegeëiende aspekte van westerse kultuur sou tydens, maar ook ná die uiteindelijke gewelddadige konfrontasie met die Boere in 1894, aangewend word om hulle eie kulturele bestaan, nou in 'n onherroeplik hibriediese vorm, voort te sit.⁵⁴

1. Die ontwikkeling van die Hananwa-politie

In navolging van Makhura, word vir die doeleindes van die skets van hierdie konteks, gewerk met die aanname dat die Hananwa-politie vroeg in die negentiende eeu te Blouberg gevestig is.⁵⁵ Makhura skryf die betreklike gemak waarmee die Hananwa hulle hegemonie⁵⁶ oor die vroeëre inwoners in die gebied gevestig het en hulle konfederasie uitgebrei het, toe aan die volgende faktore: As gevolg van 'n lang geskiedenis van migrasie, was die Hananwa-kern insigself nie homogeen nie;

54. Volgens Edward Said, *Culture and imperialism*, p. xxix: "Partly because of empire, all cultures are involved in one another; none is single and pure, all are hybrid, heterogeneous, extraordinarily differentiated, and unmonolithic." Vir Homi Bhabha is kulturele verhoudings gebaseer "not on the exoticism of multiculturalism or the *diversity* of cultures, but on the inscription and articulation of culture's *hybridity*. ... it is the 'inter' – the cutting edge of translation and negotiation, the *in-between* space – that carries the burden of the meaning of culture." H. Bhabha, *The location of culture*, pp. 38-39, as quoted in D. Chidester, *Savage systems. Colonialism and comparative religion in Southern Africa*, p. xv.

55. Makhura verskaf breedvoerige inligting oor die 'Baitsweng' se reis na Blouberg, die aanname van die nuwe naam, 'Bagananwa', die verskillende totens wat die Hananwa tans huldig en hoe dit die interaksie tussen verskillende gemeenskappe wat vandag in die Hananwa opgeneem is, weerspieël. Sien T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, pp. 31-38.

56. Dié konsep, wat groot interpretasie-verskille oplewer, word gewoonlik aan Antonio Gramsci toegeskryf. Die Comaroffs se besinning oor die wisselwerking tussen hegemonie, ideologie en kultuur is besonder verhelderend: "Hegemony, we suggest, exists in reciprocal interdependence with ideology: it is that part of a dominant worldview which has been naturalised and, having hidden itself in orthodoxy, no more appears as ideology at all." J. & J. Comaroff, *Of revelation and revolution I: Christianity, colonialism and consciousness in South Africa*, p. 25. Sien pp. 19-27 vir 'n omvattende beredenering.

nuwelinge is steeds in die gemeenskap opgeneem en daarby was die politieke, sosiale en ekonomiese sisteem van die Hananwa gedentraliseerd.⁵⁷

Van Schalkwyk se uiteensetting van die talle nedersettings wat by hierdie sisteem ingeskakel het, skets die situasie soos wat dit waarskynlik gedurende die laaste helfte van die negentiende eeu, op die vooraand van die 1894-Boereveldtog, daar moes uitgesien het. Christoph Sonntag en Colin Rae sou in hulle dagboeke na heelparty van hierdie gemeenskappe en hulle leiers verwys: Die mense van Kibi (Ramatho), 'n tweede, kleiner seksie van die Hananwa wie se skeuring met Mmalebôhō hieronder verduidelik word, het in die oostelike gedeelte van Blouberg gewoon. Aan die suidoostekant van Blouberg het Manaka, volgens Sonntag die leier van ongeveer 'n derde van Mmalebôhō se onderdane, gewoon. Aangesien Manaka se gemeenskap betreklik groot was, het heelparty van hulle ook op die vlakte suid van Blouberg geboer. In die noorde van Blouberg het die klein gemeenskappie van Mabotsha gewoon. Aan die suidwestekant van Blouberg, was die nedersetting van die mense van Morotsi – volgens Van Schalkwyk se segspersone was hulle hoofdoel om Blouberg teen aanvalle uit daardie rigting te verdedig. Dit moes dus vir Mmalebôhō 'n groot terugslag gewees het toe die Boere Morotsi in 1894 reeds met hulle eerste groot aanval op die berg verdryf het. Mahote se mense het in die berge, waarskynlik nie te ver van Kgaluši Mmalebôhō se hoofsetel nie, gewoon. Dié hoofsetel (*mošate*) was hoër op in die westelike gedeelte van die berg. Dit was strategies tussen rotse uitgelê sodat dit slegs een ingang gehad het. Dit het uit ongeveer ses tot agt wooneenhede (vir ongeveer seshonderd individue) bestaan.⁵⁸

In die Makgabeng-gebergte suid van Blouberg, het nog gemeenskappe wat lojaal jeens Mmalebôhō was, gewoon; onder meer die mense van Hlako en Monyebodi. Van Schalkwyk wys daarop dat nie ál die Hananwa en verwante gemeenskappe in die berge gewoon het nie. Daar is reeds verwys na 'n gedeelte van Manaka se mense op die vlakte suid van Blouberg. Khobe en sy mense (van Birwa-herkoms) het suidwes van 'n reeks rante wat Blouberg en Makgabeng verbind, gewoon. 'n Ander gemeenskap van Birwa-herkoms, die mense van Mapene, het noord van Blouberg gewoon, maar hulle sou tydens die 1894-oorlog, soos Kibi, saam met die Boere téén Kgaluši veg.⁵⁹

57. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 40.

58. Van Schalkwyk het antropologiese, argeologiese en historiese inligting en tegnieke gekombineer om sy voorstelling van die Hananwa-nedersettings wat hier opgesom word, te konstrueer. Sien J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., pp. 78-84.

59. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., pp. 78-84.

Die Berlynse sendelinge het geskat dat die gemeenskappe in en om Blouberg ongeveer twaalfduisend mense verteenwoordig het en dié in die Makgabeng-omgewing ongeveer vierduisend.⁶⁰ Makhura het die aantal mense teen wie die Boere in 1894 sou veg, dit wil sê diegene in die onmiddellike omgewing van Blouberg wat nie voortydig aan die Boere sou oorgee of teen Kgaluši sou draai nie, op tweeduisend geskat.⁶¹

Met die landskap nou ingeklee met mense, kan Makhura se voorstelling van die dag-tot-dag bestaan van die gemeenskappe, hulle onderlinge verhoudinge en die geleidelike veranderinge wat daarin ingetree het, met groter sinvolheid gevolg word.

Hoewel die Hananwa 'n aantal vroulike regeerders opgelewer het, verduidelik Makhura dat die stelsel waarvolgens politieke en geregtelike orde in die gemeenskap gehandhaaf is, oorwegend patriargaal was. Die eerste vlak van gesag was dié van die getroude man: daarna die *rakgoro*, wat uitspraak gelewer het oor sake wat die groep huishoudings waartoe hy behoort het, geraak het. Die *kgošana* was verantwoordelik vir al die huishoudings in sy gehuggie. (Monyebodi, Khobe en Manaka sou in hierdie kategorie val). 'n Volgende figuur was dan weer verantwoordelik vir al die gehuggies in 'n bepaalde streek. Hierdie persoon, op die vlak van regspraak en bestuur net onder die *kgoši*, of hoogste gesagsfiguur, het ook tot die *kgoši* se klas informante en ambassadeurs behoort.⁶² Omdat daar geen tradisie van 'n staande krygsmag was nie, het die *kgoši* in die geval van oorlog self die manne aangevoer. 'n Stelsel van raadsittings en openbare vergaderings (*dipitšo*) het verseker dat die *kgoši* in belang van die gemeenskap optree.⁶³

Wat die organisasie van arbeid betref: In die vroeg-negentiende eeu was vervaardiging hoofsaaklik in die hande van ambagsmanne wat gespesialiseer het in hout-, leer-, yster- of weefwerk. Terwyl die manlike wewers die groot graanopgaarmandjies geweef het, was daar ook vroue wat gespesialiseer het in die weef van kleiner mandjies en matjies, en veral pottebakkerie.⁶⁴ Van die produkte is spesifiek vir ruilhandel vervaardig. Die soutpan oos van Blouberg was die kern van 'n uitgebreide handelsnetwerk tussen die verskillende Noord-Sothogemeenskappe van die Oor-Vaalse gebied. Hananwa-karavane het teruggekeer na Blouberg met ivoor, diervelle, vere en ysterwerktuie.⁶⁵ Hierdie handelsnetwerk sou maklik

60. J. Richter, *Geschiede der Berliner Missionsgesellschaft, 1824-1924*, p. 251.

61. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 163.

62. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., pp. 41-44.

63. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., pp. 44-46.

64. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 47.

65. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 48.

uitgebrei kon word om met verloop van tyd ook Europese items te versprei. Dit sou vir die Hananwa, as kranige jagters,⁶⁶ vanselfsprekend wees om by te bly met die jongste wapen-tegnologie, wat binne 'n aantal dekades Europese gewere sou wees.

Vervaardiging was in 'n groot mate toegespits op een van die vernaamste ekonomiese aktiwiteite: landbou. Berghange en valleie is skoongemaak vir die verbouing van giers, sorghum en mielies. In die sterk kommunale stelsel, was die vernaamste produksie-eenheid die huishouding. Meer vroue per huishouding was voordelig, omdat meer kinders, dus arbeiders, sodoende voorsien kon word sonder dat te veel druk op individuele vroue geplaas is. Seuns is aangewend as beeswagters. Veeposte is regoor die Hananwa-invloedsfeer opgerig, waaruit die sogenaamde *mafisa*-stelsel geleidelik ontwikkel het. Daarvolgens sou 'n plaaslike gemeenskap ooreengekom het om die Hananwa se beeste in hulle gebied te versorg. Soos Makhura dit stel: die aankoms van die Hananwa in die Blouberg-area "led to a rapid transformation of the area on a scale possibly not experienced before."⁶⁷ Met klip, gras en hout geredelik in die beboste omgewing beskikbaar, sou dié vooruitstrewende gemeenskap hulle stempel op die landskap ook verder begin afdruk in die vorm van groter en meer permanente nedersettings.⁶⁸

Deur die loop van die negentiende eeu is die Hananwa se sosiale en ekonomiese lewe deur 'n aantal eksterne faktore uitgedaag en beïnvloed: In die vroeë 1830's is die strategiese waarde van Blouberg as vesting bevestig toe Sekwati van die Pedi, wat self op die trekpad was weens die ontwrigting wat Nguni-krygers van Mzilikazi in sy gebied aangerig het, ook die Hananwa met strooptogte geteister het. Vanweë die afgesonderdheid van Blouberg in die verre noordweste, het die Hananwa slegs die rimpelings van die *Difaqane* se grootskaalse ontwrigting ervaar en het hulle 'n veilige hawe vir vlugteling begin bied. Onder die bekendes wat gedurende die jare twintig en dertig by die Hananwa geskuil het, was ook die jong Sekhukhune, wat later die gedugte leier van die Pedi-politie sou word.⁶⁹ Die veiligheid en onaantasbaarheid wat hulle afgeleë ligging en hulle Blouberg-vesting gebied het, was dus vroeg reeds prominent in die Hananwa-bewussyn en sou verskeie kere tydens die negentiende eeu herbevestig word – 'n kollektiewe ervaring van die Hananwa wat in ag geneem moet

66. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 51.

67. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 51.

68. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 51.

69. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., pp. 65-68. Die verwysing na Sekhukhune vind Makhura in 'n bydrae van die Berlynse sendeling Carl Stech in die *Berliner Missionsberichte* 4/5, 1880, pp. 372-273. Stech het Sekhukhune in Pretoria ontmoet, waar laasgenoemde gevange gehou is nadat hy deur die Britte verower is.

word wanneer hulle bereidheid in 1894 om die Staatsartillerie en Boere-kommando's van regoor die ZAR te trotseer, beoordeel word.

Sedert die 1830's het die Hananwa ook toenemend kontak met mense van Europese kultuur gehad. Die aanvanklike kontak was via die gekleurde Buysgemeenskap (wat op die noord-oostelike randgebied van die Hananwa-invloedsfeer gaan vestig het). Sedert die laat jare dertig en veral die veertigerjare, sou dit via Portugese handelaars en Boerejagters wees. Makhura bespreek hierdie kontak in besonderhede.⁷⁰ Die feit dat die Hananwa dit soms met geweld moes benadruk dat wat die Boere as 'hulle jagveld' beskou het eintlik Hananwa-terrein was, moes vir hulle 'n vroeë aanduiding gewees het dat witmense se aansprake op hulle gebied en hulpbronne in die toekoms kon vererger.

Teen die agtergrond van 'n voortdurende bewustheid van die behoefte aan selfverdediging (in herinnering aan die *Difaqane* en met die meer onlangse ervarings van konflik met wit jagters) het die Hananwa die Berlynse (Lutherse) Sendingenootskap in 1868 toegelaat om in hulle gebied te vestig.⁷¹ Die Wesleyaanse Sendinggenootskap sou, vanaf hulle stasie te Good Hope, Smitsdorp, (ongeveer tweehonderd kilometer suid van Blouberg) eers sedert 1888 ook in Blouberg betrokke begin raak. Die wit sendeling het "lekepredikers"⁷² van hierdie basis af uitgestuur om die gemeenskappe tot aan die Limpopo-rivier te probeer 'bereik'. Daar is nie formele sendingstasies verder noord as Good Hope gestig nie, sodat formele toestemming om in Hananwa-gebied te opereer, nie vir die Wesleyane so 'n groot kwessie was soos vir die strenger-gestruktureerde Berlynse Genootskap nie. Teen die vroeë 1890's was vier swart evangeliste van die *Wesleyan Methodist Mission Society* in die Blouberg-omgewing werksaam – van hulle was digby die Berlynse Genootskap se stasie gestasioneer. Terwyl hulle werksaamhede in die Blouberg-omgewing vir die Hananwa-leierskap potensieel minder problematies was as dié van die wit Duitse sendeling, was die moontlikhede om munt te slaat uit die teenwoordigheid van 'n witman ook weer soveel groter.⁷³

70. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, pp. 69-83.

71. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, pp. 97-98.

72. W.A. Venter, *Die geskiedenis en invloed van die Wesleyaanse sending in die Transvaal gedurende die negentiende eeu*. D. Phil.-proefskrif, UOVS, p. 208.

73. Dit verklaar deels waarom die profiel van die Wesleyaanse Genootskap soveel laer as dié van die Berlyners is in die geskiedskrywing oor die interaksie tussen die Hananwa en die Boere. Die ander rede is waarskynlik dat die bewysmateriaal oor die Wesleyane se werk op die oog af nie so opvallend, opspraakwekkend of merkwaardig is soos byvoorbeeld 'n gepubliseerde dagboek van die Sonntag-tipe nie.

Die Hananwa was aanvanklik immers nie veel geïnteresseerd in die boodskap van die sendelinge nie. Makhura se bewering dat 'n derde van die mense wat aan Mmalebôhō onderhorig was teen 1894 reeds Christene was,⁷⁴ is te betwyfel indien in aanmerking geneem word hoeveel die Berlynse sendelinge gekla het oor die gebrekkige belangstelling in hulle preke. Vanaf die laat 1860's tot 1893 het die Berlynse sendelinge maar slegs 208 mense te Blauberg en 49 te Makgabeng gedoop.⁷⁵ Teen die tyd dat die oorlog uitbreek het, het die Wesleyane altesaam maar 'n gemeente van 49 mense, waaronder talle van die Berlynse sendeling 'afgerokkel' is, bedien.⁷⁶

Dit maak sin dat die lede van 'n welvarende en selfversekerde landbou- en handelsgemeenskap, met 'n sterk leierskap en 'n betreklik veilige, of verdedigbare, woonomgewing, nie juis ontvanklik sou wees vir die vreemde godsdienstige leerstellinge van die wit Berlynse Sendelinge nie. Reeds sedert die aanvanklike vestiging van hulle politie, het die Hananwa geestelike genesers in hulle geledere opgeneem. Via hulle bande met die Lobedu-heersers van die noordooste van Transvaal, het hulle prominensie as reënmakers in eie reg begin kry en sterk rituele daarrondom gevestig.⁷⁷ Hierdie was nié mense wat uitgehonger was vir geestelike vervulling nie. Die sendelinge is in die gebied ontvang vir die baie praktiese oorweging dat hulle die Hananwa van gewere, kruut en lood kon voorsien. Die eerste twee verteenwoordigers van die Berlynse Genootskap, eerwaarde Emil Bernhard Beyer (te Blouberg 1868-1874)⁷⁸ en eerwaarde Carl C.H. Stech (1874 – 1892),⁷⁹ was dan, hetsy vir persoonlike gewin of as kompromis om in die gebied geduld te word, nie ongeneë om hierdie rol te vervul nie.⁸⁰ Die feit dat sendeling Christoph Sonntag (1892-1897), ten spyte daarvan dat hy nie in wapensmokkelary betrokke wou raak nie, wel deur die Hananwa in hulle gebied 'aangehou' is, dui daarop dat die doeleindes waarvoor sendelinge aangewend kon word, soos wat spanning met die Boere opgelaai het, ook gediversifiseer het: die sendeling het ook die rol van die *kgoši* se bode, wat boodskappe aan die Boereregering moes aflewer, vertaler en 'nuusagentskap' begin vervul. Deur die loop van hierdie studie sal die

74. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 113.

75. J. Richter, *Geschichte der Berliner Missionsgesellschaft, 1824-1924*, p. 251. Indien in aanmerking geneem word hoe gretig die Wesleyane (wit 'sendelinge' en swart 'evangeliste') was om bekeerlinge van die Berlynse Genootskap vir hulle gemeente 'oor te neem', is dit onwaarskynlik dat hulle die Hananwa teen 1894 in veel groter getalle as die Berlynse sou gekersten het. Sien **BYLAE A** vir meer inligting oor die Wesleyaanse Christene van Blouberg.

76. *Cory Library, Rhodes University, Wesleyan Methodist Mission Society (London) Archive: South African Correspondence (WMMS)*: H. 2711, Box no. 329, Tvl. S.A. 31, 1894, no. 1040, W.J. Underwood, Pretoria – M. Hartley, London, 1894-06-23.

77. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., pp. 35, 39 & 58-59.

78. L. Zöllner & J.A. Heese, *Die Berlynse sendelinge in Suid-Afrika en hul nageslag*, pp. 45-46.

79. L. Zöllner & J.A. Heese, *Die Berlynse sendelinge in Suid-Afrika en hul nageslag*, p. 442.

80. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., pp. 98-99.

gesofistikeerde diplomاسie blyk waarmee Kgaluši Mmalebôhō vir Christoph Sonntag tot sy eie voordeel aangewend het sonder om die sendeling ooit te laat voel dat hy van sy eie beginsels en doelstellings gekompromitteer het.

Tot in die 1880's kom dit voor asof die Hananwa die opeenvolgende vlae van indringing in hulle gebied met aansienlike selfvertroue en selfs innovasie hanteer het. Wanneer die Hananwa in isolasie beskou word, is dit moeilik om te verklaar waarom hulle (spesifiek die meerderheid van die gemeenskappe wat onder Kgaluši verenig was) nie hulle onafhanklike bestaan sou kon voortsit nie. Die antwoord lê heel waarskynlik in die 'groter kontekste' waarmee Kgaluši en sy raadgewers gekonfronteer is en waarvan die omvang kwalik van binne die politieke bereken kon word. Daarnaas moet die hefboomkrag wat enkeling-indringers (soos 'n Boerekommissaris) in die gebied gehad het om die aanslag van hierdie 'kontekste' te verhaas, nie onderskat word nie. Die 'groter kontekste' is natuurlik die Britse Ryk, wat reeds met hulle eerste besetting van Transvaal in die laat jare sewentig hulle effektiewe owerheidsbeheer ook aan die Hananwa kom demonstreer het,⁸¹ en die Transvaalse Boerestaats (ZAR). Veral na die ontdekking van die Witwatersrandse goud in die middel-tagtigerjare, het die ZAR in 'n gedugte 'sekondêre ryk' ontpop. Alvorens die samevloeiing van hierdie kontekste in volgende afdelings in meer besonderhede ondersoek word, is dit nodig om aan te dui hoe die Hananwa as maar slegs een van vele 'swart bedreigings' in die bewussyn van die wit indringers in die Soutpansberg-distrik vasgelê is.

2. Die vestiging van witmense in die distrik Soutpansberg

Die geleidelike indringing van wit boere al dieper die binneland van Suid-Afrika in, was 'n deurlopende proses met sy aanvang reeds in die sewentiende eeu. In die eerste helfte van die negentiende eeu het die trekproses 'n meer georganiseerde en politieke karakter verkry toe groter groepe gelyktydig veral vanaf die Kaapse oosgrens noordwaarts begin trek het. Ontevredenheid met Britse beleid in die Kaapkolonie, voortdurende konfrontasie met die Xhosa-gemeenskappe in die gebied, maar ook 'n *wanderlust*-mentaliteit gevorm deur opeenvolgende geslagte se ervarings van

81. Sien T.J. Makhura, *The Bagananwa polity ...*, pp. 124-132 vir 'n breedvoerige uiteensetting. Op p. 126 stel hy dit soos volg: "The [British] administrative scaffold brought colonial rule closer to the Bagananwa than it was the case during the earlier period of the SAR." ... "As state functionaries on the ground, the Commissioners endeavoured to implement policies, maintain law and order, procure and control land transactions, labour and guns for European settlers in the area. In addition to these functions, taxes were to be collected, principally from the African communities. ... taxes, especially the ten shilling hut tax, were vigorously imposed upon Africans. The Boers were similarly subject to stricter tax collection."

rondtrek agter water, weiding en avontuur aan, is as redes vir wat later as die ‘Voortrekkers’ se ‘Groot Trek’ sou bekendstaan, aangevoer.⁸²

Tempelhoff⁸³ deel die proses van wit vestiging in wat later die Zuid-Afrikaanse Republiek (ZAR)⁸⁴ sou word, in drie fases in. Die eerste fase, die sogenaamde proto-vestigingsfase, het in die 1820’s ‘n aanvang geneem en voor 1840 ten einde geloop. Die witmense wat die terrein in hierdie jare betree het, het dit nie gedoen met die oog op permanente vestiging nie. Hulle was meestal op soek na weiding of ‘n deurgang na ‘n seehawe. Vir al die vroeë pioniers was dit ‘n traumatise ervaring; die Van Rensburg-trek is byvoorbeeld uitgemoor.⁸⁵ Soos reeds gesien met Makhura se bespreking van die Hananwa se alliansies met verskeie gemeenskappe, het die witmense ‘n binneland ‘verken’ waarin daar aansienlike, en in hierdie stadium juis, onstuimige, menslike bedrywigheid was. Tot 1837 was Mzilikazi se Ndebele ‘n gedugte faksie waarmee al die ander gemeenskappe rekening moes hou: die verskillende Noord-Ndebele gemeenskappe het in die suid-westelike dele gewoon; verskeie gemeenskappe is onder die Venda in die vrugbare Soutpansberg-gebied verenig; Tsonga-Shangana-gemeenskappies het hulle in die Laeveld gevestig; Noord-Sothogemeenskappe, naas die Hananwa, wat hulle in die gebied bevind het, was onder meer die Birwa (ook in die omgewing van Blouberg), die Tlôkwa en (in die Laeveld:) die Lobedu van Modjadji, die Phalaborwa, die Kolobe van Mmamabolo, en die Kgaga.⁸⁶ (Sien Kaart 3).

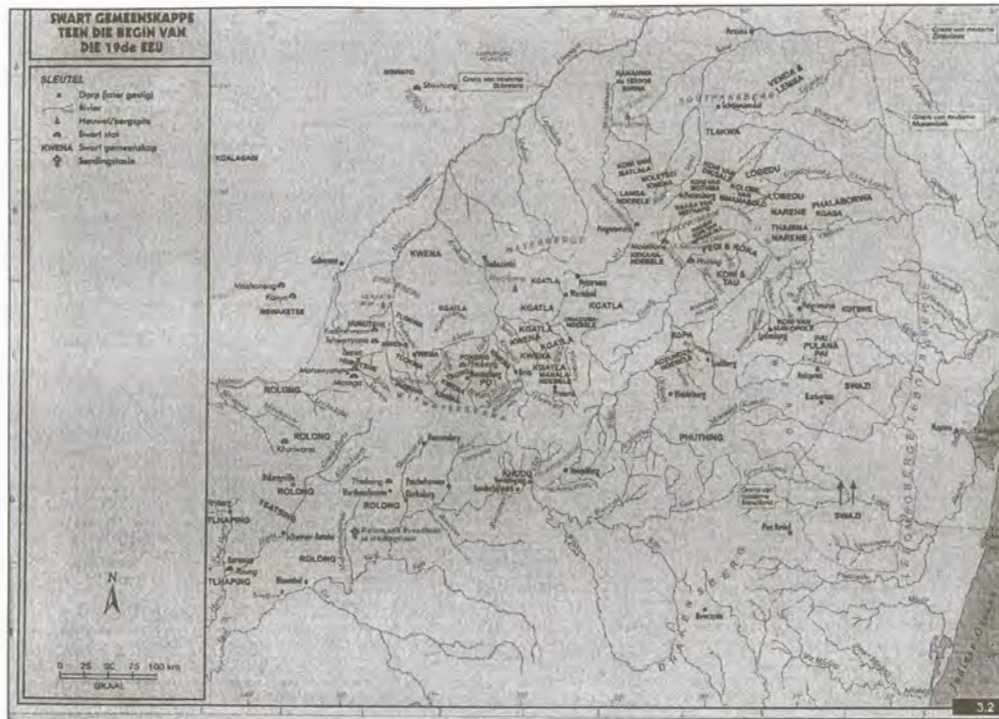
82. Vir ‘n bondige opsomming van die aanloop tot die proses en die mees gesaghebbende literatuur daaroor, sien T.R.H. Davenport, *South Africa. A modern history*, pp. 44-48.

83. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 2-13.

84. Die naam *Zuid-Afrikaanse Republiek* is in 1858 aangeneem toe die Soutpansbergse en Potchefstroomse faksies onder ‘n nuwe grondwet met mekaar versoen is en een staat gevorm het. Die Vierkleur as staatsvlag en Pretoria as regeringsetel is ook tydens hierdie geleentheid aanvaar. Die distrik Lydenburg sou eers in 1860 by die verenigde staat aansluit. Sien J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika*. ..., pp. 133-135.

85. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel*, pp. 4-5.

86. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel*, pp. 2-3; J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika*. ..., pp. 10 & 105-109.

Kaart 3: Swart gemeenskappe in Transvaal teen die begin van die negentiende eeu.
Uit: J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika. Die vier noordelike provinsies*, p. 10.

Die tweede fase van wit vestiging soos deur Tempelhoff onderskei, sou duur tot 1886 en was die era van dorpstigting en grootskeepse eksploitering van natuurlike hulpbronne deur witmense. Die aantrekkingskrag van die gebied was die vrugbare grond, die beskikbaarheid van sout en die volop wild. Volgens Tempelhoff was die Voortrekker Andries Hendrik Potgieter en sy geselskap se aankoms aan die voet van die Soutpansberg in 1848 die kerninsident wat die gebied sy status (vanuit 'n wit oogpunt) as onbekende voorpos laat verloor het.⁸⁷ Eers teen die einde van die 1840's⁸⁸ was daar dan tussen die Pietersburgse plato en die Soutpansberg 'n meer permanente wit gemeenskap wat met hulle teenwoordigheid 'n betekenisvolle indruk gemaak het. Dit sou ongenuanseerd wees om die ervaring van wat in daardie stadium die mees noordelike wit gemeenskap tussen die Vaal- en die Limpoporivier was, uit te beeld as oorheers en bepaal deur een volgehoue stryd met die verskillende swart gemeenskappe. Siektes onder hulle vee, wat hierdie mense se grootse materiële bate was, was vir hulle 'n groot terugslag.⁸⁹ Op politieke terrein was daar onmin en verdeeldheid tussen die Soutpansbergers en die wit gemeenskappe rondom Potchefstroom en Lydenburg. Dié struweling sou hulle tot minstens die laat jare

87. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 6-8.

88. Dit wil sê, kort na die aanvaarding van die sg. "Drie en Dertig Artikelen" (waarmee 'n mate van eenheid tussen die verskillende faksies vir die eerste keer bewerkstellig is) in 1844 en kort voor die formele erkenning van die onafhanklikheid van die Oor-Vaalse witmense deur Brittanje in 1852. Sien J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika* ..., p. 134.

89. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel ...*, p. 7.

vyftig nog besighou.⁹⁰ Nogtans wás die Soutpansberg-distrik tradisioneel dié distrik in die ZAR met die grootste swart bevolking. Tempelhoff beskou die verslegting van die wit gemeenskap se verhouding met die Venda onder Makhado gedurende die sestigerjare as die grootste terugslag vir wit vestiging tydens die eksploiteringsfase. In 1867 moes Schoemansdal, grootliks weens swart bedreiging, ontruim word. Swart weerstand was ook een van die redes vir die ontruiming van Piet Potgietersrus in dieselfde jaar. In 1876 is die Transvalers byna deur Sekhukhune se Pedi (net suid van die Soutpansberg-distrik, in die Distrik Lydenburg) verslaan. Dit kom as geen verrassing dat die Britte die Boere se onvermoë om hulleself teen vyandige swart gemeenskappe te handhaaf, in 1877 as rede vir die anneksasie van die ZAR aangevoer het.⁹¹ Hulle eintlike motivering was natuurlik om die onwillige Boere in hulle planne vir 'n pro-Britse Suid-Afrikaanse federasie te laat inpas.⁹²

Die Boere wat hulle onafhanklikheid in 1881 van die Britte teruggewen het, was nie meer dieselfde as die mense wat in 1877 geannekseer is nie. Die legendariese oorwinning by Majuba sou die opwelling van 'n Transvaalse nasionalisme begin simboliseer. Die Boere was nou gretig om hulle onafhanklikheid teenoor Brittanje uit te leef en sou reageer op die Britse en Duitse kompetisie om die beheer van meer grondgebied in Suid-Afrika, deur 'n soortgelyke strategie as hulle kompetisie te volg.⁹³ Tempelhoff beskryf die diepgaande invloed wat hierdie ervaring op die witmense van Transvaal moes gehad het deur die stappe wat in die 1880's geneem is om Schoemansdal as dorp te hervestig, soos volg te verduidelik:

Die sielkundige nederlaag wat met die ontruiming van Schoemansdal gely is, is steeds gevoel. Vir die Transvalers wat nasionaalbewus geword het onder die Britse bewind [1877-1881], was dit 'n beginselsaak om reg te stel. Reeds op 25 Oktober 1881 (minder as twee maande nadat Brittanje die staat formeel aan die Transvalers teruggegee het) het die Uitvoerende Raad besluit om weer 'n dorp in Soutpansberg te stig.⁹⁴

Dit is dus nie te betwyfel dat die Boere van die Soutpansberg swartmense teen die einde van die eksploiteringsfase reeds in veralgemenende terme as bedreiging vir hulle selfbehoud, maar ook vir die handhawing van hulle nasionale eer, beskou het nie. Dat die Hananwa van Mmalebôhò nie by een van hierdie genoemde insidente betrokke was nie, het nie daaraan verander dat 'n defensiewe houding teenoor swartmense in die algemeen, teen 1894 steeds deel van die verwysingsraamwerk van

90. J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika*. ..., pp. 134-135.

91. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 11.

92. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 12 & 17.

93. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 12 & 17.

94. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 11.

die Soutpansbergse Boere sou wees en die potensiaal vir konfrontasie ook met hulle, sou verhoog nie. Die vestiging van sodanige houdings onder die oppervlak van 'gebeuregeskiedenis' bevestig weer eens dat mentaliteit net so 'n kragtige 'konjunktuur' as 'n ekonomiese tendens kan wees en meer nog, dat Braudel se kategorieë moeilik uitmekaar gehou kan word.

Dit was nie net die wit gemeenskappe wat in stereotipe en monolitiese terme aan swartmense begin dink het nie. Die swartmense het ook op defensiewe wyse aan hierdie witmense in die algemeen begin dink. Volgens sendeling Christoph Sonntag het die Hananwa in die Soutpansbergse Boere spesifiek 'n weersin gehad,⁹⁵ wat nie verbasend is wanneer die lang reeks konfrontasies wat hulle teen die 1890's reeds in oënskyn kon neem, in ag geneem word nie. Intussen het elke nuwe fase in die wit eksploitering van die Soutpansberg-gebied die gronde vir konfrontasie tussen wit en swart laat toeneem, maar tegelykertyd die swartmense in toenemende mate by die wit ekonomiese stelsel betrek.

Tot in die 1860's was jag die wit gemeenskap se hoof-ekonomiese aktiwiteit. Soos Makhura aangedui het, het wit jagters se teenwoordigheid net so dikwels tot konflik met swartmense gelei as wat dit swart individue die geleentheid gebied het om as helpers van die wit jagters goed te leer skiet en self gewere te bekom. Wat die witmense betref, het jag aan die tradisioneel-boerderygemeenskap 'n kontant-uitkoms gebied nadat hulle hulle veestapels verloor en in die moeilike pioniersomstandighede verarm het. (Boerderybedrywighede is, nietemin, in geen stadium heeltemal laat vaar nie.) In die laat 1860's het die ontdekking van diamante by die huidige Kimberly en goud by Eersteling in die ZAR 'n totaal nuwe toevoeging tot die ekonomiese bedrywighede van al die Soutpansbergse gemeenskappe beteken. Vir die witmense was die mynbedryf 'n uitkoms op 'n tydstip toe die jagtersbedryf agteruit begin gaan het.⁹⁶ Vir die groot aantal swartmense wat na Kimberly gestroom het (volgens Makhura is Kimberly bo die Soutpansbergse goudmyne verkies)⁹⁷ het die diamantvelde blootstelling aan die Westerse ekonomie en produkte beteken. Volgens Franz, het Kgale Mmalebôhō ter voorbereiding van 'n konfrontasie met die Boere, wat hy voorsien het wel in die toekoms sou plaasvind, al sy manlike onderdane verplig om na inisiasie na Kimberly te gaan. Met hulle terugkeer van die arbeid op die myne, moes hulle óf 'n geweer, óf geld of diamante waarmee gewere gekoop kon word, saambring.⁹⁸

95. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 39.

96. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiesistelsel* ..., pp. 10-11.

97. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 92.

98. G.H. Franz, Mmaleboho, *Laaste verhale*, p. 20.

Kgaluši Mmalebôhò het *kgoši* van die Hananwa geword juis in die tyd (ca. 1879/1880) dat die eksploiteringsfase van wit vestiging in die Soutpansberg-distrik ten einde begin loop het. Soos reeds genoem, is die eerste stappe om Schoemansdal as dorp te hervestig, reeds vanaf 1881 geneem. Die uitvaardiging van die *Occupatiewet* in 1886, ingevolge waarvan plase gratis aan voornemende permanente (wit) okkupante voorsien sou word, kan as amptelike aanvang van die derde fase van wit indringing, die finale vestigingsoffensief in die Soutpansberg-distrik, beskou word.⁹⁹ Die uitstaande kenmerk van dié fase, was 'n strewe om die distrik te ontwikkel deur die daarstelling van doeltreffende owerheidsbeheer.¹⁰⁰ Die voorbeeld wat die Britte tussen 1877 en 1881 vir die Boere hierin gestel het, is deeglik ter harte geneem en tot sy volle konsekwensies gevoer.¹⁰¹ Die dorp Pietersburg is gelyktydig met die uitvaardiging van die *Occupatiewet* geproklameer en groot bedrae geld sou deur die Boereregering vanuit Pretoria bestee word om 'n kommunikasienetwerk en ander infrastruktuur daar te stel.¹⁰² Die wit inwoners van die distrik Soutpansberg moes uiteindelik hulle tot-nog-toe mobiele leefwyse laat vaar en by 'n vaste adres vestig sodat hulle kon dien as permanente menslike buffer teen die swartmense van die gebied, wat toenemend as bedreiging vir die hele ZAR beskou is.¹⁰³ Dieselfde bestendige arm van owerheidsbeheer is ook na dié einste swart gemeenskappe uitgestrek. In die toekoms, sou die volgende administratiewe en beleidsmaatreëls meer doeltreffend toegepas word: die afbakening en toekenning van reservate; die beperking van swart vestiging in wat as wit gebiede geïdentifiseer is; en die invordering van belasting.¹⁰⁴ Die beamptes wat die okkupasie van wit plase moes bestuur, te wete die Landdros in Pietersburg, die kommandante en kommissaris, asook die veldkornette in elke wyk van die distrik,¹⁰⁵ het gelyktydig met die regulering en administrasie van wit plaasokkupasie, ook toegesien dat die talle swart gemeenskappe in die distrik onder wit beheer gehou word.

Teen 1880 is Soutpansberg se wit pioniersgemeenskap op 814 mense gereken.¹⁰⁶ Die sogenaamde *occupanten*, wat hierdie ouer kern vanaf 1886 aangevul het, was in die meeste gevalle verteenwoordigend van die armste, desperaatste Boerefamilies. Dit was mense wat in daardie laat stadium nog nie vir hulleself 'n eie stuk grond bekom

-
99. Occupatiewet nommer 8 van 1886, *Staatscourant der Zuid-Afrikaansche Republiek* 6(286), p. 311, 1886-07-14. Verwysing volgens J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 12.
100. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 253.
101. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., pp. 124-131.
102. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 132 & 142-146.
103. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 81.
104. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 253.
105. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 38-39.
106. Britse Blouboek, C2950 (1881), p. 192. *South African Affairs: Further Correspondence*, soos aangedui in J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 11.

het nie. Sommige het van so ver as die Kaapkolonie en die Oranje-Vrystaat gekom. Die feit dat hulle die uitnodiging aanvaar het om in 'n gedeelte van Suid-Afrika so afgeleë van en vyandig jeens wit aspirasies te gaan woon, dui daarop hoe skaars en gesog boerderygrond teen die middel van die tagtigerjare geword het. Dit onthul ook die feit dat Boeregesinne wat in daardie stadium nie toegang tot grond gehad het nie, weinig ander geleenthede gesien het hoe hulle 'n bestaan sou kon maak.¹⁰⁷ Sommige plase is baie naby swart gemeenskappe se woonplekke uitgemeet. Veral in die wyk Houtbosberg is okkupasieplase toegeken op grond wat die mense van Tsolobolo, Mahoepa en Makgoba self benut het. Gevolglik het hulle die okkupante van die 'plase' verwilder.¹⁰⁸ Sommige ontnugterde okkupante het sodanige optrede deur die ZAR-amptenary as 'n ope uitnodiging vir konfrontasie gesien. 'n Sekere J.J. le Roux het die Okkupasiekommissie laat weet dat Piet Joubert, die ZAR se kommandant-generaal en superintendent van swart aangeleenthede, "niet denken moet om hem hier te plaatsen om kaffers the schieten."¹⁰⁹ Die Boereregering was vasbeslote om die Soutpansberg-distrik te bestendig en ekonomies te ontwikkel. As die sukses daarvan daarop sou aankom, sou hulle presies dit wat Le Roux voorsien het, van die okkupante verwag. Vanaf die jare negentig het van die Soutpansbergers (pioniers en okkupante) wat vasberade was om te bly op wat hulle nou as hulle grond beskou het, selfs van die regering verwag om hulle beleid sneller uit te voer. Die Staatsartillerie en kommando's van oor die hele ZAR sou uiteindelik gemobiliseer word om die swart gemeenskappe met geweld van hulle grond te verwyder en in reservate in te perk.

Die fases van wit vestiging in die Soutpansberg-distrik wat in die 1890's uitgeloop het op militêre veldtogte teen Mmalebôhô van Blouberg, Tsolobolo, Mahoepa, Makhoba¹¹⁰ en Modjadji in die Laeveld¹¹¹ en die Vendagemeenskappe¹¹² van die Soutpansberg, kan verduidelik word as 'n klassieke geval van 'n grensgebied wat van 'n 'oop' na 'n 'sluitende' situasie verander soos wat nuwe intrekkeers in die gebied geleidelik beheer oor al die ouer inwoners vestig. Die teorie van die grensgebied as 'n betwiste area, waarin interaksie tussen gemeenskappe geleidelik al hoe strenger

107. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 167-174.

108. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 97 & 259.

109. TAB: SS. 2483a, p. 19. R. 11296a/90: Verslag Schoeman-kommissie; SS. 1546, p. 11. R. 924/88: Notulen der occupatie commissie, Pietersburg, 1890-07-10, soos aangehaal in J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 98.

110. Vir 'n uitgebreide bespreking van die veldtog teen Makgoba, sien L.S. Kruger, *Die Makgoba-(Magoeba) oorlog 1894-1895*, M.A.-verhandeling, U.P., 1955.

111. Sien H.W. Grimsehl, *Onluste in Modjadjiland, 1890-1894*, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis* 18 II, 1955.

112. Vir 'n uiteensetting van die veldtog teen die Venda van Makhado en sy opvolger, Mphephu, sien J.I. Rademeyer, *Die oorlog teen Magato (M'pefu), 1898*, *Historiese Studies* 5(2), Junie 1944. Sien ook M.H. Nemudziyihadi, *The conflict between Mphephu and the South African Republic (1895-1899)*, M.A. dissertation, UNISA, 1977.

gereguleer word en 'n enkele owerheid uiteindelik die oorhand oor al die inwoners verkry, teenoor die tradisionele beskouing van die grens as 'n strak skeidslyn tussen groepe, is in Suid-Afrika veral deur Martin Legassick en Herman Giliomee ontwikkel.¹¹³ Hoewel gebeure in die Soutpansberg-distrik hulle eie en eenmalige verloop geneem het, was daar sekere tipiese kenmerke aan wit indringing in die gebied wat vantevore reeds byvoorbeeld aan die Kaapse Oosgrens tussen witmense en die Xhosasprekendes asook in die Transoranje tussen wit Boere, Britte, Griekwas en Sotho's te bespeur was.¹¹⁴

In Giliomee se terme, sou Tempelhoff se proto- en eksploiteringsfasies van wit vestiging in die distrik Soutpansberg 'n oopgrenssituasie genoem kon word: daar was kompetisie om grond en hulpbronne tussen verskillende gemeenskappe en nie een kon sy gesag volkome oor die ander vestig nie.¹¹⁵ Die tipiese kenmerke van die sluitende grens kan met redelike gemak op die situasie in die Soutpansberg-distrik sedert die 1880's, Tempelhoff se koloniseringsfase, toegepas word. Soos reeds genoem, was die 1886-*Occupatiewet* 'n doelbewuste poging van die ZAR tot groter bestendigheid in dié distrik, deur wit en swart stewiger onder sy beheer en administrasie te kry. Die 1886-wet het eerstens voorsiening gemaak vir die bekoming van grond deur 'n wit boer slegs as hy dit effektief en permanent sou bewoon (die rustelose, rondtrekkende jagter-boer van vroeër is aan 'n tuiste gebind). Dit het ook die inperking van swart gemeenskappe tot aangewese reservate behels. Dit pas gemaklik in Giliomee se eerste kenmerk van die sluitende grens:

Die grens wat besig was om toe te gaan, het bowenal van die oop grens verskil deur die verlies van die vryheid wat enkelinge en groepe eens gehad het om hulleself te laat geld en hulle belange te handhaaf.¹¹⁶

Vir Giliomee is die tweede manier waarop die toegaan van die grens getoon word, die verandering in die verhouding van die bevolking tot grond, wat grond 'n besonder gesogte kommoditeit sou maak.¹¹⁷ In die Soutpansberg is die laat jare tagtig gekenmerk deur die instroming van nuwe wit inwoners, die *occupanten*, juis om grond te beset. Giliomee se derde kenmerk: met die toegaan van 'n grens, verloor

113. Beide het in dié verband hoofstukke bygedra tot H. Giliomee & R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652-1840*.

114. H. Giliomee, Processes in development of the southern African frontier, in H. Lamar & L. Thompson (eds.), *The frontier in history. North America and Southern Africa compared*, p. 79. Soos die titel van hierdie studie aandui, is die grensteorie ook op die Amerikaanse ervaring van wit uitbreiding na die weste van Noord-Amerika, toegepas.

115. H. Giliomee, Die Oosgrens 1770 – 1812, in H. Giliomee & R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652-1840*, p. 438.

116. H. Giliomee, Die Oosgrens 1770 – 1812 ..., p. 462.

117. H. Giliomee, Die Oosgrens 1770 – 1812 ..., p. 463.

inheemse gemeenskappe die vermoë om hulle dienste van die wit gemeenskap te weerhou en buite 'n Westerse arbeidsituasie te kan voortbestaan.¹¹⁸ In die Soutpansberg-distrik is die wit regering se invordering van belasting, wat mense onvermydelik aan die Westerse geld-ekonomie bind, reeds in die laat 1870's deur die Britte, en daarna deur die ZAR-regering vanuit Pretoria, groot prominensie gegee. In die volgende afdeling sal aangedui word hoe die konjunktorele veranderinge in die Soutpansberg-distrik, binne konteks van ontwikkelinge in die ZAR, in 1894 te Blouberg na die oppervlak gekom het: In 'n dramatiese militêre veldtog sou die Boereregering poog om die grenssituasie 'eens en vir altyd' te sluit.

Verowering van swart gemeenskappe: Blouberg, Soutpansberg en Pretoria

Die swart gemeenskappe nader aan Pretoria, in die sentrale dele van die ZAR, is reeds teen die vroeë jare sewentig met aansienlike welslae deur die Boereregering beheer en geadministreer. Die wetgewing ingevolge waarvan hierdie beheer uitgeoefen is, was veronderstel om vir alle swartmense binne die grense van die Transvaalse Boerestaat te geld. Soos egter uit die voorafgaande geblyk het, was daar verskeie swart gemeenskappe in die noordelike distrik, Soutpansberg, wat die effek van Boerewetgewing op hulle tot en met die laaste twee dekades van die negentiende eeu, skaars gevoel het. Hierdie sentrale gemeenskappe het dan per geleentheid ook hulle ontevredenheid daaroor uitgespreek dat die noordelike swartmense (van Modjadji, Makgoba, Maupa, Tsolobolo, Mmalebôhō en Makhado) in die praktyk nie dieselfde druk van witmense ervaar het as hulle nie. Dit wil dus voorkom asof die swart gemeenskappe nader aan Pretoria vroeër, maar met vreedsaamer resultate, voor die druk van wit onderhorigheid geswig het as die gemeenskappe verder weg van die setel van die sentrale ZAR-regering, waar die wit bevolking nog nie so dig was nie.¹¹⁹

Sodra die aantal wit inwoners in die Soutpansberg-distrik begin toeneem het, het hulle, soos die witmense wat 'n paar dekades tevore in die sentrale dele gaan vestig het, ook by die sentrale regering daarop begin aandring dat iets gedoen moes word om swartmense onderdanig en diensbaar te stel. Daar was nietemin ook 'n opvallende verskil tussen die sentrale dele en die Soutpansbegdistrik: Die toename in

118. H. Giliomee, *Die Oosgrens 1770 – 1812 ...*, p. 463.

119. J.S. Bergh wys daarop dat heelparty van hierdie 'sentrale' swart gemeenskappe, te midde van die immer-toenemende owerheidsinsae in hulle doen en late, wel daarin geslaag het om hulleself te handhaaf deur met verskeie oorspronlike inisiatiewe te reageer. Sommige gemeenskappe het vir hulleself addisionele grond aangekoop en dit in die naam van 'n wit sendeling laat registreer; ander het die Boere se beperkinge op hulle opgehef deur buite die ZAR in Betsjoeanaland, die teenswoordige Botswana, te gaan hervestig. Sien J.S. Bergh, *African reaction to white penetration: The central districts of the Transvaal in the 1870s*, *Historia* 45(1), May 2000, pp. 47-56.

die wit bevolking van die distrik Soutpansberg sedert die tweede helfte van die 1880's is deur die sentrale regering self teweeg gebring. Dit was deel van 'n aktiewe beleid om effektiewe beheer te vestig in die laaste gedeelte van hulle Republiek waar swartmense hulle politieë steeds asof onafhanklike state regeer het. Dit spreek vanself dat die leiers van hierdie gemeenskappe nie hulle *de facto* soewereiniteit vrywillig sou prysgee deur die nuwe intrekkeers op hulle drempel te verwelkom nie. Hulle sou ook nie daarmee geneë wees om na afgebakende reservate te verhuis en getrou belastinge te begin betaal bloot omdat die Boereregering daarop aangedring het nie. In die jare negentig sou die Pretoria-regering uiteindelik van militêre mag gebruik moes maak om hierdie gemeenskappe te dwing om Boerebewind te aanvaar. Dat hulle hierin, so tipies van die koloniale veldtogte wat in hierdie stadium oraloor Afrika gevoer is, van die vooraf-verowerde swartmense in die sentrale dele sou gebruik maak, word onder 'n volgende opskrif weer uitgewys.

In hierdie afdeling sal die Hananwa van Blouberg se reaksie op die Pretoria-regering se maatreëls om hulle in Boereonderdane te omskep, beskou word teen die agtergrond van die reaksie van die swart gemeenskappe in die sentrale dele van die ZAR ongeveer 'n dekade en 'n half tevore. Die Hananwa staan natuurlik ook in die konteks van ander Soutpansbergse gemeenskappe wat gelyklopend met hulle vir onderwerping geoormerk is. Daar moet in gedagte gehou word dat die onderwerping van die Hananwa maar een stap in die rigting van wit oppergesag in die gebied was. Hoewel die ZAR met hulle 1886-*Occupatiewet* 'n uniforme doelstelling vir die distrik as geheel gehad het, het die uiteenlopende omstandighede van elk van die noordelike gemeenskappe, veral met betrekking tot geografiese ligging en die persoonlikheid van leiersfigure, spesifieke verskille in die reaksie van elke gemeenskap tot gevolg gehad. Soos reeds genoem, het die gemeenskappe in die Laeveld, (onder meer Modjadji se Lobedu),¹²⁰ maar ook die Venda, die inmenging van wit boere op hulle grond baie meer akuut ervaar as die Hananwa in die noordweste, waar veel minder *occupanten* gaan vestig het.¹²¹ Ondanks hierdie verskille, was die aansprake van die Boereregering op die gemeenskappe in die Laeveld en die Blouberg-Soutpansberg-gordel gemaak het, soortgelyk tot op 'n vlak waar veralgemeen kan word en dit as 'n 'latere noordelike' met die 'vroeëre sentrale' fase van die vestiging van wit oppergesag, vergelyk kan word. Ten einde hierdie twee tendense van die 1880-90's en die 1870's onderskeidelik te vergelyk, word die Hananwa in die noorde en die

120. Ander gemeenskappe in die omgewing wat met die probleme van die Lobedu geïdentifiseer het en soms ook met hulle geassosieer is, het die Letswalo/Narene, die Thabina, die Kgaga en die Tlou ingesluit. Sien J.S. Bergh, *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika*. ..., pp. 201-213.

121. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiesstelsel* ..., pp. 257 & 261. Sien ook J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika*. ..., pp. 201-213.

swart gemeenskappe rondom Pretoria en Rustenburg in die suide, as 'gevallestudies' op die voorgrond geplaas.

Grond, arbeid en belasting, die drie elemente in 'n swart gemeenskap se bestaan wat vir die wit Boere noodsaaklik was om te beheer, word as punte van vergelyking aangewend. Wat die bekoming van swart grond betref, het die regering in Pretoria gedurende die 1880's drie inisiatiewe geloods wat die Soutpansberg-distrik by uitstek sou raak. Die afbakening van reservate vir al die groot swart gemeenskappe (regoor die Boererepubliek, deur die sg. Lokasiekommissie wat in 1881 aangestel is) het hand aan hand gegaan met die proklamering van die *Occupatiewet* van 1886, wat die 'ontruimde' grond in die Soutpansberg-gebied vir witmense oopgestel het. Die Plakkerswet van 1887 (ook van toepassing regoor die ZAR) het bepaal dat nie meer as vyf swart huishoudings per plaas buite die reservate toegelaat sou word nie.¹²² Hierdie drie maatreëls het die Boere 'n strategie gegee om hulle vernedering van 1867, toe die Venda hulle uit Schoemansdal teruggedryf het,¹²³ om te keer. 'n Getalsterker wit bevolking sou aangewend kon word om die bepaling dat swart gemeenskappe moes woon binne die areas wat die regering vir hulle afgebaken het, af te dwing – daarom die vereiste dat okkupante hulle plase permanent moes bewoon. Met die swartmense in reservate byeengebring, sou dit ook vir die plaaslike Boereamptenare moontlik wees om belastings baie effektiewer in te samel. Dít sou weer die Boere se verkryging van plaasarbeid vergemaklik, want 'n swartman wat nie vir 'n witman gewerk het nie, het nie geld gehad om sy belasting te betaal nie.¹²⁴

So veel soos wat die inpalming van swart grond ten gunste van wit setlaars 'n sleutelkomponent van die Boerebeleid vir die distrik Soutpansberg was, net so min was grond die sentrale twisappel in die groeiende spanning tussen Mmalebôhò se Hananwa en die witmense gedurende die laat jare tagtig – vroeë 1890's. Wat grond betref, het Mmalebôhò se situasie aansienlik verskil van dié van die Laeveldse swart gemeenskappe, waar die oorvleueling van swart en wit aansprake op stukke grond soveel konflik met die okkupante veroorsaak het dat die wit regering die swartmense dringend tot reservate sou moes beperk indien hulle hulle vestigingsinisiatief sou wou behou. Daar is reeds aangedui dat slegs die suidelike randgebiede van Mmalebôhò se invloedssfeer deur wit okkupante binnegedring is.¹²⁵ Anders as in die Laeveld, was

-
122. TAB: SN 177, Notule Lokasiekommissie, 1887-12-26, pp. 43-45; Wet no. 11 van 1887. Gewysig deur Wet no. 21 van 1895. Uiteengesit in J.S. Bergh, *Grondregte in Suid-Afrika: 'n 19de eeuse Transvaalse perspektief*, *Historia* 40(2), November 1995, p. 43.
123. R. Wagner, *Zoutpansberg: the dynamics of a hunting frontier*, in S. Marks & A. Atmore, *Economy and society in pre-industrial South Africa*, pp. 313-349.
124. J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika* ..., pp. 214-216; J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 241-242 & 17-19.
125. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity*..., pp. 142 & 147.

die Hananwa geen direkte bedreiging vir wit setlaars nie en is hulleself ook nie direk deur nuwe wit indringers op hulle grond bedreig nie.¹²⁶

Tydens sy besoeke aan die Hananwa het Barend Vorster senior,¹²⁷ die plaaslike kommandant en kommissaris, die Boereregering se voorneme om 'n sensus van die geneenskap op te neem en hulle van hulle bergvesting na 'n reservaat in die oopte te verskuif, aan hulle bekend gemaak.¹²⁸ Tog was dit nie vir Vorster en die Blouberg-omgewing se klein wit gemeenskappie (onder wie veral ouer pioniers) so 'n spoedeisende kwessie nie. Indien Vorster die Hananwa van hulle grond sou afdwing, sou dit nie in die eerste plek wees om ruimte te skep vir meer okkupante nie, maar om die Hananwa te lig uit hulle strategies 'onaantasbare' posisie, van waar hulle inderdaad nie gevoel het dat die eise van die Pretoria-regering hulle kon affekteer nie. Mmalebôhō het duidelik die afgesonderdheid van sy grondgebied en die ontoeganklikheid van sy vesting uitgebuit om die betaal van belasting aan die Boere vry te spring. Belasting was die één hulpbron van die Hananwa wat die regering in daardie stadium veral in geïnteresseerd was. Selfs in die opeenvolgende ultimatus wat die Boere tussen April en Junie 1894 aan die Hananwa gestuur het,¹²⁹ blyk dit dat die regering die kwessie van Mmalebôhō se grond eers begin ophaal het toe hulle besef het dat dit die enigste wyse was waarop hulle hom sou kon dwing tot 'n posisie van onderdanigheid waarin hy nie meer in staat sou kon wees om belastingbetaling te weier nie. Hierdie belastingkwessie sal binnekort in meer besonderhede behandel word.

Die selfversekerdheid waarmee Kgaluši Mmalebôhō sy mense se grond bestuur het en sy geografiese ligging benut het om sy soewereiniteit te bevestig, staan in skerp kontras met die swart gemeenskappe van die Pretoria- en Rustenburgomgewing. Anthony Vlotman, een van kommissaris Vorster se helpers, se herinnering aan die besoek wat hulle in 1890 aan Mmalebôhō gebring het, word in besonderhede in 'n volgende hoofstuk bespreek. Vlotman se weergawe van die *kgoši* se reaksie, is so

126. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel...*, p. 261.

127. Barend Vorster is 'n modelvoorbeeld van die individu wat onder die omstandighede van die sluitende grens, in daardie vensterperiode voordat die regering wat hy verteenwoordig het effektiewe beheer oor sy gebied kon verkry, vir homself groot voorregte aangematig het. Die inkomste wat hy vir homself toegeëien het, was veel meer as wat die sentrale regering onder 'n wakender oog sou toelaat. Barend Jacobus Vorster het hom reeds in 1855 as boer en grootwildjagter permanent in Soutpansberg gevestig. Hy was eers veldkornet en daarna (vir dertig jaar lank) kommandant verantwoordelik vir die wit geneenskap in militêre aangeleenthede. Sedert 1888, tot met sy dood in 1898, het hy tegelykertyd ook as kommissaris belas met swart aangeleenthede diens gedoen. Hy is in die wit geneenskap onthou as dapper, standvastig, nougeset-godsdienstig en patriargaal. Sien W.J. de Kock (red.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek I*, p. 896.

128. TAB: SS. R. 4678/88, SR. 379/88: Vorster - Superintendent van Naturellen, 1888-05-14, soos bespreek deur T.J. Makhura, *The Bagananwa polity...*, p. 143.

129. TAB: SS. 4413, R. 8813/94, pp. 69 & 79-85: Ultimatum of laatste waarschuwing aan kapitein Malebock en zijn volk, 1894-04-27; P. Joubert – B.J. Vorster, 1894-05-07.

tekenend dat dit ook hier aangehaal word: "I am baas upon this mountain and will not allow the census to be taken."¹³⁰ Of Mmalebôhō hierdie woorde inderdaad geuiter het en of dit in Vlotman se verbeelding uitgekristalliseer het, dit illustreer in volkleur die Boere se verontwaardiging dat hulle in daardie stadium nog nie in beheer van die Blouberg-area was nie. Terwyl gemeenskappe nader aan Pretoria, byvoorbeeld die Kgafêla Kgatla en die Motsha Kgatla, reeds in die jare sewentig en tagtig op die goeie guns van sendelinge moes staatmaak ten einde grond vir hulle gemeenskappe te laat aankoop, was Mmalebôhō teen 1890 nog baie seker van sy dominasie oor sy gebied. Selfs die Berlynse sendelinge aan die voet van Blouberg kon dit nie waag om hom daaraan te herinner dat die grond waarop die sendingstasie gebou was, eintlik aan hulle genootskap behoort het nie. Dit was een van die redes waarom sendeling Carl Stech by die Hananwa in onguns verval het en sy opvolger Herbst in 1892 aangesê is om die Blouberg-stasie te verlaat.¹³¹ Toe Christoph Sonntag die stasie oorgeneem het, was hy baie duidelik onder die indruk dat die eienaarskap daarvan nie met Mmalebôhō bespreek moes word nie: "Whilst the land on which the station stood did legally belong to the Mission Society, it would be unwise to mention this fact. To insist on our right of ownership would lead us nowhere."¹³²

Ironies genoeg, is Mmalebôhō se volgelinge nié na hulle nederlaag teen die Boere in 1894 na die reservaat wat vir hulle geoormerk is, verskuif nie. Talle Hananwa was haweloos na die vernietigende oorlog. Ongeveer vyfhonderd mense het by Sonntag skuiling gevind op die einste sendingstasie waarvandaan Herbst 'n paar jaar tevore weggewys is. Onder hulle was ook die *kgoši* se familieleden wat Hananwa-sake bestuur het terwyl Kgaluši in die gevangenis in Pretoria was.¹³³ Die oorlog van 1894 het nie daarin geslaag om die Hananwa van hulle bergvesting te vervreem nie. Gedurende die twintigste eeu is die *kgoši* se *mošate* weer in die berge herbou. Eers so laat as 1980 het Colin Lebogo die eerste *kgoši* geword om sy huishouding na die voet van die berg te verskuif.¹³⁴ Die grond wat aan die Hananwa toegeken is, tesame met

130. Soos aangehaal in C. Rae, *Malaboeh* ..., p. xviii. Vlotman het hom met die datum misgis. Die ontmoeting het nie in 1891 nie, maar op 19 Desember 1890 plaasgevind. Sien TAB: SS. 4140, R. 17552/90, pp. 77-80; B.J. Vorster – Supt. van Naturellen, 1890-12-19. 'n Uitgebreide bespreking volg in die hoofstuk oor die oorsake van die Boer-Hananwa-oorlog.

131. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity*..., pp. 145-146; L. Zöllner & H. Heese, *Die Berlynse sendelinge in Suid-Afrika en hul nageslag*, p. 442; TAB: A. 1281, Sendeling Christoph Sonntag, 1886-1895, pp. 449-450. Sien C. Sonntag, *My friend Maleboeh* ..., pp. 1-2 vir die Engelse vertaling.

132. C. Sonntag, *My friend Maleboeh* ..., p. 2. Sien die oorspronklike Duitse inskrywing: TAB: A. 1281, Sendeling Christoph Sonntag, 1886-1895, p. 449: "Obgleich der Platz auf dem die Station steht der Gesellschaft gehört, so darf man davon nichts verlauten lassen, sondern mit Güte beginnen. Was würde das helfen, auf unser Besitzrecht zu pochen?"

133. TAB: SS. 4681, R. 1581/95: Ch Sonntag Zendeling te Blauwberg skryf een antwoord op BB10/1/95 re toestand van die Kaffers aldaar, 1895-01-26; SS. 4403, R. 8527/94, SR. 60/95: p. 106: C. Sonntag – B.J. Vorster, 1895-03-05.

134. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., p. 128.

dit wat hulle ingevolge die 1913- en 1936-Grond wette vir hulle self aangekoop het, sluit vandag die ou bergvesting sowel as die reservaat wat oorspronklik in 1888 deur die Boere vir hulle uitgemeet is, in.¹³⁵

Soos in die geval met grond, was ook arbeid nie die vernaamste twisappel tussen die Hananwa en die witmense van die Soutpansberg-distrik nie. Ook in hierdie opsig moet die Hananwa onderskei word van die Soutpansbergse swartmense wat nader aan die konsentrasie van wit okkupasielase gewoon het. Net soos die wit boere in die distrikte Pretoria en Rustenburg gedurende die 1870's, het hierdie okkupante wat na 1886 na die distrik Soutpansberg getrek het, 'n ernstige behoefte aan plaasarbeiders gehad – en hulle het van die swart gemeenskappe in hulle onmiddellike omgewing verwag om in daardie behoefte te voorsien. Die Laeveldse arbeidsonderonsies tussen wit boere en die onderdane van onder meer Modjadji en Makgoba, moet nie verwar of gelykgestel word met die situasie te Blouberg in die meer geïsoleerde noordweste nie.

Indien Vorster op sy woord geneem kan word, kom dit voor asof gemoedelike, vrywillige arbeidsooreenkomste tussen sommige Hananwa en sommige wit jagterpioniers ten minste so vroeg as die 1850's en 1860's tog moontlik kon gewees het.¹³⁶ Dat onmin ook uit sulke ooreenkomste met die jagters kon voortspruit, spreek natuurlik vanself, maar die kennis opgedoen deur die Hananwa-mans wat die ekspedisies meegemaak het, moes die risiko vir hulle die moeite werd gemaak het. Selfs toe die ekonomiese klem in die Soutpansberg-distrik sedert die laat 1860's begin wegbeweeg het van die jagbedryf,¹³⁷ wil dit nie voorkom asof Mmalebôhō homself enigins ontstel het oor witmense wat van Blouberg-arbeiders gebruik wou maak nie. Vorster self het in 'n brief wat hy tussen Januarie en Maart 1894 aan die Pretoria-regering gestuur het, bevestig dat hy geen probleme ondervind het om voldoende arbeiders aan die wit bevolking in sy wyk te voorsien nie. Hy het nie eers die moontlikheid om die Hananwa as arbeiders te werf, oorweeg nie:

Zoodra eene aanvraag om werksvolk voorkomt zend ik van het jonge volk die buiten de locatie van Moletse woonen uit om bij de burgers dienst te doen tegen eene billijke belooning. Ik ben hierin tot nog toe zeer goed geslaagd, en heerscht er algemeene tevredenheid onder de burgers hierover.¹³⁸

135. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie* ..., pp. 159-165.

136. TAB: A. 126, p. 46: Herinneringsboek van Barend Jacobus Vorster, 1913-08-20.

137. R. Wagner, *Zoutpansberg: the dynamics of a hunting frontier* ..., p. 334; J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 10-12.

138. TAB: SN. 25, SR. 549/94: Nat. Koms. Kalkbank – Supt. v. Naturellen, 1894-03-15. Die reservaat van die Moletse-Kwêna was ongeveer sestig kilometer suid van Blouberg, noord-wes van Pietersburg. Sien J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika* ..., pp. 40 & 107.

Vorster het selfs so ver gegaan om die sentrale regering te laat weet dat dit vir hom onmoontlik sou wees om die reeds-vermelde Plakkerswet van 1887 in die gebied onder sy jursidiksie (dit wil sê Blouberg ingesluit) te implementeer. Deur die aantal swart huishoudings per plaas tot vyf te beperk, was die wet veronderstel om swart arbeid 'eweredig' aan wit boere beskikbaar te stel, terwyl al die ander swartmense in reservate moes woon. Die wetgewing was duidelik ontwerp vir areas met 'n digter wit bevolking as Blouberg – die ouer distrikte nader aan Pretoria, en ook die Soutpansbergse gebiede waar die nuwe okkupante sou begin inbeweeg. Vorster se gevoel was dat hy nie die paar swartmense onder sy jursidiksie wat wel bereid was om belasting te betaal, kon vervreem omdat hulle 'n wet oortree het wat geen doel in sy area gedien het nie.¹³⁹

Uit die vorige paragraaf wil dit voorkom asof 'n wit behoefte aan plaasarbeiders nie as 'n rede vir die uitbreek van die 1894-oorlog tussen die ZAR en die Hananwa aangevoer kan word nie. Die inboeking van gevange Hananwa-vroue en -kinders was eerder 'n neweproduk van die nagevolge van die oorlog. Hierdie arbeiders is toegewys aan burgers wat aan die veldtog deelgeneem het, maar elders geboer het, soos in die Rustenburg- en Pretoriadistrikte, waar 'n arbeidsbehoefte wel bestaan het.¹⁴⁰

Terwyl die Hananwa voor hulle 1894-nederlaag dan skynbaar nie op groot skaal by arbeid op wit plase betrek is nie, was hulle sedert die diamantmyne in die laat 1860's in Kimberly ontwikkel het, as trekarbeiders wel daarby betrokke. Sedert die 1880's het ook die Johannesburgse goudmynbedryf 'n toenemende aantal Hananwa trekarbeiders in diens geneem. Mynwerk het finansiële gewin vir die Hananwa-individu sowel as die gemeenskap geïmpliseer.¹⁴¹ Anders as in die sentrale dele van die ZAR, waar die mynmaatskappye in strawwe kompetisie met die boere was om plaasarbeiders te verkry, het die mynagente wat die Hananwa-domein besoek het, geen sodanige probleme ondervind nie. Die Hananwa-leiersfigure kon direk genader word om ooreenkomste te sluit. Dit mag verklaar waarom soveel mynagente in die vroeë jare negtig in die Blouberg-omgewing opgemerk is.¹⁴²

139. Sien ook TAB: SS. 4209, R. 3863, SR. 133/94: Nat. Koms. Kalkbank – Supt. v. Naturellen, 1894-01-15. TAB: SN. 25, SR. 549/94: Nat. Koms. Kalkbank – Supt. v. Naturellen, 1894-03-15: "...zodra die plakkerswet gehandhaafd word, zullen de naturellen die onder de wet zijn naar de wettelooze en vyandige Kaffers gedien worden, en verliest de Gouvernement de belastinggelden en wordt den vijand daardoor versterkt."

Sien ook J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel...*, p. 250.

140. TAB: SS. 4700, R. 2004/95: *Verslag of algemeen overzicht ...*, pp. 8-9.

141. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity...*, pp. 92, 120 & 148.

142. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity...*, p. 148.

Daar kan dus aanvaar word dat die Hananwa, tot met hulle militêre verowering in 1894, relatief min dwang ondervind het om hulle arbeid aan buitestaanders te verkoop.¹⁴³ Diegene wat aan trekarbeid deelgeneem het, het dit tot die voordeel van die politie gedoen. Aangesien die Transvaalse regering nóg die metodes nóg die mannekrag gehad het om die Hananwa te dwing om 'n gedeelte van hulle inkomste uit trekarbeid aan die ZAR oor te betaal, kon die Hananwa natuurlik ook geen rede sien waarom hulle goedgunstiglik daarvan moes afstand doen nie. Hulle het eerder hierdie fondse gebruik om vuurwapens te koop en hulle posisie teen die Transvaalse regering selfs verder te versterk.¹⁴⁴

Die 1866- en 1870-wetgewing waarvolgens die ZAR swartmense verplig het om belasting te betaal, was enersyds gemik op die skep van 'n inkomste vir die staat. Andersyds, soos reeds verduidelik, was belastingpligtigheid 'n metode om swartmense as arbeiders aan witmense diensbaar te maak.¹⁴⁵ Daar is reeds aangedui dat daar na alle waarskynlikheid geen aansienlike groep wit okkupante was wat die Hananwa as plaaswerkers sou opraap nie. Tog was die Hananwa se weerstand teen die herhaalde pogings van Barend Vorster om belasting van hulle in te samel, volgens die Boere se militêre bevelvoerder die hoofrede waarom die ZAR in 1894 teen die Hananwa van Mmalebôhô oorlog verklaar het.¹⁴⁶ Beteken dit dat die verlies aan belastinginkomste veroorsaak deur die uitdagende houding van 'n swart gemeenskap vir die Transvaalse regering voldoende motivering was vir oorlog? Vorster het wel vroeg in 1894 aan die sentrale regering in Pretoria verduidelik dat hulle jaarliks ongeveer sesduisend pond (ongeveer die prys van ses plase) aan Hananwa-belastinggeld verloor het.¹⁴⁷ Wat waarskynlik belangriker was, was die feit dat Vorster se verslae oor sy vrugtelose belastingekspedisies na Blouberg die Hananwa

143. Makhura beklemtoon die rol wat sendelinge gespeel het om die persepsie te vestig dat loonarbeid 'n waardige manier vir 'n individu was om homself te onderhou. Tog voorsien hy ook inligting wat dit minder waarskynlik maak dat die sendelinge se boodskap in die spesifieke geval van die Hananwa in die 1890's, so 'n diepgaande vormende invloed op die gemeenskap as geheel kon gehad het. Sien T.J. Makhura, *The Bagananwa polity...*, pp. 101-102 & 119.

144. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity...*, p. 122.

145. Wet no. 9, 1870 gepubliseer in F. Jeppe (red.), *De Locale Wetten der Suid-Afrikaansche Republiek, 1849-1885*, pp. 378-383. Sien ook J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika*. ..., pp. 170-174 vir die opeenvolgende wette wat in hierdie verband aanvaar is. Wet no. 9 van 1870 is herroep deur Wet no. 4 van 1885 ("To provide for the better government and better administration of justice among the native population of this republic"), gepubliseer in C. Jeppe & J.H. Gey van Pittius (eds.), *Statute Law of the Transvaal 1839-1910 (in force on 31st May, 1910) I, 1839-1900 (South African Republic)*, pp. 13-139. Die hef van belasting op swartmense word nie in die wet van 1885 behandel nie. Wet no. 6 van 1880 het in die tussentyd reeds voorsiening gemaak vir regulasies in dié verband. (Sien gepubliseer in F. Jeppe (red.), *De Locale Wetten ... 1849-1885* ..., pp. 748-751).

146. TAB: SS. 4700, R. 2004/95: *Verslag of algemeen overzicht* ..., pp. 1-2; TAB: SS. 4413, R. 8813/94, pp. 69 & 79-85: Ultimatum of laatste waarschuwing aan kapitein Malebock en zijn volk. 1894-04-27.

147. TAB: SS. 4209, R. 3863, SR. 133/94: Nat. Koms. Kalkbank - Supt. v. Naturellen, 1894-01-15.

as uitdagend, halsstarrig en gevaarlik voorgestel het.¹⁴⁸ Dit terwyl die verwagte profiel van 'n swart gemeenskap vir die ZAR-regering gedurende die 1890's een van gehoorsaamheid en onderdanigheid was.

Die ZAR was net so gretig soos die Hananwa om hulle sowereiniteit in wat hulle as hulle staat beskou het, te illustreer. Anders as die Hananwa, wat 'n streeksmoondheid was, kon die ZAR-regering reken op die steun van kommando's wit burgers uit elke distrik sowel as lojale swart krygers uit die talle distrikte waarin die ZAR alreeds sy oppergesag geïllustreer het. Kommando's van die volgende distrikte sou aan die veldtog teen Mmalebôhō deelneem: Pretoria (wat 'n groepie Engelssprekende gekommandeerdes ingesluit het), Middelburg, Rustenburg, Marico, Waterberg en Soutpansberg. Nieteenstaande die Boere se onverbiddelikheid oor die toestaan van politieke regte aan swartmense, het 'n republikeinse wet van 1883 wel bepaal dat swartmense ook vir militêre diens gekommandeer kon word.¹⁴⁹ Dit was een van die tipe dienste wat swartmense wat nader aan die sentrum van wit beheer as die Hananwa gelewe het, in ruil vir oorlogsbuit aan die ZAR gelever het. Makhura skat dat ongeveer een derde van die sesduisend man wat teen die Hananwa geveg het, swartmense was.¹⁵⁰ Meer oor hierdie praktyk van die Boere volg in die laaste afdeling van hierdie, sowel as in die volgende hoofstuk.

Barend Vorster het in die hele affêre 'n merkwaardige rol gespeel: as 'n plaaslike regeringsamptenaar het hy die sentrale regering sover gekry om hulle volle aandag te fokus op 'n afgesonderde swart gemeenskap wie se grootste oortreding belastingontduiking (en die aanmoediging daarvan onder ander gemeenskappe) was. Die verbete toewyding waarmee hy belasting van die Hananwa probeer insamel het, sou as 'n prysenswaardige vorm van pligsbesef beskryf kon word as dit nie daarvoor was dat hy vyf persent van alles wat hy ingesamel het, in sy eie sak kon steek nie.¹⁵¹ Vorster was nie die enigste kommissaris wat so opgetree het nie. Abel Erasmus, vanaf 1881 tot 1900 kommissaris van die oostelike distrik Lydenburg, het homself op soortgelyke wyse verryk. Peter Delius, kenner van negentiende-eeuse Transvaalse geskiedenis, verduidelik in sy studie van Abel Erasmus dat die ZAR se gebrekkige kontrole oor die bedrywighede van 'Naturellekommissarisse' hierdie individue en hulle handlangers in staat gestel het om hulleself op allerlei onwettige wyses te

148. T.A: SS. 4413, R. 8813/94, CR. 4823/94: Commdt. Generaal zendt in rapport onderzoek toestand naturellen Zpberg, 1894-05-10, pp. 78-80.

149. Wet no. 2 van 1883, gepubliseer in F. Jeppe (red.), *De Locale Wetten ... 1849-1885 ...*, p. 1166.

150. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity...*, pp. 162-163.

151. Wet no. 6, 1880, gepubliseer in F. Jeppe (red.), *De Locale Wetten ... 1849-1885 ...*, p. 749.

bevoordeel.¹⁵² Vorster is uit verskeie oorde daarvan verdink dat hy aan ten minste een van die praktyke waarmee ook Erasmus homself verryk het, meegedoen het: swartmense wat nie hulle belasting kontant kon betaal nie, se beeste is veel laer as die markprys gewaardeer, sodat die kommissaris veel meer vee kon konfiskeer as waarop die regering sou aanspraak maak.¹⁵³

Daar is al aan die hand gedoen dat die Hananwa se ligging op die sogenaamde 'roete na die noorde', wat witmense deurgang tot die Limpoporivier gegee het, ook kon bygedra het tot die Boere se besluit om die Hananwa aan te val.¹⁵⁴ Tog was Vorster in sy korrespondensie met die ZAR-regering maar redelik vaag hieroor. Heel moontlik dui dit daarop dat hierdie kwessie nie voor-op in sy gedagtes was toe hy die regering probeer oorhaal het om die Hananwa te onderwerp nie. Indien die Hananwa onderwerp kon word en van hulle bergvesting na 'n reservaat op die vlakte verskuif kon word, sou Vorster se belastinggaarder-ekspedisies veel gemakliker verloop het. En sy vooruitsigte vir groter materiële gewin, sou natuurlik ook aansienlik verbeter het. So illustreer Vorster se optrede die relatiewe vry hand waarmee 'n regeringsamptenaar in 'n grenssituasie wat nog nie volkome deur 'n sentrale regering 'gesluit' is nie, kon optree. Vorster se pleidooie by die regering in Pretoria was só kragtig en dringend, dat dit vir Piet Joubert die nodige regverdiging gegee het vir sy strategie om die 'makliker' veldtogte eerste aan te durf en die oorlog teen die Boere se mees gedugte swart vyand, Makhado se Venda, tot heel laaste uit te stel.¹⁵⁵ (Nadat Mmalebôhō verslaan is, is eers Modjadji en haar bondgenote (einde 1894), en daarna Makgoba (1895) en uiteindelik in 1898 eers, die Venda deur die Boere onderwerp).

Noudat dit redelik waarskynlik lyk dat belasting, eerder as 'n behoefte aan grond of arbeid, die vernaamste rede was waarom die ZAR-regering se verteenwoordiger druk op die Hananwa probeer plaas het, kan gevra word hoe Mmalebôhō, sy *dikgošana* en gewone onderdane, maar ook sy teenstanders, hierdie druk hanteer het. Vergeleke met die aggressiewe magsvertoon van Mmalebôhō se krygers teenoor ongeveer twintig belastinggaarders in 1890, was die *kgoši* se gebare teenoor die kommissaris aan die begin van 1894 veel meer versoenend. In die maande wat die oorlog voorafgegaan het, het hy hom gewend tot die taktiek van ontwyking en uitstel. Eers het hy die verskoning aangebied dat sy mense te arm was om te betaal; dan het hy die

152. P. Delius, Power and profit in the Eastern Transvaal, in W. Beinart, P. Delius & S. Trapido (eds.), *Putting a plough to the ground. Accumulation and dispossession in rural South Africa, 1850-1930*, pp. 176-217.

153. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 34.

154. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., pp. 261-262.

155. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel* ..., p. 263.

weer die kommissaris probeer paai. Met die kommandant-generaal se aankoms te Blouberg vroeg in Junie 1894, het hy vir hom geskenke soos osse en 'n olifant tand gestuur en voorgegee dat hy nie die verskil tussen skatting en belasting verstaan het nie. Hy sou ook verskeie kere die plaaslike sendeling, Sonntag, gebruik om vir hom tyd te wen. Toe die vyandelikhede eers uitbreek het en die Transvaalse magte bewus geword het van die hoë kwaliteit van die Hananwa se gewere, was dit vir die regering duidelik dat die Hananwa 'n militêre konfrontasie voorsien het en hulle self vir geruime tyd reeds daarteen probeer staal het.¹⁵⁶

Mmalebôhō se teenstanders, Kibi en Mapene, het dit volgens Sonntag tot 1894 reggekry om belastingbetaling te ontwyk "saying that they were dependent on him [Mmalebôhō] and could not pay taxes without his express permission."¹⁵⁷ Vorster het in 1891 berig dat hulle aangedui het dat hulle bereid was om te betaal, maar dat hulle dan beskerming teen Mmalebôhō sou nodig hê.¹⁵⁸ Op 28 April 1894 het die ZAR-regering aangekondig dat hulle die Hananwa voortaan nie sou toelaat om hulle lande te oes tensy hulle hulle belasting betaal het nie. Op daardie selfde dag het Kibi beloof om homself aan die Boere te onderwerp en aangebied om die Boeremagte teen Mmalebôhō te help. Op 1 Mei het Mapene sy voorbeeld gevolg.¹⁵⁹

Manaka en sy volgelinge het ook gekapituleer toe dit vir hulle duidelik begin word het dat hulle hulle oeste op geen ander manier sou kon red nie. Gedurende Mei 1894 het verskeie botsings tussen Vorster se patrollies en Hananawa-oesters voorgekom. (Dit is opmerklik dat die Boere nie self hierdie patrollies beman het nie, maar die werk veral aan Koni-krygers van Matlala opgedra het.) Op 22 Mei het *kgošana* Khobe en die twintig huishoudings onder hom ook aan Vorster oorgegee. Teen daardie tyd het die Lutherse¹⁶⁰ en Wesleyaanse Christene ook reeds hulle belasting betaal. Teen die middel van Junie 1894, met die beleg van Blouberg in volle gang, het Mmalebôhō na raming reeds die steun van die helfte van sy onderdane verloor.¹⁶¹

156. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 9, 23-26 & 29.

157. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 12.

158. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, pp. 85-87; SR. 849/90: Commissaris Kalkbank berig dat Kapt Kewe indien hij zijne belasting betaald heeft hulp aanvraagt bij de Regeering tegen Maleboch, 1890-12-23.

159. TAB: SS. 4140, R. 5950/94, SR. 1115: Commissaris Naturellen Kalkbank nu te Blauwberg - Zendt in Rapport re ultimatum dd. 12.4.94 tegen Maleboch en zijn volk omtrent het invorderen van belasting en het opmaken van census, pp. 113-116, 1894-04-12.

160. D.w.s. die bekeerlinge van die Berlynse Sendinggenootskap

161. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 25, 29, 34, 40 & 118; TAB: SS. 4268, R. 5489/94, pp. 70-73: Commdt. Generaal zendt telegram van Landdrost Zoutpansberg meldende dat volgens bericht van Commdt. Vorster d.d. 22 Mei, 2 Kapiteins en 20 onder Kapiteins van Malaboch zich hebben overgegeven en in locatie getrokken zijn; verder dat omtrent ½ van Malaboch's volk hem afvallig is geworden, 1894-05-26.

Die Boere se uiteindelijke oorwinning oor die Hananwa teen die einde van Julie 1894, was oortuigend genoeg, maar die sukses van die veldtog was nie so maklik om te evalueer nie. Dit het nie die spanning tussen die wit okkupante en die swartmense van die Laeveld verlig nie en Makhado se gedugte Venda is hoegenaamd nie geaffekteer nie. Die wyse waarop die ZAR-regering die koste van die oorlog probeer delg het, deur “vexatious, enforced contributions”¹⁶² van instellings soos Standard Bank in te vorder, het beslis nie die beeld van die Kruger-regering bevorder nie. Joernaliste in die Engelstalige pers wat die Boereveldtog teen die Hananwa in Mei verwelkom het as ‘n oplossing vir die arbeidstekort op die Witwatersrandse goudmyne, se verwagtinge het ook nie gerealiseer nie.¹⁶³ Die omvang van die veldtog is duidelik onderskat toe daar aangeneem is dat mans uit ‘n onderwerpte Hananwa-gemeenskap, oor wie hulle voormalige leier sy houvas verloor het, selfs nog makliker as mynwerkers gerekruteer sou kon word. Die redenasie dat onderwerping belastingpligtigheid sou impliseer, wat weer die behoefte aan ‘n kontantinkomste sou skep, waarvoor gewerk sou moes word, is na alle waarskynlikheid gevolg. Wat nie deur hierdie joernaliste voorsien is nie, is hoe ingrypend die afsny van die toevoer van mynwerkers vanuit die noorde gedurende die oorlog die mynbedryf sou ontwig. Die ZAR-regering moes selfs help om dienskontrakte te reguleer, terwyl die Kamer van Mynwese tot ‘n ooreenkoms met die Portugese gekom het om in die toekoms mynwerkers in hulle gebied te rekruteer.¹⁶⁴ Ook Barend Vorster kon nie die gevolge van die veldtog wat hy as so onvermydelik beskou het, volkome voorsien nie. Met Mmalebôh in die gevangenis en die Hananwa se onafhanklikheid gebreek, kon hy uiteindelik in 1895 sonder teenkanting die sensus onder die mense begin opneem en belasting begin insamel. Hy moes, sekerlik tot sy groot teleurstelling, berig dat die Hananwa na die oorlog inderdaad te arm was om belasting te kon betaal.¹⁶⁵ Die verskoning wat Mmalebôh voor die oorlog aangebied het, was ‘n selfvervullende profesie.

-
162. A. Mabin & B. Conradie (eds.), *The confidence of the whole country. Standard Bank reports on economic conditions in southern Africa, 1865-1902*, pp. 351 & 361. (GMO3/2/1/1, ‘Special’, 8.8.1894).
 163. Editorial, *The Press*, 1894-05-28; 1894-06-11.
 164. T.R.H. Davenport, *South Africa. A modern History*, p. 497.
 165. TAB: SS. 4403, R. 8527/94, pp. 141-143; B.J. Vorster – P. Joubert, 1895-07-30. Die Boere (Vorster inkluis) en hulle helpers het tydens die konflik soveel van die Hananwa se beeste gebuit dat selfs dit nie as betaling gekonfiskeer kon word nie. TAB: SSA. 2, RA. 14/94, pp. 72-74; P.J. Joubert – S.J.P. Kruger, 1894-07-24; pp. 75-78; H.K.J. van Noorden (Secr. commissie tot verdeeling van den buit) – P.J. Joubert, 1894-06-24; SS. 4367, R. 7919/94, CR. 2621/94, pp. 132-141: Secret. v.d. Krijgsraad Blauwbg. Zendt copijen der notulen enz., in re. de zaak van “Het Krijgsgericht v.s. G. Nefdt”, 1894-07-24.

Die negentiende-eeuse geskiedenis van die interaksie tussen swart en wit in die voormalige Transvaal is gekenmerk deur grond, arbeid en belastingkwessies as die vernaamste oorsake van konflik. Wit boere het swart grond en arbeid nodig gehad en hulle regering het wetgewing ingestel om hulle toegang tot beide te gee. Die belastingstelsel is ontwerp om die wit regering van 'n inkomste te voorsien maar veral om swartmense in loonarbeid in te forseer. Hierdie belasting/arbeid-verhouding, wat vanaf die 1870's so goed tot die dubbele voordeel van die wit boere en die wit regering in die sentrale dele van Transvaal gewerk het, het onprakties geblyk te wees in die geval van die Hananwa: in hulle gebied was 'n wit behoefte aan grond en arbeid allermens van sodanige omvang dat dit die Boere se militêre veldtog van 1894 kan verklaar. Nogtans was die Hananwa met hulle grondgebied en al hulle hulpbronne vasgevang binne die grense van die Boererepubliek. Onder die nasionale en veral internasionale politieke omstandighede waarbinne die regering van die ZAR teen die 1890's moes optree, kon 'n onafhanklike swart politie binne-in hulle eie soewereine staat, ter wille van hulle eie selfbehoud, nie langer geduld word nie.